

Sanna Raudaskoski

MIELI EI LÖYDY AIVOISTA

SYSTEEMISEN JA DISKURSIIVISEN PSYKOLOGIAN TEORIOIDEN
TARKASTELUA

Tampereen yliopisto

Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos

Sosiaalipsykologian pro gradu –tutkielma

Toukokuu 2001

Tampereen yliopisto

Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos

RAUDASKOSKI, SANNA: Mieli ei löydy aivoista. Systeemisen ja diskursiivisen psykologian teorioiden tarkastelua.

Pro gradu –tutkielma, 79 s.

Sosiaalipsykologia

Toukokuu 2001

Tarkastelen tutkielmassani kahden psykologisen näkökulman, systeemisen ja diskursiivisen psykologian, teoreettisia peruslähtökohtia. Nämä molemmat teorat asettavat kyseenalaiseksi kognitiivisen psykologian perinteisiä käsityksiä psyykkisen toiminnan sijainnista ja luonteesta.

Systeemisen psykologian peruslähtökohtana on näkemys, että arkiajattelumme mukainen ihmisen ja ympäristön erottaminen toisistaan on teoreettisesti virheellistä ja että todellista ymmärrystä psykologisista ilmiöistä saavutamme ainoastaan asettamalla tutkimuksen lähtökohdaksi yhden ainoan systeemisen järjestelmän, ihminen-ympäristö – järjestelmän. Systeemisestä näkökulmasta tarkasteltuna psyykkiset ilmiöt eivät sijaitse päämme sisällä aivoissa, vaan psyykkiseen toimintaan osallistuvat kaikki ihmisen ja ympäristön muodostaman toimintajärjestelmän systeemiset osat.

Diskursiivinen psykologia on yleisnimitys sellaiselle diskurssianalyttiselle tutkimukselle, joka tarkastelee psyykkisiä ilmiöitä tilannesidonnaisissa kielellisissä käytännöissä merkityksensä saavina. Diskursiivinen psykologia ei ole kiinnostunut siitä, mitkä kognitiiviset toiminnot tekevät kielen käytön ja kommunikoinnin mahdolliseksi, vaan siitä, kuinka kognitio, mentaaliset ilmiöt, saavat merkityksensä kielellisissä käytännöissä. Kieltä ei siten tarkastella abstraktina kokonaisuutena, vaan merkityksiä synnyttävänä sosiaalisena toimintana.

Yhteistä näille teorioille on se, että psyykkisiä ilmiöitä ei tarkastella aivoissa tapahtuvana yksilön sisäisenä toimintana, vaan niiden ajatellaan saavan merkityksensä sosiaalisen toiminnan alueella, ihmisten yhteistyössä. Psyykkinen todellisuus ei muodostu itsessään olemassaolevista ja ihmisen toimintaa edeltävistä psykologisista entiteeteistä, vaan nuo 'entiteetit' – niin kuin kaikki muukin tiedostettu todellisuus – saavat ominaisuutensa ja merkityksensä sosiaalisessa toiminnassa.

Yhdessä tarkasteltuna systeemisen ja diskursiivisen psykologian teorat muodostavat kognitiivisen psykologian rinnalle kokonaan uudenlaisen psykologisen näkökulman. Siinä yhdistyvät systeemisen yhden järjestelmän teorian kyky selittää yleisellä tasolla kaikkien eliöiden toimintaa – myös inhimillistä toimintaa aina yksinkertaisemmasta havainnosta kulttuurin monimutkaisuuteen ilmiöihin saakka - sekä diskursiivisen psykologian teoreettinen ja käytännöllinen kyky tarkastella kielellisen yhteistoiminnan, ja samalla,

psykologisten merkitysten rakentumista. Tutkiakseen psykologisia ilmiöitä tutkijalla ei tarvitse olla ennakko-oletuksia yksilön aivojen tai hermoston toiminnasta, vaan psyykkisiä ilmiöitä voidaan tarkastella tutkimalla sitä, mikä on näkyvää, eli ihmisten yhteistointa. Tämän uuden psykologisen näkökulman kautta tarve jakaa psykologinen tiede yksilöpsykologiaan ja sosiaalipsykologiaan poistuu, sillä psykologinen toiminta on tästä näkökulmasta tarkasteltuna aina perustaltaan sosiaalista.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	1
2. SYSTEEMINEN PSYKOLOGIA	3
2.1. ELIÖ-YMPÄRISTÖ -JÄRJESTELMÄ.....	4
2.1.1. TOIMINTAJÄRJESTELMÄT JA TOIMINNAN TULOS	5
2.1.2. TOIMINTAYMPÄRISTÖ JA OMINAISUUKSIEN SUHTEELLISUUS	6
2.1.3. EKOLOGINEN PSYKOLOGIA JA SALLIMAN KÄSITE	8
2.2. PSYKKINEN TOIMINTA KOKO JÄRJESTELMÄN TOIMINTAA.....	9
2.2.1. HAVAITSEMINEN	10
2.2.2. MUISTI JA OPPIMINEN	13
2.2.3. TIETOISUUS JA KIELI	14
3. DISKURSIIVINEN PSYKOLOGIA	19
3.1. PUHE TOIMINTANA	21
3.1.1. FUNKTIO, VARIATIO JA KONSTRUKTIO	22
3.1.2. ETNOMETODOLOGIA JA KESKUSTELUNANALYYSI	24
3.2. MERKITYKSET SYNTYVÄT KONSTEKSTISSAAN	28
3.2.1. RETORISUUS	28
3.2.2. KATEGORISAATIO	29
3.2.3. KIELELLISTEN ILMAUSTEN INDEKSIKAALISUUS	31
3.3. LÄHTÖKOHTANA YHTEISTYÖ.....	33
3.3.1. YHTEISTYÖ JA AIKA	34
3.3.2. OMINAISUUDET JA MERKITYKSET.....	36
4. DISKURSIIVINEN PSYKOLOGIA JA RELATIVISMIN KRITIIKKI	38
4.1. SOSIAALINEN KONSTRUKTIONISMI JA METODOLOGINEN RELATIVISMI.....	38
4.2. DISKURSIIVINEN PSYKOLOGIA JA RELATIVISMIN KRITIIKKI.....	39
4.3. RELATIVISTINEN JATKUMO.....	40
4.4. KIELELLISET KÄYTÄNNÖT JA MATERIAALINEN TODELLISUUS	42
4.5. RELATIVISMI, MORAALI JA REFLEKSIIVISYYS	43
4.6. SYSTEEMINEN NÄKÖKULMA YLITTÄÄ REALISMI/RELATIVISMI – VASTAKKAINASETTELUN	46
5. PSYKOLOGISET ILMIÖT SYSTEEMISESSÄ JA DISKURSIIVISESSÄ AJATTELUSSA	47
5.1. SUBJEKTIVITEETTI.....	47
5.1.1. DISKURSIIVINEN PSYKOLOGIA JA MONET MINÄT	48
5.1.2. SYSTEEMINEN KÄSITYS MINÄSTÄ.....	49
5.1.3. MINÄ MUUTOKSESSA	51
5.2. MUISTI.....	54

5.2.1. MUISTI SYSTEEMISESSÄ PSYKOLOGIASSA.....	55
5.2.2. MUISTAMINEN ON DISKURSIIVISTA TOIMINTAA.....	57
5.2.3. MUISTI, MINÄ JA MUISTAMINEN	59
5.3. TUNTEET	60
5.3.1. TUNTEET ORGANISAATION UUDELLEEN JÄRJESTÄYTYMISEN TAPAHTUMANA.....	60
5.3.2. TUNTEET DISKURSIIVISENA TOIMINTANA	64
5.3.3. KEHON TOIMINNAN MUUTOKSET JA TIETOISET TUNTEET.....	66
6. SYSTEEMINEN JA DISKURSIIVINEN PSYKOLOGIA: UUSI PSYKOLOGINEN NÄKÖKULMA	67
LÄHTEET	73

1. JOHDANTO

Psykologia tieteenalana tutkii ihmisen käyttäytymistä. Olemme tottuneet ajattelemaan, että erilaiset psyykkiset ilmiöt, kuten havaitseminen tai muistaminen, tapahtuvat aivoissamme ja luovat perustan käyttäytymisellemme. Tällaisen perinteisen, kognitiiviseen psykologiaan (esim. Eysenck, 1984; Anderson 1995; Moates & Schumacher 1980) perustuvan näkemyksen mukaan psyykkinen toiminta on ympäristöstä saadun informaation aivoissa tapahtuvaa käsittelemistä. Ympäristön ärsykkeisiin reagoiva ja niitä päänsä sisällä prosessoiva ihminen on ajateltu ympäristöstään erilliseksi. Kognitiivisen psykologian näkökulmasta ihminen ja ympäristö rakentuvat kahdesta eri systeemistä, jotka ovat vain tekemisissä keskenään. Psyykkinen toiminta sijaitsee ihmisen sisällä erillään ihmisen ympäristöstä ainoastaan tuota ympäristöä representoiden.

Edellä esitetystä perinteisestä psykologisesta näkökulmasta nähtynä ihmisen ja hänen ympäristönsä vuorovaikutus on jotakin, mikä perustuu erillisten yksilöiden keskenään toimimiselle. Tähän ajatukseen perustuu myös psykologisen tieteen jakaminen yksilöpsykologiaan ja sosiaalipsykologiaan. Yksilöpsykologia muodostaa psykologisen tieteen perustan; sosiaalipsykologia tutkii sitä, mitä tapahtuu, kun nämä psykologiset yksilöt ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Sosiaalipsykologian ajatellaan rakentuvan yksilöpsykologian päälle, lähtevän samoista perusajatuksista, mutta laajentavan psykologisen selittämisen kenttää niihin ilmiöihin, jotka tapahtuvat useamman yksilön toimiessa yhdessä. Psykologisen selittämisen suunta on siis yksilöstä sosiaaliseen.

Tämä tutkielma tarkastelee kahta sellaista psykologista käytäntöä, jotka asettavat kyseenalaiseksi perinteisen psykologisen käsityksen psyykkisen toiminnan sijainnista ja luonteesta. Molemmille teorioille on yhteistä se, että psyykkisiä ilmiöitä ei tutkita aivoissa tapahtuvana yksilön sisäisenä toimintana, vaan niiden ajatellaan syntyvän 'sosiaalisen' alueella, ihmisten yhteistyössä. *Systeeminen psykologia* on professori Timo Järvi-lehdon kehittämä teoria, jonka perustana on ajatus, että arki ajattelumme mukainen ihmisen ja ympäristön erottaminen toisistaan on teoreettisesti virheellistä ja että todellista ymmärrystä psykologisista ilmiöistä saavutamme ainoastaan asettamalla tutkimuksen

lähtökohdaksi yhden ainoan systeemisen järjestelmän, ihmisen ja ympäristön muodostaman yhden toiminnallisen kokonaisuuden.

Diskursiivinen psykologia puolestaan on kattokäsite sellaiselle psykologiselle tutkimukselle, joka paikallistaa psyykkiset ilmiöt erilaisiin kielellisiin käytäntöihin. Olemme arkiajattelussamme tottuneet ajattelemaan, että ympäröivä maailma koostuu itsessään merkityksellisistä asioista ja ilmiöistä, joita me ihmisinä havaitsemme ja joita kielen avulla kuvailemme toisille ihmisille. Näin ajateltuna kieli muodostaa neutraalin välineen, jonka sanat ja lauseet edustavat jollakin tapaa meitä ympäröivää maailmaa; aivoimme prosessoivat ympäristöstämme saatua tietoa ja kieli välittää ajatuksemme ulkopuolellemme. Diskursiivisen psykologian näkökulmasta kieli ei kuitenkaan ole tällainen neutraali väline, tie päämme sisäisten psyykkisten ilmiöiden tarkastelemiseen. Kieltä ei nähdä aivojemme kognitiivisen toiminnan edustajana vaan sosiaalisena toimintana. Perinteisesti yksilön ja hänen aivojensa toimintaan liitettyjä psyykkisiä ilmiöitä tutkitaan diskursiivisessa psykologiassa kielellisessä vuorovaikutuksessa, diskursseissa, merkityksensä saavina.

Keskityn tutkielmassani tarkastelemaan nimenomaan systeemisen psykologian ja diskursiivisen psykologian teoreettisia perusteita. Systeemisen psykologian esittelemisen perustuu Timo Järvilehdon teksteihin, joissa hän on muotoillut yleisellä tasolla laaja-alaisen, kaikkien eliöiden toimintaa selittävän teorian. Diskursiivisella psykologialla ei puolestaan ole kirjoitettuna yhtenäistä teoreettista perustaa. Sitä voisi luonnehtia joukoksi menetelmällisiä periaatteita, joita ei haluta palauttaa mihinkään tutkittavan aineiston ylittävään 'filosofiseen' teoriaan. Kuitenkin tarkastelemalla niitä periaatteita, joihin diskursiivisen psykologian metodologiset valinnat perustuvat, on mahdollista hahmottaa myös sen teoreettista perustaa. En siis tässä työssä tarkastele lähemmin systeemisen tai diskursiivisen psykologian parissa tehtyä käytännön tutkimusta, vaan mielenkiintoni kohdistuu näiden psykologisten näkökulmien teoreettisiin lähtökohtiin; siihen, minkälaisena maailma, ominaisuudet, psyykkiset ilmiöt ja inhimilliset merkitykset näyttäytyvät näiden teorioiden kautta.

Tutkielmani etenee niin, että luvussa kaksi esittelen systeemisen psykologian teoriaa, sen keskeisiä käsitteitä ja näkökulmia. Luvussa kolme esittelen vastaavasti niitä teoret-

tisia lähtökohta oletuksia, joiden varaan diskursiivisena psykologiana tunnettu psykologisen tutkimuksen käytäntö rakentuu. Luvun lopussa kiinnitän huomiota joihinkin systeemisen ja diskursiivisen psykologian samankaltaisiin teoreettisiin peruslähtökohtiin. Luvussa neljä paneudun kritiikkiin, jota diskursiivinen psykologia on kohdannut joidenkin tutkijoiden taholta. Diskursiivisessa psykologiassa vältetään sanomasta mitään psyykkisten ilmiöiden tai ihmisen ulkopuolelle sijoittuvan maailman 'todellisesta olemuksesta'. Huomio kiinnitetään ainoastaan siihen, kuinka ihmiset kielellisissä käytännöissä merkityksellistävät asioita. Eräät tutkijat pitävät tätä liian relativistisena lähtökohtana; heidän mielestään se estää sellaisen tiedon saavuttamisen, jolla voitaisiin saada aikaan muutoksia ihmisten elämässä. Tarkastelen tässä neljännessä luvussa myös sitä, millaisena relativismi ja sen kritiikki näyttäytyvät suhteutettuna systeemisen psykologian teoriaan. Luvussa viisi tarkastelen lähemmin sitä, millaisena eräät perinteisen psykologian tutkimuskohteet, kuten inhimillinen subjektiviteetti - 'minä' - sekä muisti ja tunteet, ilmenevät systeemisen ja diskursiivisen psykologian näkökulmasta. Viimeisessä luvussa, luvussa kuusi, hahmottelen systeemisen psykologian ja diskursiivisen psykologian teorioitten luomaa uutta psykologista näkökulmaa, joka syntyy näiden teorioitten tarpeesta siirtää psykologisen tutkimuksen katse pois aivojen ja hermoston toiminnasta ja etsiä selityksiä psyykkisille ilmiöille ihmisten yhteistyöstä, yhteisestä toiminnasta. Tässä näkökulmassa psykologisen selittämisen suunta on sosiaalisesta yksilöön.

2. SYSTEEMINEN PSYKOLOGIA

”Aivot eivät ajattele, eivätkä jalat kävele; ajattelu ja kävely ovat toiminnan muotoja, joiden toteuttamiseen tarvitaan sekä eliö, että ympäristö.”

(Timo Järvillehto)

Psykologisten teorioiden taustalla on perinteisesti ollut oletus ihmisen ja hänen ympäristönsä erillisyydestä. Psykologisen tutkimuksen perustana on usein kognitiivisen psykologian käsitys ihmisen psyykkisestä toiminnasta. Oppikirja 1980-luvulta toteaa, että ”kognitiivinen psykologia tutkii miten ihminen ottaa vastaan, tallentaa ja käyttää tietoa”. (Sjöberg 1982, 3) Kognitiivisessa psykologiassa psyykkisen toiminnan on siis ajateltu olevan ympäristön kohteista saadun informaation sisäistä käsittelemistä: ihminen reagoi

ympäristöstä tullessiin ärsyksiin ja prosessoi näitä ärsyksiä aivoissaan. Ja koska aivot ja hermosto käsitetään paikaksi, missä tämä informaation käsittely tapahtuu, on psykologiseen tutkimukseen liittynyt neurofysiologinen tutkimus. Hermostoa tutkimalla on pyritty löytämään selityksiä erilaisille psyykkisille toiminnoille sekä paikallistamaan näitä toimintoja aivojen eri alueille.

Timo Järvilehto esittää kuitenkin psykologisen ajattelun ja tutkimuksen perustaksi uudenlaista psykologista näkökulmaa, systeemistä psykologiaa. Tässä teoriassa ihmisen toimintaa pyritään selittämään yhden järjestelmän, eliö-ympäristö -järjestelmän, tarkastelun pohjalta. Järvilehto toteaa, että systeeminen psykologia mahdollistaa ihmisen toiminnan selittämisen ja ymmärtämisen hermoston tasolta kulttuuriin ilman, että tarkasteluun sisältyisi keinotekoisia biologisten ja sosiaalisten tekijöiden välisiä raja-aitoja tai että psyykkisen toiminnan ja tietoisuuden ominaispiirteet palautettaisiin biologisiin (tai sosiaalisiin) tekijöihin. (Järvilehto 1994, 132)

Järvilehto ei erityisemmin pidä tietyn nimityksen - systeemisen psykologian - käyttämisestä, sillä nimitykset johtavat hänen mielestään helposti lokerointiin, oppisuuntiin ja koulukuntiin. Omasta mielestään hänen ajatteluaan voisi kutsua myös fenomenologiseksi, hermeneuttiseksi, kontekstuaaliseksi, situationaaliseksi tai humanistiseksi; mutta koska noilla termeillä on jo vakiintuneet merkityksensä, jotka eivät täysin vastaa hänen ajatteluaan, on hän tyytynyt systeemisen psykologian käsitteeseen. (Järvilehto 1995, 8)

2.1. ELIÖ-YMPÄRISTÖ -JÄRJESTELMÄ

Systeemisen psykologian teorian mukaan mikä tahansa elävä olio on järjestelmä, joka koostuu organisoiduista ja yhteenkuuluvista soluista (esim. hermosoluista) ja muista kudoksista, jotka liittyvät tiettyihin ympäristön osiin muodostaen näiden kanssa yhden toimivan järjestelmän, *eliö-ympäristö -järjestelmän*. Jokaisen eliön toiminta on tällaista yhteistyötä ympäristön valikoituneiden osien kanssa. Eliö-ympäristö -järjestelmän teorian lähtökohdaksi on, että eliö ja ympäristö muodostavat ainoastaan yhden toiminnallisen kokonaisuuden. Minkä tahansa eliön kaikki käyttäytyminen toteutuu tässä eliö-ympäristö -järjestelmässä. Eliö-ympäristö -järjestelmän teoria ei ole teoria siitä, miten

ympäristö pitäisi ottaa huomioon selitettäessä eliön toimintaa. Eliö-ympäristö -järjestelmä pitää ymmärtää yhtenä kokonaisuutena, metodologisena periaatteena, ei niin, että eliö ja ympäristö voitaisiin erottaa erikseen systeemin osiksi. Kysymys ei ole kahden järjestelmän vuorovaikutuksesta tai liikkeestä toistensa suhteen, vaan nimenomaan yhden järjestelmän toiminnasta, tämän järjestelmän elementtien suhteesta toisiinsa. (Järvilehto 1994, 27-28; 2000b)

2.1.1. TOIMINTAJÄRJESTELMÄT JA TOIMINNAN TULOS

Eliö-ympäristö -järjestelmän teorian mukaan kaikkien eliöiden toiminta toteutuu eliön ja ympäristön valikoituneiden osien muodostamien *toimintajärjestelmien* avulla. Tällainen järjestelmä voi muodostua mistä tahansa eliön tai ympäristön osista, jotka muodostavat toiminnan tuloksia. Toimintajärjestelmä on eliö-ympäristö -järjestelmän analyysin perusyksikkö. Eliön toimintaa ei voi analysoida ympäristöärsykkeistä käsin tai tarkastelemalla pelkästään hermosolujen tai yksittäisten aivoalueiden toimintoja. Toimintajärjestelmässä aistit ja liikuntaelimet kytkeytyvät yhteen muodostaen ympäristön valikoituneiden osien kanssa toiminnallisen kokonaisuuden. (Järvilehto 1995, 112)

Toiminnan tulos on avain eliö-ympäristö -järjestelmän rakenteen ja toiminnan ymmärtämiseen: tietty tulos on mahdollinen vain jos järjestelmä on rakentunut tulosta vastaavalla tavalla. Toiminnan tulos onkin juuri järjestelmää organisoiva tekijä. Tulos ei kuitenkaan toimi organisaatiota selittävänä tekijänä muuta kuin siinä mielessä, että järjestelmän organisaatio ikään kuin kulminoituu ja sisältyy toiminnan tulokseen. Toiminnan tulos merkitsee sellaista organismi- ja ympäristöelementtien suhteiden muutosta, joka mahdollistaa uuden toiminnan. Se on toimintojen taitekohtaan sijoittuva uusi organisaatio, jonka pohjalta uusi toiminta on mahdollinen. Toiminnan tulos voi olla yhden toimintajärjestelmän toteuttama, mutta useimmiten on kysymys valtavien toimintajärjestelmäjoukkojen koordinoitusta toiminnasta. (Järvilehto 1994, 28, 30, 112; 2000b)

Toiminnan tulos ei tarkoita mitään konkreettista, mutta konkreettiset seikat kuten vaikkapa valmistetut tuotteet voivat toimia toiminnan tuloksen 'maamerkkeinä'. Jos olet

rakentanut laivan, voit purjehtia merelle. Toiminnan tulos ei koskaan tarkoita toiminnan pysähtymistä, vaan se merkitsee uuden toiminnan ja kehityksen mahdollisuutta. (Järvilehto 1995, 49, 215; 2000b)

Kaikkien eliöiden kohdalla toimintajärjestelmien organisoituminen tuottaa tuloksia, jotka mahdollistavat eliöiden olemassaolon ja toiminnan. Kaikkien eliöiden toiminta on siten aktiivista ja suuntautuu toiminnan tulokseen. Onko eliöiden toiminta sitten tavoitteellista? Eliö-ympäristö -järjestelmässä tavoite käsitteenä ei viittaa eliöön, vaan koko toimintajärjestelmään; tavoite ei ole toimintaa aiheuttava tekijä eikä se ole syysuhteessa eliön toimintaan.

”Tavoite tarkoittaa sitä eliö-ympäristö -järjestelmän organisaatiota, joka on välttämätön tietyn toiminnan tuloksen tuottamiseksi. ‘Tavoitteinen toiminta’ merkitsee siten tulokseen suuntautuvan organisaation luomista, eliö-ympäristö -järjestelmän muovautumista toiminnan tuloksen suuntaan.” (Järvilehto 1994, 115)

2.1.2. TOIMINTAYMPÄRISTÖ JA OMINAISUUKSIEN SUHTEELLISUUS

Ne ajattelumallit, jotka pitävät eliötä ja ympäristöä toisistaan erillisinä, perustuvat käsitykselle eliöiden ympäristöstä itsessään olemassa olevana, objektiivisena tai neutraalina todellisuutena, jonka ominaisuudet ovat riippumattomia siinä mahdollisesti elävistä olioista. Tämän ajattelun mukaan jokainen syntyvä eliö sopeutuu valmiiseen ympäristöön, muovaa itsensä siihen sopivaksi. Eliö-ympäristö -järjestelmän teorian mukaan näin ei kuitenkaan ole asianlaita. Niin ihminen kuin kaikki muutkin eliöt käyttävät ympäristönsä vain niitä osia, jotka sopivat niiden organisaatioon ja voivat muodostaa yhdessä eliön osien kanssa toimintajärjestelmän. Nämä ympäristön osat muodostavat eliön *toimintaympäristön*. Toimintaympäristön ulkopuolisella maailmalla ei sellaisenaan ole mitään kuvattavissa olevia ominaisuuksia. Kuvattavat ominaisuudet syntyvät ylipääntensä vasta sitten, kun ympäristön osat ovat liittyneenä ihmisen organisaatioon; vain ihminen (luullaksemme) voi kuvata kielellisesti ominaisuuksia, olla tietoinen erikseen sekä itsestään että ympäristönsä osista. On muistettava, että kuvattaessa vaikkapa hämähäkin

ympäristön ominaisuuksia, emme tee sitä hämähäkkeinä vaan ihmisinä; tällöin ominaisuuksista on tullut osa *ihmisen* maailmaa. (Järvilehto 1994, 27, 87-88)

Ympäristön ‘objektiivisuus’ on mahdotonta siinä mielessä, että ympäristön elementit ovat aina osa jotakin organismia, eivät sinällään merkityksellisiä. Kuitenkin toimintajärjestelmään kuuluvat ympäristön osat ovat todellisia ympäristön ominaisuuksia, eivät jotakin ‘kuvitteellista’. Järvilehto toteaa, että ääretön maailmankaikkeus muodostaa rajattoman mahdollisuuksien ‘varaston’, josta jokainen organismi muovaa oman äärellisen toimintaympäristönsä. (mt., 88)

Kaikki ominaisuudet määräytyvät eliö-ympäristö -järjestelmän sisällä elementtien suhteina ja osuutena toiminnan tulokseen. Siksi ominaisuuksia ei voi sijoittaa tiettyyn paikkaan. Eliö-ympäristö -järjestelmä muuttuu jatkuvasti; elämä on jatkuvaa toimintajärjestelmien muovautumista. Vanhojen toimintajärjestelmien päälle rakentuu uusia järjestelmiä. Eliön toiminnan muuttuessa myös ympäristö muuttuu. Samalla muuttuvat myös ominaisuudet: painava muuttuu voiman lisääntyessä kevyeksi, vaikea taidon karttuessa helpoksi ja pahuus tiedon lisääntyessä hyvydeksi. Järvilehto toteaa, ettei ominaisuuksien muuttuminen suhteiden muuttuessa ole jotakin kuvitteellista tai tulkinnallista, vaan aivan todellista. Esimerkiksi esineet muuttuvat toisiksi käyttötarkoituksen muuttuessa. Järvilehdon mielestä se, että esineiden ‘fysikaaliset’ ominaisuudet säilyvät samoina niiden käyttötarkoituksesta riippumatta, osoittaa ainoastaan sen, ettei fysikaalisista mitauksista ole suurtakaan apua ympäristön merkityksellisten ominaisuuksien kuvauksessa. (Järvilehto 1994, 113; 1995, 66-67; 2000b)

Tätä Järvilehdon esiintuomaa ominaisuuksien suhteellisuutta voi havainnollistaa norjalaisen ekofilosofi Arne Naessin esimerkin avulla. Ajatelkaamme, että olemme pitäneet toista kättä lämpimässä taskussa ja toista kylmässä ulkoilmassa. Jos nyt asetamme molemmat kädet samaan vesiastiaan, toinen kätemme ‘raportoi’, että vesi on lämmintä ja toinen, että se on kylmää. Se, että vesi on samanaikaisesti lämmintä ja kylmää, ei Naessin mukaan johda ristiriitaan, sillä vesi on lämmintä yhdessä ja kylmää toisessa suhteessa. Ominaisuuksien kuvaukset ovat väistämättä aina suhteellisia. (Naess & Rothenberg 1989, 54-55)

Jokainen eliö määrittyy siinä järjestelmässä, jonka elementtinä se toimii. Jos eliö olisi absoluuttisesti yksin, sillä ei olisi mitään ominaisuuksia, koska ei olisi olemassa sitä määrittäviä suhteita. (Järvilehto 1995, 66) Naess toteaa, että puhuminen ympäristön ja eliön välisestä vuorovaikutuksesta johtaa meidät harhaan. Organismi ja ympäristö eivät ole kaksi eri asiaa - jos vaikkapa hiiri asetettaisiin täydelliseen tyhjiöön se ei enää olisi hiiri. Eliön olemassaolo edellyttää ympäristön olemassaolon. (Naess & Rothenberg 1989, 56)

2.1.3. EKOLOGINEN PSYKOLOGIA JA SALLIMAN KÄSITE

Voimme tarkastella näkemystä ominaisuuksien suhteellisuudesta myös toisen, systeemisen psykologian teorian kanssa samantapaisia aineksia sisältävän, havaitsemista koskevan psykologisen teorian avulla. Tämä James J. Gibsonin *ekologisena psykologiana* tunnettu teoria tarkastelee havaitsemista prosessina, joka kytkee yhteen ihmisen ja ympäristön. Teorian yksi keskeinen käsite on ‘affordanssi’ (affordance), joka usein suomennetaan ‘tarjoumaksi’. Jukka Partanen (1993; 1995) on kuitenkin antanut käsitteelle suomenkielisen vastineen ‘sallima’, ja pidän tässä yhteydessä – tarkasteltaessa ominaisuuksien määrittymistä toimintajärjestelmän sisällä – sitä tarjoumaa parempana suomennoksena.

Gibsonin teorian mukaan kaikki ympäristön osat tai tapahtumat sallivat organismille jonkinlaisen käyttäytymisen - esimerkiksi tarttumisen, syömisen, istumisen ja niin edelleen - ja havaitsemme suoraan näitä käyttötarkoituksia. Niinpä kaikki havaittavissa oleva on välittömästi merkityksellistä ja kytkeytyy aina organismin toimintaan. (Gibson 1994c; Partanen 1995)

Gibsonin mukaan affordanssi, sallima, ei ole asian ‘subjektiivinen’ laatu, mutta se ei myöskään ole asian ‘objektiivinen’ ominaisuus, mikäli asian objektiivisuudella tarkoitetaan, että sillä ei ole mitään yhteyttä eliöihin. Affordanssin käsite ohittaa subjektiivisuus-objektiivisuus kahtiajaon. Gibson tähdentää, että ympäristön sallimat ovat toiseikkoja, eivät vaikutelmia. Mutta ne eivät ole sellaisia fysikaalisia, aineeseen ja

energiaan liittyviä tosiseikkoja, jotka olisivat riippumattomia eliöiden olemassaolosta. (Gibson 1994c, 16)

Havaittu maailma on Gibsonille sallimien ‘loppumaton varasto’. Kun sovellamme Gibsonin käsitettä Järvilehdon eliö-ympäristö -järjestelmän teoriaan, voimme todeta, että ääretön ympäristö koostuu sallimista, mutta vasta tultuaan osaksi eliön toimintajärjestelmää sallima saa ominaisuuksia; se muuntuu eliölle merkitykselliseksi, sen toimintaympäristöön kuuluvaksi asiaksi. Ja vasta kun sallima on osa *ihmisen* toimintaympäristöä, on se kuvattavissa oleva asia. (vrt. Ihanainen 1992, 50) Sovellettaessa affordanssin käsitettä eliö-ympäristö -järjestelmän teoriaan, on sallima tarjoumaa kuvaavampi suomenkos juuri siksi, että salliman käsitteenä voi helpommin ajatella liittyvän koko toimintajärjestelmään, viittaavan kahteen suuntaan, sekä eliön organisaatioon että ympäristöön. Eliön organisaatioon voi liittyä vain sellainen sallima (ympäristön osa), jonka organisaation rakenne sallii. Ja päinvastoin. Eliö siis ‘havaitsee’ vain rakenteeseensa sopivat ympäristön osat.

2.2. PSYKKINEN TOIMINTA KOKO JÄRJESTELMÄN TOIMINTAA

Systeemisessä psykologiassa ihmisen toimintaa pyritään selittämään eliö-ympäristö -järjestelmän teorian pohjalta. Systeemisen psykologian teorian mukaan psyykinen toiminta on eliö-ympäristö -järjestelmän toiminnan muoto, joka on kehittynyt eliöiden pitkällisen kehityksen aikana. Järvilehdon mukaan hermosolun synty on mahdollistanut uudenlaisen elävän järjestelmän muotoutumisen, uudenlaiset toiminnan muodot ja tulokset. Vaikka hermostolla Järvilehdonkin mielestä on tärkeä osuus psyykkisen toiminnan syntymisessä, muodostaa se kuitenkin vain osan niistä rakenteista, jotka mahdollistavat eliön ja ympäristön kytkeytymisen yhdeksi toimivaksi ja toiminnan tuloksia tuottavaksi järjestelmäksi. Hermoston keskeinen merkitys perustuu hermosolun mahdollisuuksiin kytkeytyä ja vaikuttaa toisiin hermosoluihin ja kehon muihin osiin, erityisesti aisteihin ja lihaksiin. Psyykinen toiminta ei kuitenkaan selity hermosolujen ominaisuuksien kautta. ‘Psykyä’ ei hermosoluista löydy; ne eivät ole ‘kiinnostuneita’ ympäristönsä piirteistä, vaan omasta aineenvaihdunnastaan. (Järvilehto 1995, 81, 83)

Systeemisen psykologian teorian näkökulmasta eliön ja ympäristön välillä ei ole epäsymmetriaa; ympäristö ei ole jotakin passiivista, mikä ympäröi eliötä, vaan aktiivinen osa toiminnan tuloksiin suuntautuvaa eliö-ympäristö -järjestelmää. Koska kaikki eliö-ympäristö -järjestelmän osat ovat aktiivisia suhteessa toiminnan tulokseen, ei myöskään psyykkistä toimintaa voi sijoittaa pelkästään eliöön. Kaikki psyykinen toiminta on koko eliö-ympäristö -järjestelmän toimintaa ja psyykkiseen toimintaan viittaavat käsitteet tarkoittavat tämän järjestelmän erilaisia organisoitumismuotoja. Perinteiset psykologiset käsitteet kuten aistimus, havainto tai muisti eivät systeemisessä ajattelussa kuvaa toisistaan erotettavissa olevia psyykkisiä perustoimintoja. Psyykkistä toimintaa kuvaavat käsitteet kuvailevat vain tiettyä eliö-ympäristö -järjestelmän rakenteen tai toiminnan aspektia; ne siis viittaavat koko järjestelmän, eliö-ympäristö -järjestelmän, toimintaan. (Järvilehto 1998)

Järvilehto toteaa, että ihmisen toiminnan selittäminen eliö-ympäristö -järjestelmän teorian kautta edellyttää psykologian peruskäsitteiden uudenlaista määrittelyä: *havaitseminen* merkitsee ympäristön osan liittymistä järjestelmään; *muisti* järjestelmän rakennetta; *oppiminen* järjestelmän laajentumista ja eriytymistä; *tunne* järjestelmän uudelleen järjestymistä. Uudenlaiset määritelmät merkitsevät todellisia muutoksia moniin itsestään selvinä pidettyihin ihmisen toimintaa koskeviin psykologisiin käsityksiin. (Järvilehto 1994, 131-132; 1995, 81)

2.2.1. HAVAITSEMINEN

Systeemisen psykologian teorian mukaan havaitseminen tarkoittaa toimintaa, jossa ihminen (tai mikä tahansa muu eliö) kiinnittyy ympäristönsä osiin ja jakaa sen toimintansa kannalta merkityksellisiin toiminnan välineisiin ja kohteisiin. Havaitseminen toteutuu toiminnan tulokseen suuntautuneiden toimintajärjestelmien avulla. Toimintajärjestelmään liittyvät ympäristön osat ovat juuri niitä, jotka 'havaitaan'. Mikään havainto ei ole vastaanottotapahtuma, vaan merkitsee aina organisaation yhteensovittamista ympäristön organisaation kanssa. Havaitseminen on toimintaa, jossa eliö liiketoiminnan ja aistien avulla tarttuu ympäristön merkityksellisiin osiin. Kaikki havaittu on merkityksellistä;

toimintajärjestelmien ulkopuolella ovat ne ympäristön osat, joita eliö ei havaitse. Nämä osat eivät ole eliölle olemassa; ne ovat eliön kannalta vailla ominaisuuksia.

Myös edellä, luvussa 2.1.3, esiin tulleen Gibsonin ekologisen psykologian teorian mukaan havaitseminen on nimenomaan toiminnan muoto. Havaitseminen ei perustu aistimukseen, vaan havaitseminen on ihmisen (tai jonkin muun eliön) jatkuvaa toimintaa, jossa se poimii ympäristöstä tarjolla olevaa informaatiota. Valon tunkeutuminen silmään tai ääniaallon tunkeutuminen korvaan ei saa aikaan havaitsemista, vaan havaitsija käyttää suoraan hyväkseen ympäristössä tarjolla olevaa informaatiota. Ihminen ei toimiesseen ole tekemisissä aistimustensa tai havaintojensa kanssa, vaan kytkeytyy suoraan ympäristön esineisiin. Esimerkiksi valo ei toimi ärsykkeenä silmälle, sillä valoa energiana ei nähdä, vaan asiat nähdään valon avulla. Valo heijastuu ympäristön pinnoilta, se erittelee informaatiota ympäristöstä ja näköhavainto perustuu valon sisältämän informaation tarkkailuun, ei ärsykkeiden aikaansaamiin aistimuksiin. (Järvilehto 1994, 54; Partanen 1995, 4; Gibson 1994b, 11)

Gibson kehitti teoriaansa havaitsemisesta keskittyen nimenomaan näköhavainnon selittämiseen; hän loi mm. *ekologisen optiikan* teorian. (ks. esim. Gibson 1994a) Gibsonin ekologisen psykologian perustava käsitys havaitsemisesta on se, että se on aktiivista toimintaa, jossa havaitsija käyttää hyväkseen ympäristössä tarjolla olevaa - ympäristön sallimaa - informaatiota. Ympäristön havaitsemista ei voi erottaa oman kehon havaitsemisesta; itsen havaitseminen ja ulkoisen havaitseminen kuuluvat yhteen. Ärsykkeet eivät välity prosessoitaviksi havaitsijan aivoihin, vaan havaittu on välittömästi merkityksellistä: ympäristön osan syötäväksi kelpaavuus havaitaan suhteessa suuhun, hampaisiin tai ruoansulatusjärjestelmään; käsiteltävyys havaitaan suhteessa käsiin; mahdollisuus liikkua havaitaan suhteessa omaan liikuntajärjestelmään ja niin edelleen. (Gibson 1994c, 22)

Vaikka Gibsonin ekologisessa psykologiassa ja Järvilehdon systeemisessä psykologiassa onkin löydettävissä tiettyjä yhtymäkohtia, on syytä painottaa, että kysymyksessä on kaksi erilaista psykologista teoriaa. Järvilehdon systeemisen psykologia muodostaa laaja-alaisen psykologisen teorian, joka systemaattisesti rakentuu ajatukselle yhdestä ainoasta, eliön ja ympäristön, muodostamasta järjestelmästä, ja teoria havaitsemisesta muodostaa

vain yhden näkökulman systeemiseen psykologiaan. Itse havaitseminenkin määrittyy eliö-ympäristö –järjestelmän teorian myötä eri tavalla kuin arkiajattelussa ja useissa psykologisissa teorioissakin on totuttu ajattelemaan. Usein puhuttaessa havainnosta tarkoitetaan näköhavaintoa, mutta systeemisessä psykologiassa havaitseminen määritellään toisin: se on toimintaa, jossa eliö liiketoiminnan ja (minkä tahansa) aistien avulla kytkeytyy ympäristön osiin. Systemisesti ajatellen havaitseminen ei ole ympäristön ‘ärsykkeisiin’ reagoimista. Ympäristön muutosta - ‘ärsykettä’ - välittömästi seuraavat tapahtumat eivät ole ärsykkeen synnyttämiä, vaan tulosta toimintaa edeltävästä organisoitumisesta. Ärsyke ei tuota havaintoa, vaan antaa mahdollisuuden toimia tietyllä tavalla; jokainen ärsyke ikään kuin sulkee tuon ärsykkeen havaitsemisen toteuttavan toimintajärjestelmän. Jokainen havaittu muutos ympäristössä merkitsee toiminnan muuttumista sekä uusia mahdollisuuksia toiminnan tulosten tuottamiseen.

Järvilehto havainnollistaa toiminnan tuloksen muodostumista ja ‘ärsykkeen’ osuutta tässä prosessissa esimerkillä palapelin rakentamisesta. Koottaessa palapelin kuvaa pelin palaset sovitetaan yhteen aivan tietyllä tavalla. Kun jäljellä on enää yksi pala, kuvassa voidaan todeta aukko, johon ainoastaan tuo viimeinen pala sopii. Kun viimeinen pala on asetettu, kuva on valmis. Järvilehto kysyy, onko palapelin esittämä kuva syy-yhteydessä tuohon viimeiseen palaan. Tuottiko juuri viimeinen pala kuvan? Järvilehdon mielestä ärsyke-reaktio -ajattelussa väitetään juuri näin ja vielä lisäksi, että voimme viimeisen palan ja syntyneen kuvan suhteita tutkimalla selvittää, miksi ja miten kuva syntyi. Kuitenkin viimeinen pala sopii paikalleen ainoastaan siksi, että kaikki muut palapelin palat on sijoitettu aivan tietyllä tavalla. Juuri muiden palojen koordinoitu yhteenliittyminen jättää aukon, johon viimeinen pala voidaan sovittaa. Tämä viimeistä palaa edeltävä palapelin organisoituminen määrää, että palapeli voidaan päättää vain tietynlaisen palan avulla. Aivan samoin Järvilehdon mielestä ihmisen (eliön) organisaatio määrittelee ne ‘ärsykkeet’, joita voidaan käyttää hyväksi toiminnan tuottamiseen. (Järvilehto 1994, 32)

Systemisen psykologian teorian mukaan havaitsemisessa ei ole kysymys informaation välityksestä, ärsykkeiden siirtämisestä ympäristöstä organismiin eikä aistielinten suorittamasta tiedonkeruusta. Havaitessaan organismi kytkeytyy ympäristöön; se luo ja määrittelee oman ympäristönsä sen hetkisen organisaationsa ja ympäristön tarjoamien mahdollisuuksien puitteissa. Eliö ei ole tekemisissä ympäristöstä välittyvien havaintojen,

ympäristön edustusten, mallien tai kuvien kanssa, vaan kytkeytyy havaintoprosessissaan ympäristön osiin. Havainto ei siten ole pään sisällä oleva kuva, vaan eliön ja ympäristön määrätynlaisen yhteistoiminnan tulos. Eliön käyttäytymisen kuvaaminen eliö-ympäristö -järjestelmänä merkitsee sitä, että informaation koodaus ja prosessointi, siinä merkityksessä kuin se psykologisissa teorioissa yleensä esitetään, on tarpeetonta, koska tietoa ei tarvitse siirtää paikasta toiseen. (Järvilehto 1994, 29,32)

2.2.2. MUISTI JA OPPIMINEN

Systeemisen psykologian teorian mukaan psyykkisiä toimintoja ei voi erottaa toisistaan. Havaitseminen on jatkuvaa ympäristöön perehtymistä, oppimista, joka perustuu aiemmin muodostuneisiin toimintajärjestelmiin. Nämä aiemmin muodostuneet toimintajärjestelmät, eliö-ympäristö -järjestelmän rakenne, edustaa järjestelmän 'muistia'. *Muisti* on mukana kaikessa toiminnassa, sillä systeemisesti määriteltynä muisti tarkoittaa nimenomaan kunkin hetkistä eliö-ympäristö -järjestelmän organisaatiota. Muisti eli eliö-ympäristö -järjestelmän rakenne on seurausta sekä lajikehityksen aikana tapahtuneesta rakenteiden järjestäytymisestä että yksilön henkilökohtaisista kokemuksista. Näin, kuten havainnon käsittekin, myös muistin käsite eroaa systeemisen psykologian teoriassa siitä, miten se yleensä on psykologisissa teorioissa määritelty. Systeemisen psykologian teorian mukaan muisti ei ole tietty paikka aivoissa, jokin varasto, johon opittaessa siirrettäisiin jotakin myöhempää käyttöä varten. 'Muisti' kuvaa koko eliö-ympäristö -järjestelmän rakennetta. *Oppiminen* on jatkuva prosessi, jossa elävä olio luo tietoa toimiessaan yhteistyössä ympäristön kanssa. Oppiminen merkitsee siten uusien toimintajärjestelmien syntyä, eliö-ympäristö -järjestelmän organisaation laajenemista. Kysymys on yhdestä toimivasta järjestelmästä; siksi tietoa ei siirretä, vaan se syntyy, kun järjestelmään kytkeytyy uusia ympäristön osia. Oppiessaan organismi ei kerää tietoa, vaan syntyy uusi organismi, joka tietää enemmän. (Järvilehto 1991, 476; 1994, 152, 154)

Yleensä ajatellaan että 'tieto' on vain jotakin sellaista, mikä voidaan raportoida; kertoa toiselle ihmiselle tai itselle. Eliö-ympäristö -järjestelmän teorian mukaan kuitenkin jokaisen elävän eliön pitää 'tietää' jotakin voidakseen toimia omassa maailmassaan. Juuri eliö-ympäristö -järjestelmän rakenne tekee toiminnan ja toiminnan tulokset mahdollisik-

si ja laajasti ottaen juuri tämä järjestelmän rakenne edustaa tietoa. Näin 'tiedon' ja 'muistin' käsitteet yhtyvät. Systeemisen psykologian teorian mukaan elävää olentoa ilman tietoa on mahdotonta kuvitella, sillä *tieto on eliö-ympäristö -järjestelmän olemassaolon muoto*. Systeemisen psykologian teoria johtaakin radikaaliin muutokseen käsityksestä tietämisen, todellisuuden ja toiminnan alkuperusteista. Eliö-ympäristö -järjestelmän teoria myötä perustavanlaatuiset filosofiset luokittelut tulevat tarpeettomiksi. Kun tieto ymmärretään olemassaolon muodoksi, erillistä ontologiaa ja epistemologiaa ei tarvita, sillä kysymykset olemassaolosta ja tietämisestä ovat samoja, eivät erillisiä. (Järvilehto 1995, 227; 1999b)

2.2.3. TIETOISUUS JA KIELI

Systeemisen psykologian teoriassa havaitsemista, muistia tai oppimista ei voi erottaa toisistaan erillisiksi toiminnoiksi, vaan ne viittaavat eri näkökulmista samaan ja alati jatkuvaan eliö-ympäristö -järjestelmän muutosprosessiin: järjestelmän laajentumiseen, supistumiseen, organisoitumiseen, uudelleen organisoitumiseen ja kytkeytymiseen muihin järjestelmiin. (Järvilehto 1994, 131-132) Voimme käyttää näitä psyykkistä toimintaa kuvaavia käsitteitä selittämään kaikkien eliöiden - siis muidenkin kuin ihmisten - toimintaa. 'Havaitessaan' eliö kiinnittyy ympäristönsä osiin ja luo samalla tietoa. Samalla muuttuu myös eliö-ympäristö -järjestelmän rakenne eli eliön 'muisti' laajenee. Eliön elämä on jatkuvaa tapahtumista, joka suuntautuu toiminnan tulokseen. Mutta toimiakseen eliön ei tarvitse 'tiedostaa' toimivansa; toisin sanoen tietää havaitsevansa, oppivansa, muistavansa, tuntevansa ja niin edelleen.

Me ihmiset kuitenkin tiedämme toimivamme, olemme tietoisia toimintamme tuloksista. Järvilehto arvelee, että ihmisen tietoisuus syntyi yhteisten toiminnan tulosten saavuttamiseksi ja niiden myötä. Hänen mukaansa tietoisuus edellytti sellaista yhteistyötä, jossa kaksi tai useampi ihmisen edeltäjä tuotti yhteisen toiminnan tuloksen, joka hyödytti jokaista yksilöä enemmän kuin kenenkään yksilön toiminta yksin olisi hyödyttänyt. Tällainen tulos oli mahdollista ainoastaan siten, että jokainen toimintaan osallistunut yksilö muovasi omaa organisaatiotaan niin, että se sopi yksilöiden muodostamaan yhteistyön organisaatioon. Jotta tällainen yhteen kytkeytyminen olisi jatkossa ollut mahdollista,

Järvilehto arvelee, että ihmisen edeltäjien tuli kehittää menetelmiä yhteisten tulosten välittämiseksi ja toistensa tavoitteiden selvittämiseksi. (Järvilehto 1994, 100-101; 1995, 71, 107)

Järvilehto esittää oletuksen, että tietoinen yhteistyö ja sen tulokset alkoivat kehittyä, kun ihmiset alkoivat neuvotella toimintansa tavoitteista ja niiden saavuttamisen keinoista. Alkoi kehittyä kommunikaatio. Systemisen psykologian teorian mukaan kieli ja kommunikaatio eivät tarkoita informaation siirtämistä ihmisten välillä, vaan yhteistyötä, keinoa tuottaa yhteiseen toiminnan tulokseen suuntautuva yhteinen järjestelmä. Kommunikaation avulla yksilöt pystyivät vaikuttamaan itseen ja toiseen yksilöön siten, että yhteinen organisaatio voitiin rakentaa. Tietoinen yhteistyö oli Järvilehdon mielestä mahdollista vain silloin, kun jokainen yhteisön jäsen pystyi asettumaan toisen asemaan, ottamaan muiden yhteistyöhön osallistuvien näkökulman ja sovittamaan tähän oman organisaationsa. (Järvilehto 1995, 71; 1996, 24-25; 1999b)

Järvilehto toteaa, että kommunikaation myötä kehittyi tietoisuus yhteisistä toiminnan tuloksista; syntyi yhteinen ja jaettu tieto toimintaympäristöstä. Koska tietoisuutta tarvittiin nimenomaan yhteisen toiminnan tuloksen tuottamiseksi, rajoittuu tietoisuus ensi sijassa toiminnan tuloksiin. Tietoisuus ei siten merkinnyt sitä, että ihminen olisi tullut tietoiseksi omasta toiminnastaan. Jos näin olisi, voisimme Järvilehdon mielestä kertoa suoraan kehomme toiminnasta, esimerkiksi lihastemme supistumisesta tai hermoimpulssien synnystä. Systemisen psykologian teorian mukaan ihminen on tietoinen omasta toiminnastaan vain välillisesti, toiminnan tulosten arvioinnin kautta. Koska tähän arviointiin kehityshistoriallisesti kytkeytyvät aina myös muut yksilöt, ihminen voi alunperin olla tietoinen vain muiden yksilöiden välityksellä. Niinpä systemisesti määritellen tietoisuus on nimenomaan yksilöiden jakamaa, yhteistä, toimintaa. Vasta kun tietoinen yhteistyö syntyi, syntyi se, mitä kutsumme ihmiseksi. (Järvilehto 1994, 193; 1995, 107-108)

Systemisen psykologian teorian mukaan tietoisuus ei siis ole mikään kehon sisäinen kyky, vaan systeminen piirre, joka ilmaantui yksittäisten ihmisen-ympäristö - järjestelmien kytkeytyessä yhteen. Yhteisten toiminnan tulosten syntyehdot ovat erittäin monimutkaisia. Järvilehto huomauttaa, että jopa kiven nostaminen yhdessä edellyttää

monia yhteensovitettuja ja yhdessä säädelyjä toimintoja, joiden ajallinen ja paikallinen luonne on tarkoin määritelty. Jotta yhteistyö onnistuisi, yksilöiden täytyy jotenkin ilmaista aikomuksistaan toisille yksilöille ja toisten on kyettävä vahvistamaan yhteiset odotukset ja osoittamaan suostumuksensa yhteistoimintaan. Järvilehto olettaa, että juuri tällaisesta toimintasuunnitelmien jakamisesta kieli mahdollisesti alkoi kehittyä. (Järvilehto 1995, 129)

Systeemisen psykologian teorian mukaan kieli ja kommunikaatio syntyivät siis yhteisen toiminnan tuloksen tuottamista varten. Koska tietoisuus rajoittuu toiminnan tuloksiin, se on perusluonteeltaan epäjatkuva; tietoisten tulosten välillä etenee aina ei-tietoinen toiminta, joka sekin tuottaa tuloksia, mutta sellaisia, joita ei tiedosteta. Ihmiset pystyvät tarkastelemaan toiminnan tuloksia vain toisten ihmisten kautta kielen avulla. Kieli mahdollistaa oman toiminnan selittämisen, sillä ihmisen tietoinen toimintahistoria on sidottu kieleen. Kielen kautta syntyy myös käsitys siitä, että ihminen on jatkuvasti tietoinen, sillä kieli mahdollistaa menneisyyden ja tulevaisuuden olemassaolon nykyhetkessä. Kielen avulla voimme pohtia sitä, mitä on tapahtunut ja tarttua siihen, mitä odotamme tapahtuvaksi. ”*Juuri tämä menneisyyden ja tulevaisuuden olemassaolo nykyhetkessä on ajattelua ja siksi kieli ja ajattelu ovat tiiviisti sidoksissa toisiinsa.*” (mt., 135-136)

Systeemisesti nähtynä sanat eivät perimmältään ole ympäristöä representoivia symboleja, vaan ehdotuksia yhteiseen toimintaan. Järvilehdon mukaan kielen ymmärtäminen ei perustu sisäiseen tulkintaprosessiin tai sanojen tuottamien edustusten vertailuun, vaan sellaisten yhteisiä tuloksia tuottavien organisaatiomuotojen löytymiseen, joita merkitykselliset symbolit välittävät. Sanojen merkitys välittyy suoraan toimintatilanteessa, ei joidenkin sisäisten representaatioiden tai niiden tulkinnan kautta. Kieli on yhteistyön mahdollistavien sovittujen merkitysten käyttöä ja kielelliset käsitteet mahdollistavat äärimmäisen monimutkaisten sosiaalisten organisaatiomuotojen toteuttamisen. Sovitut merkitykset ovat sidoksissa ihmisen aikaansaamiin ympäristön muutoksiin, esimerkiksi piirrettyihin kuviin ja sanoihin tai puheeseen ja jokainen tällainen sovittu ympäristön muutos osoittaa tiettyyn toiminnan mahdollisuuteen. (Järvilehto 1994, 187; 2000b)

Esimerkiksi havaitessamme ikkunan kiinnitymme ympäristöömme siten, että välitön toiminta ja toiminnan tulokset tulevat mahdollisiksi. Voimme vaikkapa katsoa ulos tai

rikkoa ikkunan. Havaitessamme ikkunan emme ole tekemisissä ikkunan representaation kanssa, vaan sellaisen ympäristön osan kanssa, joka mahdollistaa toimintaa. Tämä ympäristön osa saa merkityksensä osana toimintajärjestelmää; se on aina väistämättä ja välittömästi merkityksellinen, se sallii toiminnan (vrt. Gibson 1994c; Partanen 1993; 1995). Kirjaimista (äänteistä) rakennetulla sanalla ‘ikkuna’ ei ympäristömme osana ole mitään yhteistä lasista ja puitteista rakennetun ikkunan kanssa. Voimme kuitenkin esittää ikkunaan liittyvän toiminnan mahdollisuuden myös keinotekoisesti muuttetun ympäristön osan avulla, esimerkiksi juuri puhuttuna tai kirjoitettuna sanana. Tällöin jaamme symbolin avulla ikkunaan liittyviä toiminnan mahdollisuuksia muiden ihmisten kanssa. (Järvilehto 1994, 186)

Systeemisen psykologian teorian mukaan vasta inhimillinen tietoisuus mahdollisti sen käsityksen syntymisen, että ihminen ja ympäristö muodostavat kaksi erillistä järjestelmää. Tietoinen ihminen voi samanaikaisesti tarkastella sekä omaa kehoa että kehoon suhteessa olevia ympäristön osia. Tietoisena oleminen merkitsee sitä, että yksilö (ihminen-ympäristö –järjestelmä) on laajemman toimintajärjestelmän, *ihmiset-ympäristö* -järjestelmän, elementti. Tässä laajemmassa järjestelmässä yksilön keho asettuu ikään kuin toiminnan välineeksi, aivan samoin kuin muutkin ympäristön osat. Voin tarkastella kättäni samaan tapaan kuin vaikkapa vasaraa; kumpaakin voin käyttää hyväksi jossakin tulevassa toiminnassa. Tietoisuutta ei voi sijoittaa johonkin tiettyyn paikkaan; tietoisuuden subjekti ei ole ihmisen keho, aivot tai hermosolu, vaan ihmisen ‘*minä*’, joka merkitsee systeemistä näkökulmaa, josta yhteistoimintaa ja sen synnyttämää kuvattavissa olevaa ympäristöä tarkastellaan. (Järvilehto 1994, 188-189; 2001)

Ihmisen tietoisuuden kehittyminen mahdollisti siis ympäristön ja oman kehon osien ‘objektivoitumisen’. Merkitysten välittyminen kirjoitetuiksi tai puhutuiksi sanoiksi sai Järvilehdon mukaan aikaan sen harhakäsityksen, että merkitykset ovat ihmisen ulkopuolella ja niiden täytyy siirtyä ihmisen tajuntaan jonkinlaisen sisäisen tulkintaprosessin kautta. Systeemisen psykologian teorian mukaan kielellisen symbolin ymmärtäminen ei kuitenkaan edellytä mitään sisäistä tulkintaprosessia.

Esimerkiksi puheen ymmärtäminen ei tapahdu siten, että ihminen ensin vastaanottaisi korvan avulla ilman paineaaltoja, koodaisi nämä hermoimpulsseiksi, joita sitten jotkin

aivojen osat pystyisivät lukemaan ja tulkitsemaan. Sen sijaan kuuntelija hakee jo ennen kuuntelemista yhteistoiminnallista organisaatiota; hän pyrkii kytkeytymään sellaisiin ympäristön muutoksiin, jotka mahdollistavat yhteisen toiminnan tulokset. Puhutut sanat eivät sinänsä tuota ymmärtämistä, vaan ymmärtäminen syntyy ensi sijassa kuuntelemista edeltävän organisaation pohjalta. Sanat eivät toimi ymmärtämisen ärsykkeinä, vaan vastauksina kuuntelijan 'esittämiin' kysymyksiin. Järvilehdon mielestä puheen ymmärtäminen, kuten kaikki sosiaalinen toiminta, on itse asiassa eräänlaista 'telepatiaa': pyrimme koko ajan ennustamaan, mitä toiset aikovat, mitä he ajattelevat. Ihminen muovaa omaa organisaatiotaan jatkuviksi kysymyksiksi, joihin sosiaalisessa tilanteessa tapahtuva toiminta, esimerkiksi puhutut sanat, antavat vastauksen. (Järvilehto 1994, 187; 1995, 134)

Systeemisen psykologian teoria tuo esiin sen, että ihmisen ympäristö on aina väistämättä sosiaalinen, yhteistyön ympäristö. Ihmisen toiminta on tietoista, jos sen tulokset liittyvät yhteistyöhön muiden ihmisten kanssa siten, että hän voi jakaa nuo tulokset muiden kanssa esimerkiksi puheen avulla. Tietoinen havaintomaailma merkitsee aina jaettuja toiminnan tuloksia. Muun muassa kuuleminen ja näkeminen ovat yhteistä toimintaa, sillä mahdollisuus niiden erottamiseen perustuu ihmisen tietoisuuteen. (Järvilehto 1995, 108)

Niinpä kaikki ihmisen kokema toiminta tapahtuu sosiaalisessa ympäristössä. Vaikka kuvaisimmekin ympäristöämme fysikaalisin tai biologisin termein, kaikki tällaisetkin kuvaukset ovat perustaltaan tarkoitettu yhteistyötä, esimerkiksi tieteellistä työskentelyä, varten.

”Esimerkiksi puun tietoinen havaitseminen merkitsee tuon luonnon osan jakamista muiden ihmisten kanssa ja sen mahdollisten yhteisten käyttötarkoitusten huomioimista, vaikka näitä ei mitenkään toteutettaisikaan.” (Järvilehto 1994, 192)

Systeemisesti ajatellen kieli ja kommunikaatio eivät syntyneet välittämään tietoa yksilöllisten ihmisten välille, vaan vasta kielen ja kommunikaation myötä syntyi itsestään tietoinen ihmisyksilö. Mahdollisuus tietoiseen merkityksenantoon, ympäristön osien tietoiseen erotteluun, perustuu ihmisten yhteistyöhön, ihminen-ympäristö -järjestelmien

yhteenliittymiseen uuden toiminnan tuloksen tuottamiseksi. Kommunikaatio on yhteisiä tuloksia tuottavan yhteisen organisaation etsintää.

Siirrymme seuraavaksi tarkastelemaan psykologista suuntausta, joka tutkii kielellisiä käytäntöjä nimenomaan sosiaalisena toimintana. Tämä, diskursiivisena psykologiana tunnettu tutkimuskäytäntö, muodostaa systeemisen psykologian tavoin toisen sellaisen psykologisen näkökulman, joka kyseenalaistaa perinteisiä, kognitiiviseen psykologiaan pohjaavia näkemyksiä ihmisen psyykeestä.

3. DISKURSIIVINEN PSYKOLOGIA

Diskursiiviseksi psykologiaksi kutsutuista tutkimuskäytännöistä ei samalla tavalla ole löydettävissä yhtä yhtenäistä teoreettista perustaa kuin edellä esitellystä systeemisestä psykologiasta. Diskursiivisen psykologian juuret löytyvät 1970-luvulla brittiläisen sosiaalipsykologian sisällä syntyneestä, kriittiseksi sosiaalipsykologiaksi kutsutusta tieteellisestä keskustelusta (esim. Ylijoki 1999) sekä nimenomaan niistä sosiaaliseen konstruktionismiin (esim. Gergen 1994) pohjaavista analyttisistä käytännöistä, joissa tutkimuksen keskiössä on ihmisten kielellinen yhteistoiminta, diskurssit.

Diskursiivinen psykologia on nimitys, jonka Derek Edwards ja Jonathan Potter¹ ottivat ensiksi käyttöön korostaakseen oman diskurssianalyttisen tutkimuksensa radikaalia luonnetta suhteessa perinteiseen psykologiseen tutkimukseen: diskurssien tutkiminen ei ole vain uusi analyttinen väline perinteisten psykologisten kysymyksenasettelujen sisällä, vaan kokonaan uusi näkökulma, jonka myötä perinteiset psykologiset tutkimuskohdeet ymmärretään aivan uudella tavalla. (Edwards & Potter 1992, 153)

¹ Edwards ja Potter edustavat brittiläisen diskursiivisen psykologian ns. Loughborough'n koulukuntaa, jonka tutkimuksen painopistealueet eroavat jonkin verran ns. Manchesterin koulukunnan tutkimuksesta. Manchesterin koulukunta perustuu lähinnä Ian Parkerin ja Erica Burmanin tutkimuksiin. Loughborough'n koulukunta painottaa enemmän tilannesidonnaisten mikrotason kielellisten käytäntöjen, Manchesterin koulukunta puolestaan makrotason kulttuuristen ja ideologisten (valta)diskurssien tutkimista. Rajanveto näiden kahden ryhmittymän välillä ei tosin ole yksiselitteinen. Tarkastellessani diskursiivisen psykologian teoriaa, nojaudun omassa tutkimuksessani lähinnä Loughborough'n koulukunnan teksteihin. (koulukuntien välisestä erosta enemmän ks. esim. Nikander 1997)

Esittelen tässä luvussa joitakin teoreettisia perusteita, joille diskursiiviseksi psykologiaksi kutsutut diskurssianalyttiset tutkimuskäytännöt rakentuvat. Diskurssianalyttisesti suuntautuneet tutkijat painottavat yleensä aineistokeskeisyyttä ja sen mukanaan tuomaa tarvetta määritellä metodologista teoriaa ennemminkin kuin tuoda esiin jonkinlaista yleistä, 'kaiken selittävää' teoriaperustaa. Tutkimusmenetelmien valinta perustuu kuitenkin aina tiettyihin teoreettisiin lähtökohtiin. Tarkastelemalla sitä, millaisille lähtökohdille diskursiivinen psykologia rakentuu, voimme hahmottaa tämän tutkimussuuntauksen yhteisiä ja yleisiä teoreettisia perusteita.

Diskursiivisen psykologian analyttinen lähtökohta on tutkia kieltä sosiaalisissa käytännöissä. Tämä tarkoittaa, että tutkimuksen kohteena ei ole kieli abstraktina kokonaisuutena, vaan vuorovaikutuksen kenttänä. Diskurssien analyysi tarkoittaa siten sen analysoimista, mitä ihmiset tekee; kielenkäyttö ymmärretään toiminnaksi. (Potter 1997, 146) Suoninen (1999, 19) määrittelee diskurssianalyysin sellaiseksi kielenkäytön ja muun merkitysvälitteisen toiminnan tutkimukseksi, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sitä, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä. Diskurssianalyttisesti ajatellen kaikki kielenkäyttö on tekemistä ja sanallisen kielen lisäksi muutakin merkityksiä kantavaa toimintaa voidaan tarkastella kielenkäyttönä.

Diskursiivinen psykologia keskittyy tarkastelemaan sitä, kuinka erilaisia versioita maailmasta, yhteiskunnasta, tapahtumista ja sisäisistä psykologisista maailmoista tuotetaan diskurssissa. Ajatukseen kielenkäytöstä toimintana on tiiviisti kietoutunut anti-realistinen ja konstrukttiivinen näkökulma. (Potter 1997, 146) Sosiaalisen konstruktio- nismien näkemyksen mukaan emme koskaan voi kohdata todellisuutta sinällään, vaan ainoastaan aina jollakin tapaa merkityksellistettynä. Nämä merkitykset todentuvat erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä, jotka usein ovat kielellisiä.

3.1. PUHE TOIMINTANA

Aivan kuten edellisessä luvussa esitellyn systeemisen psykologian, myös diskursiivisen psykologian tutkimukselliset lähtökohdat asettuvat perinteisestä psykologisesta ajattelusta poikkeaviksi ja kritisoivat erityisesti kognitiivisen psykologian näkemystä mielen toiminnasta. Jonathan Potter (1996) toteaa, että diskursiivisesta näkökulmasta tarkasteltuna kognitiivisen psykologian näkemys ihmisen mielen toiminnasta sisältää useita ongelmakohtia. Ensinnäkin jo sinällään ongelmallinen käsitys representaatioista lähtee ajatuksesta, että nämä representaatiot ovat ihmisen pään sisäisiä entiteettejä. Representaatioita selitetään kehäpäätelmän avulla: mielen sisäiset representaatiot on oletettu ole-massaoleviksi erilaisia inhimillisiä käytäntöjä, kuten puhetta ja kirjoitusta, tutkimalla ja toisaalta sitten tämä toiminta, puhe ja kirjoitus, on selitetty mahdollistuvan sisäisten representaatioiden avulla. Toinen kognitiivisen näkökulman ongelma Potterin mukaan on se, että representaatiot irrotetaan käyttöyhteyksistään ja niitä aletaan pitää muuttomattomina kokonaisuuksina, joita ihmiset kuljettavat mukanaan. Tällöin huomio kiinnittyy pois siitä, mitä representaatioilla ja kuvauksilla *tehdään* juuri niissä käyttöyhteyksissä, missä ne tuotetaan. Kolmas ongelma on se, ettei kognitiivinen psykologia ota huomioon sitä, että kognitio on usein kielellisten kuvausten *aihe* siinä, missä mikä tahansa muukin asia maailmassa. Jokapäiväisessä elämässä ihmiset käyttävät paljon aikaa puhumalla ‘sisäisestä maailmastaan’: ajatuksistaan, tunteistaan, asenteistaan, päämääristään ja niin edelleen. (Potter 1996, 103-104)

Yleistäen voidaan todeta, että kognitiivisesti ymmärrettynä kieli muodostaa neutraalin välineen, jonka sanat representoivat jollakin tapaa meitä ympäröivää maailmaa; aivomme käsittelevät ympäristöstämme saatua tietoa ja kieli välittää ajatuksemme ulkopuolellemme. Diskursiivisesti ajatellen kieli ei kuitenkaan ole tällainen aivoissa tapahtuvien kognitiivisten prosessien neutraali edustaja; se ei ole tie psyykkisiin ilmiöihin, sen tarkastelemiseen, mitä päämme sisällä oikein tapahtuu. Diskursiivisen psykologian näkökulmasta kieli on tilannesidonnaista sosiaalista toimintaa ja tämä toiminta, kielelliset käytännöt itsessään ovat tutkimuksen kohteena.

Derek Edwards (1997) ei halua rinnastaa diskurssin ja kommunikaation käsitteitä. Hänen mielestään kommunikaatio metaforisena käsitteenä sisältää oletuksen toisistaan erillään toimivista yksilöistä, jotka yrittävät kielen avulla välittää omia yksityisiä ajatuksia toisilleen. Kommunikaatio käsitteenä johtaa kognitiivisten ongelmanasettelujen pariin: miten saamme tietoa toisten ihmisten mielistä; kuinka voimme varmistua, että havaintomme ovat oikeita; mistä tiedämme, että saamme viestimme välitettyä ja niin edelleen. (Edwards 1997, 16-17) Diskurssi ei diskursiivisen psykologian tutkimuskohteenä viittaa johonkin piilossa olevaan, mielen sisäiseen toimintaan, vaan läsnä oleviin tilannesidonnaisiin kielellisiin käytäntöihin. Kielellistä kuvausta ei ajatella ulkoisen maailman tai tuosta maailmasta muodostettujen pään sisäisten representaatioiden ilmuksiksi, vaan kuvauksia asioista, tapahtumista, ihmisistä jne. tarkastellaan sosiaalista toimintaa toteuttavina tilannesidonnaisina versioina. (Edwards & Potter 1992, 8)

Diskursiivisen psykologian näkökulmasta tarkoituksena ei siis ole tutkia kielen osuutta psyykkisissä ilmiöissä vaan psyykkisten ilmiöiden rakentumista kielellisissä käytännöissä, diskursseissa. Diskursiivinen tutkimus on kiinnostunut siitä, miten erilaisia mentaalisia kategorioita käytetään puheessa/tekstissä: miten ne ilmaistaan, minkälaisen merkityksen ne saavat kulloisessakin vuorovaikutuksellisessa kontekstissa. Tutkimus ei keskity siihen, mitä erilaiset psyykkisiin ilmiöihin viittaavat kategoriat kertovat ihmisen mielen toiminnasta vaan pikemminkin siihen, kuinka mentaaliset kategoriat rakennetaan erilaisissa kielellisissä käytännöissä sellaisiksi, että ne saavat 'aivan-kuin-olisivat-olemassa-ihmisen sisällä' -statuksen. (vrt Edwards 1997, Potter 1996) Ihmiset rakentavat kielellisessä käytännöissä subjektiviteettiaan ja kokemuksiaan, mutta diskursiivisen psykologian näkökulmasta sanat eivät johdata tutkijaa lausujensa sisäisiin mieliin. Kuvauksista voi sen sijaan olla löydettävissä kulttuurisesti vakiintuneita tapoja rakentaa ymmärrystä sisäisen maailman todellisuudesta; ainakin silloin, jos samantapaiset kuvaukset toistuvat kielellisistä tilanteista toiseen. (vrt. Juhila 1999, 174)

3.1.1. FUNKTIO, VARIAATIO JA KONSTRUKTIO

Diskursiivisen psykologian näkemystä kielen toimintaluonteesta voi tarkastella Wetherellin ja Potterin (1988, 169) jakoa seuraten tutustumalla kolmeen diskurssianalyysiä

keskeisesti luonnehtivaan, toisiinsa sidoksissa olevaan analyyttiseen käsitteeseen: funktioon, konstruktion ja variaatioon.

Funktio diskurssinanalyttisena käsitteenä viittaa kielen käytön seurauksia tuottavaan luonteeseen (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993). Käyttäessään kieltä ihmiset tekevät jotakin: käskevät tai pyytävät, suostuttelevat tai syyttävät ja niin edelleen. Funktio käsitteenä ei viittaa siihen, että diskurssianalyttikot olettaisivat ihmisten olevan tietoisia tilanteisen kielellisen toimintansa tavoitteista. Analyttikon tarkoituksena ei ole tehdä oletuksia siitä, mikä saattaisi olla toiminnan ‘piilossa oleva’ funktio. Diskursiivisen psykologian näkökulmasta kielellisissä käytännöissä, esimerkiksi puhetilanteissa, kaikki merkitykset syntyvät itse tilanteessa ja ovat näkyvissä kaikille osanottajille. Myöskin tutkijalle riittää pitäytyminen näissä aineiston itsensä esiintuomissa funktioissa. Diskursiivisen tutkimuksen tarkoitus on siten pitäytyä toimijoiden itsensä esiintuomissa merkityksissä eikä pyrkiä korvaamaan niitä tutkijan oletuksilla tai kausaalilla selityksillä. (Edwards 1997, Potter 1996, Edwards ja Potter 1992)

Variation käsite kietoutuu funktion käsitteeseen ja viittaa siihen, että kielellisissä käytännöissä se, mitä ihmiset sanovat tai kirjoittavat vaihtelee suuresti sen mukaan, mitä ihmiset puheellaan tai tekstillään tekevät: ”selonteko vaihtelee tilanteen funktion mukaan” (Potter & Wetherell 1987, 33). Diskurssien variaatio voi ilmetä eri ihmisten kesken tai saman ihmisen puhe/teksti voi vaihdella eri tilanteissa. Potterin ja Wetherellin tutkimuksessa kävi esimerkiksi ilmi, että sama valkoihoinen uusiseelantilainen voi sanoa maoreista, että he ovat ”ylpeitä” tai että ”he ovat menettäneet kaiken omanarvontuntemensa” taikka kuvailla heitä ”laiskaksi roduksi” tai ”niin ahkeriksi työntekijöiksi” riippuen siitä, millaisessa puheen kontekstissa ilmaukset esiintyvät. (mt., 124-125) Tällainen puheen variaatio on perinteisessä psykologisessa ja sosiaalipsykologisessa tutkimuksessa nähty usein tutkimusta haittaavana tekijänä, joka pitäisi tutkimusmenetelmillä pystyä poistamaan niin, että esimerkiksi asenteita tutkittaessa ihmiset antaisivat yksiselitteisiä vastauksia vaikkapa siihen, mitä mieltä he ovat maoreista. Diskursiivisessa psykologiassa sen sijaan suositaan luonnollisten puhetilanteiden tutkimista, siis sellaisten jotka ovat syntyneet tutkijasta riippumatta, ilman että puheen/tekstin variaatioita olisi pyritty eliminoimaan käyttämällä järjestettyjä koetilanteita tai laatimalla strukturoi-

tuja kyselykaavakkeita. Puheen/tekstin variaatio on diskursiivisen psykologian tärkeä tutkimuskohde. (vrt. Edwards 1997, 252)

Kuten aiemmin tässä luvussa tuli esiin, sosiaalinen konstruktionismi on yksi keskeinen diskursiivisen psykologian lähtökohta. *Konstruktio* käsitteenä on diskurssianalyttiselle tutkimukselle Potterin ja Wetherellin mielestä tarpeellinen kolmesta syystä. Ensinnäkin kielelliset ilmaukset rakentuvat ennalta olemassaolevista lingvistisistä kategorioista. Toiseksi konstruktio kuvastaa aktiivista valintaa: toiset kategoriat otetaan käyttöön, toiset hylätään. Kolmanneksi konstruktion käsite tuo esiin diskurssien toimintaluonteen; erilaiset kielelliset selonteot ovat sosiaalista toimintaa, niillä on käytännöllisiä seuraamuksia tuottava luonne. Ja koska elämämme koostuu suurelta osin asioista ja ihmisistä, jotka ovat olemassa meille vain kielellisissä käytännöissä, voimme todeta kielellisten selontekojen perimmältään konstruoivan, rakentavan todellisuuttamme. (Potter & Wetherell 1987, 33-34; Wetherell ja Potter 1988, 171-172)

Diskursiivisen tutkimuksen lähtökohtana - joka liittyy yhteen funktion, variaation ja konstruktion käsitteet - on siis se, että kielelliset käytännöt ovat toimintaorientoituneita ja erilaiset puheen/tekstin versiot kuvastavat niiden vuorovaikutuksellisten kontekstien vaihtelua, joita varten ne on konstruoitu. Eri toimintatilanteissa ihmiset käyttävät kieltä konstruoidakseen erilaisia versioita todellisuudesta. (vrt. Edwards & Potter 1992, 28)

3.1.2. ETNOMETODOLOGIA JA KESKUSTELUNANALYYSI

On tärkeää ymmärtää, että edellä esitetyt käsitteet ovat diskursiivisen ajattelun ja tutkimuksen apuna käytettäviä analyttisiä välineitä; tapoja hahmottaa kielellistä vuorovaikutusta. Tutkijan tarkoituksena ei ole pohtia toimijoiden motiiveja tai olettaa heidän tietoisesti tekevän kategorisia valintoja. Toki ihmiset voivat tarkkaankin suunnitella, mitä kategorioita erilaisissa tilanteissa käyttävät. Diskursiivisen psykologian näkökulmasta ei ole kuitenkaan hedelmällistä pohtia sitä, onko kielenkäyttö tietoisista vai tiedostamatonta, sillä tutkimus kohdistuu siihen, mikä on näkyvissä; miten ihmiset sosiaalisissa tilanteissa kieltä käyttävät. (vrt. Potter 1996, 64-65)

Diskursiivinen psykologia on lainannut - erityisesti tutkiessaan kasvokkaista vuorovai-
kutusta - analyysivälineitä keskustelunanalyysistä. Keskustelunanalyysi perustuu Harold
Garfinkelin luomaan *etnometodologiseen teoriaan*, jossa sosiaalista toimintaa pyritään
selittämään tarkastelemalla niitä yleensä itsestäänselvyyksinä pidettyjä kysymyksiä siitä,
miten ihmiset, sosiaaliset toimijat, itse tuottavat ja tunnistavat sosiaalisia toimintoja.
Etnometodologiassa kiinnostus kohdistuu arkitiedon sekä niiden menettelytapojen ja
ajatuskulkujen tutkimiseen, joilla tavalliset ihmiset ymmärtävät elinolojaan, toimivat
niissä ja vaikuttavat niihin. (Heritage 1996, 15-20)

Keskeistä etnometodologiassa on ajatus, että sosiaaliset normit eivät yksioikoisesti oh-
jaa, säätele, määrää, ja siten tuota tiettyä käyttäytymistä olosuhteissa, joita pidetään
ikään kuin ennalta määrättyinä ja määriteltynä. Garfinkel olettaa, että yhteiset normit
pikemminkin antavat mahdollisuuden rakentaa niitä toimintoja ja hetki hetkeltä muuttu-
via olosuhteita, joihin niitä sovelletaan. Yhteiskunnan jäsenenä ihmiset ovat selvillä
normeista ja uskovat myös toisten omaksuneen tämän saman normatiivisen tietovarant-
non. Tästä seuraa, että toimiessaan ihmiset pystyvät ennakoimaan normeista poikkeami-
sen mahdollisia tulkinnallisia seurauksia. Niinpä ihmiset pitävät yhteistoiminnassaan
toisiaan vastuullisina ja selontekovelvollisina valittujen toimintojen tuottajina; toiminto-
jen, joiden oletetaan heijastavan ihmisten todellisia mielipiteitä, asenteita ja uskomuk-
sia. Normatiivinen selontekovelvollisuus on Garfinkelin mielestä kaikkea inhimillistä
toimintaa kuvastava piirre ja kaikki tekeminen tulee näkyväksi ja mahdolliseksi arvioida
suhteessa siihen. Yhteiskuntamme jäsenenä jokainen on esimerkiksi oppinut, että jos
sinua tervehditään, tervehdi takaisin. Tervehdys on kutsu yhteiseen toiminnalliseen ti-
lanteeseen, se siis tekee molemmista osapuolista osallisia yhteisestä toiminnasta. Tässä
vaiheessa sekä tervehdykseen vastaaminen että vastaamatta jättäminen on toimintaa,
joka antaa tälle vuorovaikutukselliselle tilanteelle suunnan, rakentaa sille merkitystä.
Molemmat osapuolet ovat selvillä tilanteeseen liittyvästä normatiivisesta selontekovel-
vollisuudesta. Jos tervehdykseen ei vaikka vastatakaan, se aiheuttaa tarpeen epätavalli-
sen, normista poikkeavan käyttäytymisen tulkitsemiselle (hän ei huomannut..., hän on
vihainen..). Oli tapahtumien kulku mikä tahansa, normin olemassaolo antaa keinot, joil-
la toiminnasta ja sen olosuhteista tulee järkeviä, kuvattavia ja selitettäviä. (Heritage
1996)

Etnometodologisesti nähtynä inhimillisen toiminta on aina järjestynyttä. On vain kysyttävä, millainen tämä järjestys on ja miten se toimii. Etnometodologiassa kaikkia sosiaalisia tilanteita tarkastellaan siltä kannalta, miten ne itse jäsentävät ymmärrettävyytensä:

”Kaikki tilanteet ja sosiaalisen toiminnan näyttämöt jäsentävät toimensa sillä tavoin, että tilanteen piirteet muodostuvat, käytännön toimien jäsentyneenä ympäristönä todettaviksi, laskettaviksi, tallennettaviksi, mahdolliseksi kertomuksen aiheiksi, analysoitavissa oleviksi asioiksi - siis selostettaviksi.” (Garfinkel 1967, 33; ref. Heritage 1996, 290; painotus alkuperäinen)

Keskustelunanalyysissä etnometodologisia käsityksiä sosiaalisesta toiminnasta on sovellettu puheen ja erityisesti arkikeskustelun tutkimiseen. Keskustelunanalyttisen metodin perustan loi Harvey Sacks yhdessä Emanuel Schegeloffin ja Gail Jeffersonin kanssa (Heritage 1996, 228; Hakulinen 1997a, 13) Keskustelunanalyysia varten puhe litteroidaan eli ‘puretaan’ kirjoitetuksi tekstiksi pyrkien mahdollisimman tarkasti tallentamaan alkuperäisen puhunnan erilaiset piirteet kuten tauot, painotukset, intonaation vaihtelut, päällekkäispuhunnat ja niin edelleen. Keskustelunanalyysi metodina painottaa keskustelun luonnetta toimintana. Tutkimuksen päämääränä on paljastaa ne menetelmät, joiden avulla ihmiset tuottavat ja ymmärtävät arkitoimintaa. Keskustelunanalyysissä kysytään, miten meidän on mahdollista tehdä - yhteistyössä ja yhteisymmärryksessä toisten kanssa - ne asiat, joita arjessa rutiininomaisesti teemme. (Peräkylä 1992, 265)

Keskustelunanalyysi perustuu ajatukselle, että kaikki analyysiin tarvittavat seikat ovat löydettävissä keskustelusta itsestään. Juuri tämä ajatus on saanut keskeisen sijan myös diskursiivisessa psykologiassa. Analyysia varten ei tarvitse pohtia keskustelun ‘taustalla’ olevia tekijöitä, ei sitä millaisia tavoitteita keskustelijoilla on tai vaikuttavatko mentaaliset toiminnot, ja jos niin miten, keskusteluun. Erilaiset psyykkiset ilmiöt voivat saada merkityksensä tutkittavassa keskustelussa ja silloin ne ovat nimenomaan analyysin kohde, ei sen taustaoletus.

Myöskään puheen kontekstia ei etsitä tutkittavien keskustelujen ulkopuolelta vaan analyysissä pyritään näkemään se kontekstinen tulkinta, jonka keskustelijat itse keskustelussaan tuovat ilmi. Esimerkiksi ‘pedagogista’ vuorovaikutusta voi tapahtua aivan yhtä

hyvin aamiaispöydässä kuin luokkahuoneessa eikä kaikki koululuokassa käyty keskustelu välttämättä ole pedagogista. Konteksti ei ole vuorovaikutuksen ulkopuolinen asia; se luodaan puheessa ja puheen kautta. (Heritage 1996, 281)

Keskustelunanalyysin lähtökohtana on se, että keskustelu, puhujien yhteistyössä syntyvä toiminta, on aina rakenteellisesti jäsentynyttä eikä mitään keskustelun yksityiskohtaa voi ennalta sivuttaa jäsentymättömänä tai sattumanvaraisena. Keskustelunanalyysi tutkii puheen jäsentyneisyyttä pyrkien selvittämään, mihin puhujat orientoituvat eli suuntautuvat, mitä he pitävät kuulemassaan merkityksellisenä. Keskustelunanalyysi on nostanut keskustelun rakenteesta näkyville kolme jäsennyksen muotoa: vuorottelujäsennyksen, sekvenssijäsennyksen ja korjausjäsennyksen. Nämä kolme jäsennyttä liittyvät toisiinsa ja vaikuttavat keskustelussa samanaikaisesti: keskustelu hahmottuu vuorottelunormien nojalla jaksoiksi eli sekvensseiksi, joihin puhujat ovat suuntautuneet; samalla vuorottelu antaa myös mahdollisuuden korjaukseen. Keskustelunanalyytikot pitävät näitä kolmea jäsennyksen muotoa kaiken vuorovaikutuksen olemassaolon edellytyksenä. Niistä muodostuu se perusta, jonka avulla keskustelijat toisiaan tulkitsevat. (Hakulinen 1997b, 16; Heritage 1996, 236)

Keskustelunanalyttisen näkemyksen mukaan puheen seurauksia tuottava luonne ei sitten synny puheen sisällöstä (esimerkiksi käsitteiden oletetuista merkityksistä) sinänsä vaan rakentuu vuorottelun kautta mahdollistuvan *sekventiaalisen organisoitumisen* kautta. Lausumat suorittavat tiettyjä toimintoja sijoittumalla ja osallistumalla toimintajaksoihin. Jokainen puheenvuoro luo jonkinlaisen odotuksen siitä, millainen jatko sitä seuraa ja samalla rakentaa tulkintakehyksen sen jälkeiselle vuorolle. Samoin jokainen keskustelun puheenvuoro on laadittu vastaamaan sen edellä esitetyn vuoron synnyttämään odotukseen, jolloin se myös osoittaa tulkinnan edeltävästä puheesta. Tällainen sekventiaalinen jäsentyneisyys mahdollistaa keskustelutoiminnan koordinoitumisen ja keskinäisen ymmärtämisen. (Raevaara 1997, 91)

Useat keskustelutoiminnot toteutuvat parittaisten toimintajaksojen, vierusparien jäsentämänä. Vierusparirakenne ilmenee keskusteluissa esimerkiksi tervehdyksenä ja vastatervehdyksenä, huomionkohdistimena ja vastauksena (esim. A: *Sanna hei* B: *No mitä*), kysymyksenä ja vastauksena, ehdotuksena tai pyyntönä ja sen hyväksymisenä tai torju-

misena sekä kannanottona ja samanmielisyyden tai erimielisyyden ilmaisemisena. (Raevaara 1997, 76) Vierusparijäsennys mahdollistaa osanottajille keskustelun kulun tulkitsemisen: ensimmäinen puhuja voi käyttää toimintoaan ennakoivana perustana sen tulkitsemiselle, mitä seuraava puhuja sanoo. Esimerkiksi kysyjä voi otaksua, että vastaanottaja joko tuottaa vastauksen tai selityksen sille, miksi vastaus jää puuttumaan. (Heritage 1996, 249) Jokainen lausuma luo kontekstuaalisen odotuksen seuraavalle lausumalle ja jokainen seuraava lausuma, viitatessaan edellisen puheenvuoron luomaan kontekstiin, edustaa eräänlaista julkista tulkintaa tuosta ensimmäisestä lausumasta - oli pa sen suorittama toiminto mikä tahansa. (Edwards 1997, 100)

3.2. MERKITYKSET SYNTYVÄT KONSTEKSTISSAAN

3.2.1. RETORISUUS

Diskursiivinen lähestymistapa kielellisiin kuvauksiin sisältää erään tärkeän näkökulman: mikä tahansa kuvaus mistä tahansa ilmiöstä voitaisiin aina tuottaa toisellakin tavalla (Edwards 1997, 8). Kuvatut asiantilat eivät pakota tai sanele kuvaustensa muotoa. Niinpä kukin kuvaus on aina väistämättä valikoiva (Heritage 1996, 151). Näkemys kuvausten valikoivuudesta on osa diskursiiviseen psykologiaan sisältyvää konstruktivistista ajattelua. Vaikka olemme tottuneet ajattelemaan, että meitä ympäröivän maailman ilmiöistä on mahdollista antaa yksiselitteinen ja totuudenmukainen kuvaus, teemme itse asiassa aina valintoja siitä, mitä kielellisiä kategorioita käytämme, mitä piirteitä korostamme ja mitä emme. Kielellinen kuvaus liittyy aina kontekstiinsa; se on toiminto, ”joka on väistämättä sosiaalisesti jäsentyneen toiminnan tiettyyn hetkeen ankkuroitu vaihe” (mt., 157)

Periaatteessa kuvaukset voidaan tuottaa lukemattomilla tavoilla, mutta koska ne ovat aina kontekstisidonnaisia ja saavat tuossa kontekstissa merkityksensä, myös vaihtoehtoinen tapa tuottaa kuvaus määrittyy samassa kontekstissa. Kuvauksilla on aina retorinen, argumentatiivinen luonne (Billig 1987). Diskursiivisessa psykologiassa kielellisten ilmausten argumentatiivisen luonteen ei katsota rajoittuvan ainoastaan toisilleen vastakaisten mielipiteiden ilmaisemiseen, vaan retorisuus on läsnä kaikissa ilmauksissa.

Minkä tahansa kuvauksen analysoimisessa ja ymmärtämisessä on tärkeä pohtia sitä, minkä läsnäolevan tai potentiaalisesti vaihtoehdoisen version juuri nyt lausuttu kuvaus kieltää. (Potter 1996, 106; Edwards & Potter 1992, 28; Edwards 1997, 8) Kuvausten retorisuutta analysoidessa kiinnitetään huomio niihin kielellisten käytäntöjen merkityksiä tuottaviin tapoihin, joissa jotkut todellisuuden versiot pyritään saamaan vakuuttaviksi ja kannatettaviksi sekä niihin keinoihin, joilla kuulijat, lukijat tai keskustelukumppanit saadaan sitoutumaan näihin versioihin. (vrt. Jokinen 1999b, 126)

Koska retorisuus ymmärretään osaksi kaikkia kielellisiä käytäntöjä, ei diskursiivisen psykologian tehtävänä ole miettiä, vastaako joku tuotetuista versioista paremmin ‘versioiden takaista todellisuutta’ kuin joku toinen. Päinvastoin, diskursiivisen tutkimuksen kohteena on nimenomaan se, kuinka ihmiset kulloisessakin toimintatilanteessa käyttävät kielellisiä resursseja rakentaessaan kuvauksistaan ‘tosia’. Edwards ja Potter painottavat, että faktuaaliset, todellisuutta kuvailevat lausumat, ovat aina retorisesti konstruoituja. Faktan tuottaminen kielellisissä käytännöissä organisoituu aina mahdollisten vaihtoehtoisten versioiden joko implisiittiseen tai eksplisiittiseen torjuntaan. (Edwards & Potter 1992, 3)

3.2.2. KATEGORISAATIO

Kognitiivisessa psykologiassa kategorisaatiota pidetään perustavanlaatuisena kognitiivisena prosessina. Sen ajatellaan muuttavan aistien kautta tuleva informaatio havainnoksi ja ymmärrykseksi ympäröivän maailman objekteista. Käsitteet kannattavat merkityksiä, jotka syntyvät, kun ihminen on kosketuksissa häntä ympäröivän maailman kanssa. Kognitiivisen ajattelun mukaan kategorisaatio edeltää ja määrittää kielenkäyttöä. Yhteys kielen, mielen ja maailman välillä on yksittäisen yksilön psyykkisten toimintojen aikaansaamaa.

Diskursiivisen psykologian näkökulma kategorisaatioon on toisenlainen. Kielellisiä kategorioita, kuten faktojakin, tarkastellaan ‘neuvottelukysymyksinä’, jotka syntyvät inhimillisen toiminnan seurauksena. (Jokinen 1999b, 130) Kategoriat nähdään resursseina, joiden avulla tilannesidonnainen diskursiivinen teko voidaan suorittaa: ne eivät ole hei-

jastuksia siitä, millaisina ihmiset näkevät ympäröivät asiat tai siitä, millaisia nuo asiat todella ovat. Koska retorisuus on diskursseja väistämättä leimaava piirre, sellaiset kategoriat kuten ‘totuus’ tai ‘yksiselitteisyys’ ovat yhtä lailla diskurssiivisesti konstruoituja kuin kategoriat ‘valhe’ tai ‘virheellisyys’. Kysymys on puhetavoista; ei siitä, tietävätkö ihmiset todella ‘mikä on totuus’, vaan siitä, että diskurssit rakentuvat merkityksellistämään asioita *aivan kuin* ne olisivat yhteisesti jaettuja totuuksia tai pelkkää ympäristöstä välittyvää informaatiota. (Edwards 1997, 224, 120; Potter 1996)

Kategoriat eivät siis itsessään kannata tarkkoja merkityksiä, vaan merkitykset syntyvät siinä kontekstissa, missä kategoriat ilmaistaan. Kontekstisidonnaisesti sama käsite voi siis saada eri merkityksiä. Kuten Harvey Sacks esitti, esimerkiksi kategoria ‘lapsi’ voi kuulua useampaan kategorijoukkoon, mm. joukkoon ‘perhe’ tai joukkoon ‘elämänvaiheet’. Se, minkälaisen merkityksen kategoria saa riippuu siitä, onko asiayhteydessä aiemmin esiintynyt vaikkapa kategoria ‘äiti’ tai ‘keski-ikäinen’. (Silverman 1998, 80; Forsberg et al. 1993, 113-114)²

Kategoriat eivät ole ‘leimoja’, joita yksinkertaisesti lyödään olemassaoleviin asioihin tai ilmiöihin. Kategoriat voivat olla olemassa ainoastaan erotuksena toisistaan. Kategoria ‘punainen’ saa merkityksensä vain suhteessa muihin värejä kuvaaviin kategorioihin, kuten ‘siniseen’. Punaisen ‘punaisuuskin’ vaihtelee kuvatun objektin mukaan. Ajatellaanpa vaikka ilmauksia punatukkainen, punaperuna, punakaali, punapippuri, punasipuli, punaherukka, punapapu tai punaviini. Näissä ilmauksissa ‘puna’ ei tarkoita samaa, ole yksiselitteisesti viittaus johonkin ‘verenpunaisen’ kaltaiseen sävyyn. Niinpä punaisenkin punaisuus (kuten kaikkien sanojen merkitykset) määrittyy tarkemmin vasta käyttöyhteydessään. (vrt. Clark 1992, ref. Edwards 1997, 218)

Kielitieteilijät ovat osoittaneet, että kategoriat elävät usein vastakkaisina, binaarisina, oppositioina kuten nainen/mies, valkoinen/musta, hyvä/paha ja niin edelleen. Tästä on

² Tämä liittyy Sacksin teoriaan jäsenyysskategorioista (membership categorization device/ MCD). Harvey Sacks huomasi, että on olemassa tiettyjä organisoituneita tapoja, joiden pohjalta ihmiset keskinäisessä vuorovaikutuksessaan sekä tuottavat että ymmärtävät kuvauksia toisistaan. Esille ottamani esimerkki viittaa erääseen näistä organisoituneista tavoista, jota Sacks kutsui *johdonmukaisuussäännöksi* (*consistency rule*): jos henkilö on identifioitu jonkin kategorijoukon mukaan, myös seuraava henkilö on tarkoituksenmukaista identifioida käyttämällä samaa kategorijoukkoa. (Silverman 1998, 74-97; Forsberg et al. 1993, 111-121)

tehty johtopäätös, että tällainen jaottelu ei luonnehtisi ainoastaan kieltä vaan kuvastaisi myös ihmisen tietoisuuden toimintaa niin, että me luonnostamme järjestämme asiat binaarisiin vastakohtiin. Diskursiivisesti nähtynä kategorioiden binaarisuus ei kuitenkaan johda tekemään olettamuksia ihmisen pään sisäisestä kognitiivisesta toiminnasta eikä siitä, että luonto itsessään jakaantuu aina kahteen luokkaan. Diskursiivisesti nähtynä vastakkaiset kategoriat eivät kuvasta jotakin ensin ihmisten mielissä tapahtunutta ympäröivän maailman luokitusta, joka sitten ilmenee ihmisten kielenkäytössä, vaan binaariset kategoriat ovat syntyneet mahdollistamaan retorisen kielenkäytön, diskursiivisen toiminnan. (Edwards 1997, 236-237) Michael Billigin mukaan kielellisten vastakkaisuuksien olemassaolo varmistaa, että ihmisillä on tarvetta ajatteluun. Vastakkaisuudet mahdollistavat sen, että ihmiset voivat keskustella ja rakentaa kuvaa joka päiväisestä elämästään kielellisissä käytännöissä ja tässä merkityksessä retoriset taidot ovat läheisesti yhteydessä ajattelemiseen. (Billig 1987; 1989, 1991)

Binaarisissa kategorioissa tärkeää ei ole kysymys siitä, että ne jakaantuvat kahteen luokkaan vaan nimenomaan siitä, että ne jakautuvat kahteen toisilleen vastakkaiseen luokkaan. Juuri tämä vastakkaisuus tekee niistä voimakkaita argumentoinnin välineitä. Binaariset kategoriat mahdollistavat retorisen kielenkäytön, mutta ihmisten ei ole pakko valita kahdesta ennalta vastakkaiseksi määritellystä kategoriasta suorittaessaan diskursiivisia tekoja. (vrt. Edwards 1997, 236-237) Kategorioiden vastakkaisuus syntyy tilanteisesti. Ajatellaanpa vaikka lausumaa ”Nyt hän on nainen”. Katteoria ‘nainen’ saa käsitteenä merkityksensä esimerkiksi suhteessa lausumaa edeltäneeseen ilmaukseen. Merkitysten tuotto kielellisessä tilanteessa on erilainen jos lausumaa on edeltänyt vaikkapa ilmaus ”Ennen hän oli mies” tai ”Vielä hetki sitten hän oli lapsi”.

3.2.3. KIELELLISTEN ILMAUSTEN INDEKSIKAALISUUS

Tähän jo edellä esiin tulleeseen seikkaan, että kielellisten ilmausten merkitykset syntyvät kontekstissaan, viitataan etnometodologiassa käsitteellä *indeksikaalisuus*. Harold Garfinkel hylkäsi sen ajatuksen, että kielen termit aktivoivat tietyn sisällön ja että nii-

den ymmärrettävyys ja merkitys riippuu tuota sisältöä koskevasta samanmielisyydestä puhujien kesken. (Heritage 1996, 145)³

Aivan kuten etnometodologiassa ja sen pohjalta kehitetyssä keskusteluanalyysissä myös diskursiivisessa psykologiassa kiinnitetään huomio siihen, että kielellisissä käytännöissä merkityksellisyys syntyy nimenomaan puhetilanteen itsensä organisoituneesta järjestymisestä. Indeksikaalisuus viittaa siihen, että arkipuheessa kuvausten tuottaminen ei koskaan ole abstrakti, erillinen asia, vaan kuvaukset esiintyvät aina kontekstissaan, jotka muokkaavat ja täsmentävät niiden merkityksen. Kielelliset ilmaukset ovat luonteeltaan likimääräisiä. Ne eivät ole suorassa vastaavuussuhteessa kuvaamiensa asioiden kanssa, vaan paikantavat ikään kuin mahdollisuuksien kenttiä. Niinpä kunkin yksittäisen termin tai sanan käyttökelpoisuuden rajat ovat määrittelemättömät, neuvoteltavissa ja alttiita muutokselle. (Heritage 1996, 148-149)

Koska sanat ovat luonteeltaan likimääräisiä, ei kuvauksen lausuminen voi tarkoittaa sitä, että sen avulla osoitettaisiin tarkasti jokin ominaisuus. Kielellisten käsitteiden indeksikaalisuus, tarkasti määriytymättömät käsitteet ja merkitysten tarkentuminen erilaiseksi aina kontekstista toiseen, voitaisiin nähdä kielen puutteellisuutena. Heritage painottaa kuitenkin, että luonnollisen kielenkäytön indeksikaalisuus on päinvastoin positiivinen voimavara, jonka avulla suhteellisen pientä sanavarastoa voidaan käyttää eri tavoin lukemattomissa erilaisissa kielellisissä tilanteissa niin, että aina syntyy ymmärrettävä lopputulos. (mt., 148, 150-151) Esimerkiksi termi 'syöttää' tulee ymmärretyksi kaikissa sellaisissa ilmauksissa kuin 'syöttää lasta', 'syöttää leijonille', 'syöttää filmi koneeseen', 'syöttää pallo' tai 'syöttää pajunköyttä', vaikka termin sisällöllinen merkitys niissä vaihtelee. (Cavell 1961, 220; ref. Heritage 1996, 147)

Indeksikaalisuus tarkoittaa siis sitä, että kielellisen ilmauksen merkitys syntyy kontekstuaalistamisprosessissa, kielelliseen käytäntöön osallistuvien yhteistoiminnassa. Kuulijoiden on suoritettava aktiivista kontekstualisointia ymmärtääkseen, mitä kuvaus merkitsee ja puhujat luottavat siihen, että kuulijat suorittavat tällaista työtä, jotta heidän lausumansa olisivat järkeenkäypiä. Kuulijat konstruoivat siis ilmauksen merkityksen sen

³ Tämän tyyppistä ajattelua (jonka Garfinkel siis hylkäsi) Edwards kutsuu kommunikaatiomalliksi (communication model). Se kuvastaa hänen mielestään kognitiivisen psykologian suhtautumista kieleen ja on

pohjalta, minkä ajattelevat olevan puhujan päämääränä hänen lausueksaan ilmauksen ja puhujat taas tuottavat näitä kuvailevia ilmauksia lähtien siitä, että kuulijat tekevät vaadittavat kontekstuaaliset päätelmät löytääkseen kuvauksen mielen. (Heritage 1996, 148-154)

Edellä oleva kuvaus merkitysten syntyemisestä tilannesidonnaisena toimintana antaa vaikutelman siitä, että puhetilanteeseen osallistuvien oletettaisiin olevan jatkuvasti tietoisia näistä merkityksellistämisprosesseista. Etnometodologiassa ja keskustelunanalyysissä samoin kuin näistä traditioista vaikutteita saaneessa diskursiivisessa psykologiassa ei kuitenkaan ajatella, että ihmiset välttämättä ovat ollenkaan tietoisia, kuinka he vuorovaikutusta rakentavat. Kysymys on käytännön taidoista; opitellessaan kieltä lapsi ei opi vain sanoja ja lauseita, vaan sisäistää samalla yhteistoiminnassa harjoitetut vuorottaisen puhumisen säännöt. Opittuja keskustelun taitoja voi verrata polkupyörällä ajamisen taitoon: kerran sen opittuaan ei tarvitse miettiä, kuinka se tapahtuu, ja sen selittäminen olisikin hankalaa. (Potter 1996, 46, 64-65; Hakulinen 1997b, 33)

3.3. LÄHTÖKOHTANA YHTEISTYÖ

Ennen kuin siirrymme lukuun 4, haluan jo tässä vaiheessa kiinnittää huomion joihinkin edellä esittelemiäni psykologisten teorioitten - systeemisen ja diskursiivisen psykologian – samankaltaisiin teoreettisiin peruslähtökohtiin. Nämä kaksi psykologista teoriaa saattavat äkkikatsomalta tuntua hyvinkin erilaisilta. Timo Järvilehto on muotoillut laajalaisesti systeemisen psykologian teoriaa teksteissään, joita olen käyttänyt lähteenäni tässä työssä. Näissä teksteissä on vain harvoja viittauksia empiiriseen tutkimukseen. Diskursiivinen psykologia puolestaan lähtee empiriasta, eikä tälle psykologiselle käytännölle ole kirjattuna vastaavanlaisia yhteisiä teoreettisia perusteita kuin systeemiselle psykologialle. Lisäksi näiden teorioitten taustalla ovat erilaiset tieteelliset traditiot, minä seurauksena niiden parissa on muun muassa totuttu käyttämään erilaisia käsitteitä. Huolimatta edellä mainituista seikoista, näillä psykologisilla teorioilla on kuitenkin paljon yhteistä.

vastakkainen diskursiivisen psykologian näkemykselle kielenkäytöstä. (Edwards 1997)

Keskeistä molemmille teorioille on se, että ne molemmat kritisoivat kognitiivisen psykologian näkemystä mielen toiminnasta. Niin systeemisen kuin diskursiivisenkin psykologian lähtökohtana on se, että psyykkisiä ilmiöitä ei tutkita aivoissa tapahtuvana yksilön sisäisenä toimintana, vaan mentaaliset ilmiöt paikannetaan sosiaalisen toiminnan alueelle. Tätä sosiaalista toimintaa kuvaava käsitteistö vaihtelee jonkin verran teorioiden välillä. Systeemisessä psykologiassa ihminen-ympäristö -järjestelmän toimintaa tarkastellaan *yhteistyönä*, yhtenä toiminnallisena järjestelmänä, ei erillisten yksilöiden välisenä vuorovaikutuksena. Diskursiivisessa psykologiassa puolestaan käytetään usein käsitettä '*vuorovaikutus*', mutta kuitenkin esimerkiksi keskustelu ja sen jäsentyminen ymmärretään (keskustelunanalyttistä näkemystä seuraten) yhden toimintajärjestelmän vuorottaisena organisoitumisena. Kuten Hakulinen toteaa, keskustelunalyysi nostaa esiin keskustelusta sen *yhteistoiminnallisuuden* ja tutkii tämän toiminnan mekanisme. Hänen mukaansa yhteistoiminnallisuus tarkoittaa sitä, että keskustelua ei nähdä yksioikoisesti puhuja-kuulija -kahtiajakona, vaan katsotaan, että merkitykset syntyvät *yhteistyönä*. (Hakulinen 1997a, 15; painotukset minun) ”Keskustelunalyysi tutkii *yhteisymmärrystä*, ei yksilöiden sisäisiä maailmoja” (Peräkylä 1992, 273; painotus alkuperäinen).

Käsitys puheen ymmärtämisestä onkin keskustelunalyysissä ja systeemisessä psykologiassa hyvin samantapainen. Systeemisesti määritellen sanat eivät sinänsä tuota puheen ymmärtämistä, vaan ymmärtäminen syntyy ensi sijassa kuuntelemista edeltävän organisaation pohjalta. Pyrimme koko ajan 'ennustamaan', mitä toiset aikovat, eivätkä sanat toimi ymmärtämisen ärsykkeinä, vaan vastauksina kuuntelijan 'esittämiin' kysymyksiin. Tämä vastaa keskustelunalyttistä näkemystä puheen sekventiaalisesta organisoitumisesta: jokainen puheenvuoro luo odotuksen sille, minkälainen jatko sitä seuraa ja samalla rakentaa tulkintakehyksen seuraavalle puheenvuorolle sekä muodostaa julkisen tulkinnan edeltävästä puheesta.

3.3.1. YHTEISTYÖ JA AIKA

Sitä, miten ihmiset yhdessä rakentavat merkityksiä, on tietenkin helpointa tutkia analysoimalla keskusteluja, 'tässä ja nyt' tilanteita, joissa toimijat ovat yhtä aikaa läsnä ti-

lanteessa. Diskursiivisessa psykologiassa voidaan kuitenkin käyttää aineistona muunlaistakin kielellistä materiaalia kuten esimerkiksi kirjoitettuja tekstejä, pidettyjä puheita jne., ja näissä tapauksissa kielellisen toiminnan näkeminen yhteisyytenä voi olla vaikeampaa. Kysymys on kuitenkin vain aikaulottuvuuden erilaisuudesta: esimerkiksi tieteellinen teksti 'reagoi' aiempien tutkimuksien 'puheenvuoroihin' ja jää taas puolestaan odottamaan tulevia reagoiteja. (vrt. Jokinen & Juhila 1999, 77-78)

Systeemisen psykologia näkökulmasta määriteltynä toimiva järjestelmä tarkoittaa aina tiettyä ajallisesti ja paikallisesti jakaantunutta elementtien kokonaisuutta. Jos toinen alustaa taikinan ja toinen paistaa leivän, on kysymys yhteistyöstä, vaikka toiminnot ovat ajallisesti eriaikaisia. Jokaisen ihminen-ympäristö -järjestelmän elementit voidaan sijoittaa tiettyinä ajankohtana tiettyihin paikkoihin, mutta toimivalla järjestelmällä ei ole tarkkaa paikkaa eikä aikaa. Aika ja paikka ovat järjestelmän dimensioita: toimiva järjestelmä on samaan aikaan eri paikoissa, mutta se ei voi toimia ilman aikaa. Esimerkiksi uuden ajatuksen syntyminen kirjaa lukiessa on nimenomaan yhteistyötä kirjoittajan kanssa aivan samassa mielessä kuin taikinan alustajan ja leivän paistajan yhteistyö; se vain toteutuu pidemmällä aikavälillä. Itse asiassa lähes kaikki yhteistyö muodostuu pääsääntöisesti eri ajankohtina suoritetuista toimenpiteistä; samanaikaisuus on yhteistyön toteuttamisessa pikemminkin harvinaista ja usein erityisen vaikeaa. (Järvilehto 1995, 138)

Myös kielellinen merkitys syntyy juuri tällaisen eriaikaisuuden ansiosta. Kuten on tullut ilmi, esimerkiksi keskusteltaessa puheen vuorottelu mahdollistaa puheen merkityksellistämisen, siis yhteisen toiminnan tuloksen. Itse asiassa hahmotellessaan keskustelun jäsentyneisyyttä Harvey Sacksilla ja hänen kollegoillaan oli mielessä se seikka, että vuorottelu, vuorotellen tekeminen, on yksi kaikkea sosiaalista toimintaa jäsentävä muoto. Lasten leikit, sakkipelin siirrot, autot kadun risteyksessä, asiakkaiden palveleminen kaupassa tai lääkärin vastaanotto; kaikkia näitä varten on olemassa jonkinlaisia vuorottelusääntöjä. (Hakulinen 1997b, 32)

3.3.2. OMINAISUUDET JA MERKITYKSET

Kuten luvussa kaksi tuli ilmi, systeemisen psykologian näkökulmasta kaikki ominaisuudet määrittyvät eliö-ympäristö -järjestelmän sisällä elementtien suhteina ja osuutena toiminnan tulokseen. Olemassa olevan maailman ‘objektiivisuus’ on mahdotonta siinä mielessä, että ympäristön elementit ovat aina, ja saavat merkityksensä, osana jotakin organismia; ne eivät ole sinällään merkityksellisiä. Tullessaan osaksi ihmisen organisatiota ominaisuuksista voi tulla tiedostettuja, kielellisen merkityksen saavia. Diskursiivisessa psykologiassa vastaavasti painotetaan sitä, että nämä kielelliset merkitykset rakentuvat aina tilanteisesti, käyttöyhteyksissään. Samalla tavalla kuin systeemisesti määritellen kaikki ominaisuudet syntyvät järjestelmän sisäisillä elementtien suhteina, niin diskursiivisesti määritellen myös kielelliset merkitykset syntyvät suhteina kielellisessä toimintatilanteessa.

Merkitysten diskurssianalyttinen tutkimus voi Jokisen ja Juhilan mukaan sijoittua tutkimukselliselle ‘janalle’, jonka toisessa päässä kysytyt kysymykset ovat usein *mitä*-muotoisia ja kiinnostus on ennen kaikkea sisällöissä; keskitytään siihen, millaisia merkityksiä ihmiset puheissaan ja kirjoituksissaan tuottavat. Janan toisessa päässä painotetaan sen sijaan merkitysten tuottamisen tapoja ja käytetään usein *miten*-kysymyksiä: miten eli millaisia kielellisiä keinoja käyttämällä ihmiset tuottavat merkityksiä. Käytännössä diskursiivisessa tutkimuksessa käytetään yleensä sekä *mitä*- että *miten*-kysymyksiä. (Jokinen & Juhila 1999, 66)

Keskustelunanalyysia ‘puhtaimmillaan’ voisi pitää ääripään esimerkkinä *miten*-kysymyksiä kysyvistä merkitysten tutkimuksen tavasta; siinä pyritään löytämään yleispäteviä havaintoja keskustelun organisoitumisen säännönmukaisuuksista. Jokinen on esittänyt, että diskurssianalyysin ja keskustelunanalyysin painopiste-ero on siinä, että diskurssianalyysi tutkii merkitysten rakentumista vuorovaikutuksessa ja keskustelunanalyysi taas vuorovaikutuksen rakentumista. (Jokinen 1999a, 45) Kielellisissä käytännöissä merkitykset ja niiden tuottamisen tavat ovat kuitenkin aina toisiinsa kietoutuneita.

ta. Tutkija joutuu tekemään analyyttisiä valintoja siitä, mitä näistä käytännöistä kulloinkin analysoidaan esiin. (Jokinen & Juhila 1999, 66)

Mitä- ja miten-kysymysten, merkitysten ja niiden tuottamisen tapojen, yhteenkietoutumista voi verrata kahteen systeemissä psykologiassa keskeisesti eliö-ympäristö -järjestelmän toimintaa jäsentävään käsitteeseen: toimintajärjestelmään ja toiminnan tulokseen. Nämä käsitteet voidaan analyyttisesti erottaa, mutta ne kuvaavat samaa prosessia, yhden järjestelmän toimintaa. Ja aivan kuten systeemisesti määritellen tietty tulos on mahdollinen vain jos järjestelmä on rakentunut tulosta vastaavalla tavalla niin diskursiivisesti nähtynä myös merkitykset ovat mahdollisia vain kielellisten käytäntöjen kautta; mitä-kysymyksiä ei voi olla olemassa ilman miten-kysymyksiä. Keskustelunanalyttisiä käsitteitä käyttäen saman voisi ilmaista niin, että kielellisten ilmausten merkitykset syntyvät keskustelun sekventiaalisen organisoitumisen kautta. Ja sama pätee toisinpäin: ilman toiminnan tulosta toimintajärjestelmä, tai ilman merkityksen tuottoa sekventiaalinen organisoituminen olisivat 'vailla mieltä'.

Tässä vaiheessa on vielä painotettava sitä, että kaikki, niin systeemisen kuin diskursiivisenkin psykologian, käsitteet ovat analyyttisiä välineitä, luotu tieteellistä työskentelyä varten, eivätkä sinällään olemassaolevia asioita, jotka tutkijan on vain täytynyt 'paljastaa' olemassaoleviksi. Tärkeintä on se, että määrittelemällä ja käyttämällä tietynlaisia analyyttisiä välineitä, tutkija samalla asettuu tarkastelemaan ympäristöönsä tietystä näkökulmasta. Ja erilaisista tutkimuksellisista 'positioista' huolimatta systeemisen ja diskursiivisen psykologian näkökulma hahmottuu yllättävän samankaltaiseksi: molemmissa keskeistä on sosiaalisen toiminnan ymmärtäminen yhdessä tekemiseksi sekä se, että noissa yhteistoiminnan käytännöissä syntyvät ne merkitykset, joilla me ihmisinä tätä sosiaalista maailmaamme aina kulloisessakin tilanteessa merkityksellistämme.

Seuraavassa luvussa tutustumme metodologiseen relativismiin diskursiivisen psykologian teoreettisena lähtökohtana ja tarkastelemme, millaista kritiikkiä diskursiivinen psykologia tuon lähtökohtansa takia on kohdannut. Tarkastelemme myös sitä, millaisena relativismi ja diskursiivisen psykologian kritiikki näyttävät systeemisen psykologian näkökulmasta.

4. DISKURSIIVINEN PSYKOLOGIA JA RELATIVISMIN KRITIIKKI

4.1. SOSIAALINEN KONSTRUKTIONISMI JA METODOLOGINEN RELATIVISMI

Kuten edellisissä luvuissa on tullut ilmi, niin systeemisen kuin diskursiivisenkin näkökulman myötä perinteinen psykologinen tutkimuskohde muuttuu. Psykkisten ilmiöiden ei ajatella löytyvän, eikä niitä etsitä, ihmisen pään sisältä, vaan tutkimus kohdistuu ihmisten yhteistoimintaan. Diskursiivisessa psykologiassa tämä yhteistoiminnallinen lähtökohta tarkoittaa sitä, että kieli ymmärretään toiminnaksi: kieli ei edusta vaan tekee asioita. Kielellisten käytäntöjen ajatellaan konstruoivan, rakentavan sosiaalista todellisuuttamme; ilmaukset saavat merkityksensä juuri niissä sosiaalisissa käytännöissä, joissa ne esitetään.

Diskursiivisessa psykologiassa pyritään välttämään oletuksia mielen tai todellisuuden luonteesta. Huomiota ei kiinnitetä psyykkisten ilmiöiden tai ihmisen ulkopuolella olevan maailman ‘todelliseen olemukseen’, vaan siihen, kuinka ihmiset kielellisissä käytännöissä tuottavat ja merkityksellistävät asioita niin, että esimerkiksi psyykkiset ilmiöt *näyttävät* sijoittuvat yksilön sisään ja ulkomaailman objektit *näyttävät* saavan faktuaalisen olemassaolon. Tällaista tutkimuksellista lähtökohtaa diskursiivisessa psykologiassa kutsutaan *metodologiseksi relativismiksi*. Metodologinen relativismi tarkoittaa siten sitä, että tutkija ei etukäteen aseta olettamuksia sille, mikä kulloisessakin sosiaalisessa tilanteessa on totta tai epätotta ja palautta sitten tutkimustuloksiaan tuohon olettamukseen. (Edwards 1997, 60-61; Potter 1996, 40-41)

Metodologinen relativismi tutkimuksellisenä lähtökohtana johtaa siihen, että diskursiivisen psykologian parissa halutaan sivuuttaa ontologiaa, todellisuuden olemusta, koskevat filosofiset pohdinnat. Kun kielelliset kuvaukset ymmärretään todellisuutta konstruoiviksi eikä sitä vain kuvaaviksi, niin hedelmällisempänä lähtökohtana - kuin pohtia todellisuuden ‘oletettua’ olemusta - on tarkastella sitä, miten kielelliset ilmaukset rakennetaan, millaisia resursseja käytetään ja minkälaisia asioita niillä tehdään. (Potter

1996, 98) Diskursiivisesta näkökulmasta kaikkia kuvauksia tai versioita todellisuudesta voidaan tarkastella tilanteisena sosiaalisena toimintana ja myös sellaiset kategoriat kuten 'todellisuus' ja 'tieto' nähdään retorisisina resursseina, joita voidaan käyttää, ja jotka saavat merkityksensä näissä sosiaalisissa käytännöissä. (vrt. Edwards 1997, 51-52)

4.2. DISKURSIIVINEN PSYKOLOGIA JA RELATIVISMIN KRITIIKKI

Diskursiivinen psykologia on kohdannut kritiikkiä, jonka mukaan sosiaalinen konstruktionismi ja metodologinen relativismi asettavat diskursiivisen psykologian teorian joidenkin ongelmallisten kysymysten eteen. Edwards, Ashmore ja Potter (1995) huomauttavat, että kun diskurssianalyttisesti suuntautunut tutkija puhuu todellisuuden, totuuden, kognition, tieteellisen tiedon, yhteiskunnallisten rakenteiden yms. sosiaalisesta rakentumisesta, heidän 'realistiset' kritisoijansa tuovat enemmän tai myöhemmin esiin ne objektiivisen todellisuuden rajat, joihin sosiaalinen konstruktionismi ei heidän mielestään enää päde. Yleensä nämä rajalinjat vedetään kahtaalle: ensiksikin on olemassa todellisuus, jota *ei voi* kieltää kuten pöydät, kivet ynnä muut materiaaliset objektit sekä toiseksi on olemassa todellisuus jota *ei saa* kieltää kuten kuolema ja kaikenlainen inhimillinen kärsimys, valtasuhteet ja niin edelleen. (Edwards, Ashmore & Potter 1995, 26)

Diskursiivisen psykologian keskeisenä ongelmakohtana nähdään se, että ilman ankkuroitumista jonkinlaiseen käsitykseen todellisuuden luonteesta ei ole mahdollista tuottaa sellaista psykologista tietoa, jonka avulla voitaisiin saada aikaan muutoksia ihmisten elämässä. Vaikka diskursiivisen psykologian metodologinen relativismi asettaa kyseenalaiseksi perinteisen psykologian käsitykset ihmisen toiminnasta, se arvostelijoiden mielestä vie samalla pohjan tuon kriittisen projektin etenemiseltä ja muuntumiselta käytännön voimavaraksi. Vivien Burr (1998) kysyy, että voimmeko sosiaalitieteissä edetä ilman yleispätevää käsitystä siitä, mikä on totta ja todellista. Hän kysyy, johtaako metodologinen relativismi väistämättä myös moraaliseen relativismiin, 'kaikki käy' -mentaliteettiin. Voimmeko enää sanoa, että tietyt ihmisryhmät kokevat sortoa, jos nämä 'ryhmät' ja 'sorto' ymmärretään vain sosiaalisiksi konstruktioiksi? Ja mitä ylipäätänsä pitäisi ajatella kielen ja todellisuuden suhteesta: onko todellisuutta tekstien takana, vai onko kieli ja diskurssit kaikki mitä voi olla? Jos kuitenkin ajatteleme kielen takana

olevan jonkinlaisen todellisuuden, niin minkälaisille asioille olemme valmiit antamaan ‘toden’ statuksen, Burr kysyy. (Burr 1998, 14-15)

Relativistista lähtökohtaa arvostelevien mielestä tieteellisen tutkimuksen täytyy perustua näkökulmaan, jonka mukaan sinällään olemassaoleva todellisuus sekä ihmisen intentiot, tietoiset tavoitteet, edeltävät kieltä ja kielenkäyttöä. (esim. Collier 1998) Diskursiivisessa psykologiassa on kuitenkin yleisesti hyväksytty ajatus, että inhimillisiä kokemuksia ja subjektiviteettia voi käytännössä tutkia vain puheessa ja teksteissä rakentuvina asioina, sillä tutkijoilla ei yksinkertaisesti ole pääsyä ihmisen sisäiseen maailmaan. Se mitä *voidaan* tutkia on se, miten ihmiset mielestään - tietoisesta ja tiedostamattomasta - sekä kokemuksistaan puhuvat. (Juhila 1999, 173; Edwards 1997; Potter 1996) Tällainen tapa ymmärtää subjektiviteettiä vain puheessa ja teksteissä todentuvaksi retoriseksi resurssiksi johtaa kritisoijien mielestä ‘persoonan’ katoamiseen. Tästä on heidän mukaansa seurauksena se, että ilman käsitystä ihmisestä tietoisesti toimivana agenttina, persoonana, ajatus kaikenlaisen muutoksen, niin henkilökohtaisen kuin yhteiskunnallisen, mahdollisuudesta katoaa. Eräät sellaisetkin tutkijat (esim. Parker 1997), jotka pitävät puheen ja tekstien tutkimista subjektiviteetin rakentumisen ymmärtämisen kannalta ensiarvoisen tärkeänä, painottavat kuitenkin, että kielellisten maailmojen analysoimisen lisäksi on otettava huomioon myös sisäinen maailma, sosiaalisesti rakentunut tietoisuus sekä sille vastakkainen tiedostamaton. (Juhila 1999, 171-173; Burr 1998, 21)

4.3. RELATIVISTINEN JATKUMO

Realismi/relativismi -vastakkainasettelun ytimessä on kysymys siitä, onko itsessään olemassaolevan todellisuuden paljastaminen mahdollista vai mahdotonta. Yhteiskuntatieteitten parissa harva tutkija enää tunnustautuu ‘naiviksi realistiksi’. Useammat hyväksyvät konstruktiivisen ajattelun ainakin tiettyyn rajaan saakka. Tutkijat asettuvat Edwardsin mukaan eri kohtiin relativistista jatkumoa. Tuon jatkumon realistisemmassa päässä todellisuudelle on määritelty tietyt ontologiset rajat ja peruskriteerit, jotka luovat pohjan sosiaaliselle ymmärtämiselle. Realistisemmassa päässä tutkijat hyväksyvät sen, että ihmiset saattavat sosiaalisesti konstruoida merkityksiä, mutta on kuitenkin mahdollista sanoa, ovatko he oikeassa vai väärässä. Ontologiset peruskriteerit voivat jatkumon

tässä realistisemmassa päässä sisältää hyväksynnän tiettyjen materiaalien objektien, esimerkiksi luonnonkohteiden kuten kivien, itsenäisestä olemassaolosta ja/tai hyväksynnän tiettyjen makrotason sosiaalisten instituutioiden tai valtasuhteiden olemassaolosta. Jatkumon relativistisemmassa päässä sen arviointi, ovatko ihmiset oikeassa vai väärässä voi tapahtua vain arvioimalla itse diskurssin sisällä tapahtuvaa merkityksenantoa. Jatkumon tässä päässä ei ole olemassa mitään ontologisia takuita, ei mitään ei-episteemisiä, ei-sosiaalisia, ei-konstruktivisia tapoja vakuuttua tiedon todellisuudesta; ei mitään keinoja päästä käsiksi ‘puhtaaseen’, merkityksenannosta vapaaseen todellisuuteen. (Edwards 1997, 52)

Tässä työssä tarkasteltu diskursiiviseksi psykologiaksi nimetty tutkimuskäytäntö sijoittuu tämän jatkumon relativistisempaan päähän⁴. Se merkitsee sitä, että diskursiivisesta näkökulmasta todellisuus on aina väistämättä tekstuaalinen. Heti kun yritämme ilmaista kielen takana olevaa todellisuutta, me pakostakin joudumme diskursiiviselle ulottuvuudelle merkityksellistämään asioita. Emme voi paeta todellisuuden tekstuaalisuutta; vaikka diskurssien ja sosiaalisten konstruktioiden takana olisikin jokin itsessään olemassaoleva todellisuus, emme koskaan voisi kuvata sitä, sillä tuollainen kuvaus merkitsisi aina diskursiivista toimintaa, kohteen merkityksellistämistä yhteisissä käytännöissä. (Potter 1998, Burr 1998)

Potter huomauttaa, että myös realismi/relativismi -kahtiajaottelu on kielellinen konstruktio. Se tuotetaan diskursseissa, joissa luodaan merkityksiä ja nostetaan esille erilaisia positioita: realisti, materialisti, konstruktionisti, relativisti ja niin edelleen. Nämä positiot rakentuvat universaaleiksi ja koherenteiksi aivan kuin ne olisivat tietyssä ajassa ja paikassa tapahtuvien kielellisten käytäntöjen ulkopuolella. (Potter 1998, 28) Kuitenkin niin realismi kuin relativismikin elävät diskursseissa ja meistä jokainen voi käyttää näitä käsitteitä diskursiivisina resursseina. Käsitteiden vastakkaisuus antaa argumentatiivista voimaa ja suosii niiden retorista käyttöä. (vrt. Gergen 1998, 153)

Itse asiassa, kuten Edwards, Ashmore & Potter huomauttavat, juuri realistinen retoriikka toimii usein muutoksen mahdollisuuden retoriikkana: *‘ole realistinen... hyväksy tosi-*

asiat.., et voi mennä läpi harmaan kiven.., et voi vaikuttaa tosiasioihin, ihmisluontoon, markkinavoimiin.., asiat ovat niin kuin ne ovat.., elämä ei ole reilua'. Nämä ovat tuttuja 'realistisia' argumentteja, jotka toimivat muutosta vastustaen. (Edwards, Ashmore & Potter 1995, 34)

Kuitenkin, kuten Potter toteaa, "realismi voi olla hyvä tarina". Hänen mielestään on turhaa, ellei mahdotontakin, pitäytyä realistisen kertomuksen ulkopuolella. Myös diskursiivisen näkökulman relativistisuuden esiintuominen vaatii tietynlaista realistista - 'näin asiat ovat' - retoriikkaa. Realistisen kertomuksen hyväksikäyttö ei tarkoita metodologisen relativismin hylkäämistä: relativistisesta näkökulmasta realismi ei koskaan näyttäydy täysin ajattomana, yhtenäisenä ja totena, vaan siihen sisältyy aina skeptisyyden ja itsekritiikin mahdollisuus. (Potter 1998, 40-41)

4.4. KIELELLISET KÄYTÄNNÖT JA MATERIAALINEN TODELLISUUS

Diskursiivisen psykologian arvostelijat ovat kysyneet, että vaikka abstraktit kategoriat saisivatkin merkityksensä kielellisissä käytännöissä, niin eivätkö materiaaliset objektit, esimerkiksi luonnonkohteet kuten kivet ja puut, ole olemassa täysin kielen käytöstä riippumatta? Kieltäkö diskursiivinen ajattelu niiden itsenäisen olemassaolon?

Diskursiivisen ajattelun näkökulmasta mitkään fyysiset objektit eivät millään tapaa ole immuuneja kielelliselle merkityksenannolle. Dikotomisat käsitteet kuten 'elävä' ja 'eloton', 'kasvikunta' ja 'eläinkunta' ovat nekin sosiaalisesti tuotettuja kielellisiä kategorioita. Puut ja kivet ovat osa ihmisten kulttuurista ympäristöä, eikä niiden nimeäminen ole passiivista kuvailemista. (Edwards 1997, 247)

Näkemyistä luonnonkohteiden(kin) kulttuurisesta merkityksellistämisestä voi laajentaa systeemisen psykologian teorian avulla. Kuten luvussa kaksi totesimme, systemisesti ajatellen kaikki ihmisen tietoisesti kokema tapahtuu sosiaalisessa ympäristössä. Tällöin fyysikaaliset ja biologisetkin käsitteet ovat syntyneet yhteistyötä, esimerkiksi tieteellistä työskentelyä varten; puun tai kiven tietoinen havaitseminen tarkoittaa tuon ympäristön

⁴ Puhuessani diskursiivisesta psykologiasta tarkoitan tässä niin sanottua Loughborough'n koulukuntaa. Niin sanotun Manchesterin koulukunnan voisi ehkä sijoittaa Loughborough'n koulukunnasta hieman realistisempaan suuntaan tällaiselle kuvitellulle relativistiselle jatkumolle.

osan mahdollisten käyttötarkoitusten jakamista toisten ihmisten kanssa. Kysymys ei kuitenkaan ole siitä, että puut ja kivet olisivat jotakin kuvitteellista. Kivi materiaalina sallii erilaista toimintaa kuin 'kivi' käsitteenä. Jos isken varpaani kiveen, varpaaseeni sattuu; kivistä (ja varpaasta) on tullut osa toimintajärjestelmäni, osa minun todellisuuttani ja liittyessään toimintajärjestelmäni on tuo ympäristön osa minulle välittömästi merkityksellinen. Ja koska ihmisenä ajatteluni perustuu yhteisesti jaettuun tietoisuuteen, saa tuo ympäristön osa merkityksensä nimenomaan 'kivenä'. Kun kerron tapahtuneesta muille, en sano että ”liitin liialla voimalla tämän toisen yläosaani kannattelevan pylvään alaosan yhden kannattimen siihen kiinteään muhkuraan, joka lojui kulkureitilläni”, vaikka periaatteessa se voisi olla aivan 'korrekti' kuvaus toiminnan tuloksesta. 'Kivi' ja 'varvas' käsitteinä sallivat kuitenkin paremmin sellaista diskursiivista toimintaa, jolla on mahdollista saavuttaa yhteisymmärrys, yhteinen toiminnan tulos.

Diskursiivisessa psykologiassa ei väitetä, että kaikki muu inhimillinen toiminta kuin kielenkäyttö olisi merkityksetöntä. Mariza Montero käyttää termiä 'lingvistinen imperiaalisismi' siitä ajattelutavasta, jonka mukaan vain kielellinen toiminta synnyttää merkityksiä. Hänen mukaansa ihmisen kielellinen toiminta ja muu toiminta ovat toisiinsa kietoutuneita; ne tapahtuvat samassa todellisuudessa tuon todellisuuden mahdollistaen. Monteron mielestä kaikkea toimintaa pitää tarkastella eräänlaisina teksteinä: diskurssit ovat toimintaa ja toiminta on diskursiivista. (Montero 1998) Myös systeemisesti ajatellen diskursiivista toimintaa ja ihmisen muunlaista toimintaa voidaan - ja pitääkin - tarkastella yhtäläisin perustein: yhteistyönä, joka suuntautuu kohti toiminnan tulosta. Tarkastelun lähtökohtana on koko toimintajärjestelmän taso, ei ympäristöstään erillisten yksilöiden taso. Jokaisen eliön kiinnittyminen ympäristönsä osiin on merkityksellistä toimintaa. Ihminen eroaa (oletettavasti!) kuitenkin muista eliöistä siinä, että hän on tietoinen toimintansa tuloksista. Ihmisen tietoisuus on sidoksissa kielellisiin käytäntöihin ja siksi jonkin ympäristön osan tietoinen havaitseminen merkitsee aina ja väistämättä sen merkityksellistämistä käsitteellisellä tasolla.

4.5. RELATIVISMI, MORAALI JA REFLEKSIIVISYYS

Joidenkin diskursiivista psykologiaa arvostelevien mielestä diskursiivinen näkökulma relativistisuudessaan johtaa myös moraaliseen relativismiin: jos todellisuus ymmärretään vain diskursseissa merkityksensä saavana eikä sen luonteesta voi sanoa mitään varmaa eikä pysyvää, niin kuinka diskursiivinen psykologia voi määrittellä, mikä on oikein ja mikä väärin. Relativistisuudessa nähdään nihilismin vaara: kaikki käy eikä millään ole mitään väliä.

Diskurssianalyttinen tutkimus on tuonut esiin sen, että esimerkiksi ihmisten asenteet eivät ole ennalta valmiiksi muotoiltuja ja pysyviä, vaan ilmaukset vaihtelevat kielellisestä tilanteesta toiseen niin, että samakin ihminen voi periaatteessa lausua täysin vastakkaisia, myönteisiä tai kielteisiä kuvauksia samasta ‘kohteesta’⁵. ‘Hyvä’ ja ‘paha’ eivät elä diskursseista erillään eikä kulloisenkin ‘hyvyyden’ ja ‘pahuuden’ määrittely ole diskurssianalyttikon, vaan kielellisten toimijoiden itsensä tehtävä. Diskursiivisesta näkökulmasta moraalit ei ole jotakin diskursiivisen toiminnan ulkopuolista tai sitä edeltävää, vaan moraaliset kysymykset saavat ‘moraalin’ statuksen juuri ihmisten tilanteisessa diskursiivisessa toiminnassa.

Selittäessään maailmaa ihmiset samalla selittävät ‘itsensä’ suhteessa tuohon maailmaan. Moraaliset kysymykset liittyvät syy- ja seuraussuhteisiin. Kausaliteetti rakentuu kulloisessakin kielellisessä toimintatilanteessa ja luo samalla toimijan moraalisen statuksen. (Edwards & Potter 1992) Syy- ja seuraussuhteet eivät ole jotakin annettua, vaan rakentuvat kielellisissä käytännöissä ja ilmaisevat samalla sitä, miten toimintaa oikeutetaan, mikä on toiminnan moraalit.

Vaikka diskursiivisen psykologian näkökulmasta hyvä ja paha määrittyvät aina kontekstissaan, ei relativistisuus tutkimuksellisenä lähtökohtana kuitenkaan välttämättä johda nihilismiin. Kun ymmärretään, että diskursiivisen psykologian realismi, se mitä on olemassa, on aina relativistista, ei ‘monien totuuksien’ maailmaa voi paeta. Tarkennan tätä ajatusta systeemisen psykologian termin: Jokaisen ihmisen toimintaympäristö muodostaa hänen todellisuutensa. Koska ihminen ja ympäristö kuuluvat samaan järjestelmään, ihmistä ei voi olla olemassa ilman ympäristöään eikä päinvastoin. Kukaan ei voi kos-

⁵ Meidän on kuitenkin muistettava, että myöskään tuo ‘kohde’ ei ole pysyvä, vaan tulee määritellyksi uudelleen aina kussakin kielellisessä tilanteessa.

kaan olla ulkopuolisen maailman pelkkä ‘tarkkailija’; kukaan ei voi asettua ‘todellisuutensa’ ulkopuolelle, asemaan missä mikään ei häntä liikuta, missä mikään ei ole sidoksissa häneen.

Diskursiivisen psykologian tulokset ovat väistämättä tutkijan kielen avulla tuottamia tulkintoja aineistostaan ja sellaisina ne ovat osaltaan rakentamassa sosiaalista todellisuutta. Vaikka tutkimuksen tuloksia voidaankin pitää konstruktiona konstruktioista, tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että ne olisivat samantekeviä. Tutkijan tarkoituksena on esittää mahdollisimman hyvin perusteltuja tulkintoja todellisuuden rakentumisesta, mutta ymmärtää samalla, että hänen tuottamansa tutkimustulokset ovat avoimia muiden tekemille tulkinnoille. Kun tutkija pysähtyy tarkastelemaan omia tutkimustuloksiaan ja omaa kielenkäyttöään, on kyse *refleksiivisyydestä* eli sen osoittamisesta, että tutkija ymmärtää myös itse omilla toimillaan tuottavansa sosiaalista todellisuutta. (Juhila & Suoninen 1999, 251)

Vaikka diskursiivinen tutkimus tekee näkyväksi todellisuuden alati vaihtelevan ja yhä uudelleen rakentuvan luonteen, ei se tarkoita sitä, että tutkija itse eläisi kyynisenä tai välinpitämättömänä jonkinlaisessa tyhjiössä. Oikealla tavalla ymmärrettynä metodologinen relativismi johtaa tutkijan itsereflektioon: hän on aina itse väistämättä osa tutkimaansa maailmaa ja hänen itsensä on päätettävä, mitkä asiat merkityksellistyvät hänen omassa maailmassaan sellaisina ‘hyvinä’ asioina, joista hän on halukas puhumaan ja joiden olemassaolon mahdollisuuksia puolustamaan. Relativistisesta näkökulmasta paikallisen tason arkikäytäntöjen tutkiminen on aivan yhtä mielekästä kuin laajojen, ideologisesti yhtenäisten teorioitten paikantaminen ja tutkiminen. Diskursiivisesti ajatellen niin politiikka kuin ideologiatkin ovat jotakin, jotka eivät elä julkilausumissa vaan jokapäiväisen elämän eri näyttämöillä tapahtuvissa sosiaalisissa käytännöissä. (vrt. Potter 1998; Billig et. al. 1988) Relativistinen näkemys todellisuuden rakentumisesta sosiaalisissa käytännöissä sekä sosiaalisen konstruktionismin usko siihen, että noita käytäntö on mahdollisuus oppia tuntemaan, antavat diskursiivisesti suuntautuneille tutkijoille ainakin periaatteessa mahdollisuuden ’asiat ovat niin kuin ne ovat’ –retoriikkaa laajempaan näkemykseen siitä, mitkä ovat inhimillisen toiminnan rajat.

4.6. SYSTEEMINEN NÄKÖKULMA YLITTÄÄ REALISMI/RELATIVISMI – VASTAKKAINASETTELUN

Realismi/relativismi keskusteluun avautuu uusi näkökulma, jos ymmärrämme, Monteron tapaan, että kysymys ‘Onko mahdollista tietää minkälainen on todellisuus?’ välittömästi luo käsityksen maailmasta jakaantuneena kahteen itsessään olemassaolevaan dualistiseen positioon: tietävään subjektiin ja objektiiviseen maailmaan, josta subjektin joko on tai ei ole mahdollista saada tietoa. Eli joka tapauksessa, ajateltiinpa kummin tahansa - joko niin että todellisuus on subjektille tiedettävissä tai että se ei ole tiedettävissä - kysymyksenasettelu sisältää aina oletuksen sinällään olemassaolevasta, tietävästä subjektista erillisestä todellisuudesta. (Montero 1998, 120)

Montero tarkasteleekin subjektia ja objektia mieluummin yhtenä kokonaisuutena: ei erillisinä yksikköinä maailmassa, vaan maailmana, todellisuutena itsenään (mt., 121). Samalla tapaa myös systeeminen psykologia ja sen sisältämä eliö-ympäristö - järjestelmän teoria suuntautuu kysymykseen todellisuuden luonteesta. Ihminen ja hänen ympäristönsä (‘todellisuus’) eivät muodosta kahta erillistä kokonaisuutta, vaan yhden yhtenäisen järjestelmän ja siksi kysymykseen siitä, mitä on olemassa, pitää hakea vastausta koko järjestelmää - ei sen yksittäisiä, systeemisiä osia - tarkastelemalla.

Se vallalla oleva näkemys, että ontologiset ja episteemiset kysymykset eroavat luonnostaan toisistaan, perustuu ihmisen ja ympäristön, subjektin ja objektin ajatukselliseen erottamiseen. Luvussa kaksi totesimme kuitenkin, että systeemisen psykologian teorian mukaan tällainen eronteko on teoreettisesti harhaanjohtavaa. Eliö-ympäristö - järjestelmän teorian mukaan subjekti ja objekti ovat vain yhden toiminnallisen järjestelmän ajateltavissa olevia systeemisiä osia. Jokainen eliö luo oman ‘todellisuutensa’, oman toimintaympäristönsä sen pohjalta, mitä sen rakenne ja ympäristö mahdollistavat. Ihmisen ja minkä tahansa muun eliön toimintajärjestelmien ulkopuolisella maailmalla ei sellaisenaan ole merkityksellisiä ominaisuuksia. Systeemisen psykologian teoria onkin väistämättä ‘relativistinen’ ilmaistessaan kaikille yhteisen objektiivisen todellisuuden mahdottomuuden. Systeemisesti ajatellen ympäristön osat saavat merkityksen vain osana toiminnallista järjestelmää. Mutta samalla systeemisen psykologian teoria on myös ‘realistinen’ tuodessaan esiin sen, että osana toimintajärjestelmää ympäristön elementit

eivät ole jotakin 'kuvitteellista', vaan juuri tämän järjestelmän sisällä toimivia todellisia ympäristön ominaisuuksia.

Systemisen psykologian teorian näkökulmasta realismi/relativismi -vastakkainasettelu on tarpeetonta, sillä se kytkeytyy tiiviisti ajatukseen kahdesta erillisestä järjestelmästä, ihmisestä ja ympäristöstä, tietävästä subjektista ja tiedettävästä objektista. Eliö-ympäristö -järjestelmän teoriassa tieto määritellään järjestelmän olemassaolon muodoksi ja koska on kysymys yhdestä järjestelmästä, tietoa ei siirretä, vaan se syntyy, kun järjestelmään kytkeytyy uusia ympäristön osia. Ontologiset ja epistemologiset kysymykset sulautuvat yhteen, sillä kysymys 'Mitä on olemassa?' tarkoittaa samaa kuin kysymys 'Mitä voimme tietää?'.

Systeminen ja diskursiivinen psykologia ovat radikaaleja psykologisen ajattelun uudistajia, sillä niiden näkökulmasta psykologian perinteiset tutkimuskohteet määrittyvät uudelleen. Seuraavassa luvussa tarkastelemme hieman tarkemmin, millaisina jotkin perinteiset psykologiset tutkimuskohteet, kuten ihmisen subjektiviteetti - 'minä' -, sekä muisti ja tunteet, ilmenevät systemisen ja diskursiivisen psykologian näkökulmasta.

5. PSYKOLOGISET ILMIÖT SYSTEEMISESSÄ JA DISKURSIIVISESSA AJATTELUSSA

5.1. SUBJEKTIVITEETTI

Psykologia tieteenalana on kehitetty tutkimaan ihmisen mentaalaisia toimintoja ja koko tieteenala lepää sen ehdottoman lähtökohtaoletuksen varassa, että inhimillinen subjekti, 'minä', on itsessään olemassaoleva entiteetti, jolla on olemassa oikea ja todellinen luonteensa ja joka, kuten mikä tahansa muu entiteetti tai fyysinen objekti, voidaan psykologisen tutkimuksen avulla paljastaa ja määritellä tarkasti. Perinteisessä psykologisessa tutkimuksessa on pidetty itsestäänselvyytenä, että tämä tutkittava objekti, minä, on kaiken kokemuksen keskiössä; että se on itsenäinen toiminnan agentti, erillään muista toi-

mivista agenteista. (Potter & Wetherell 1987, 95, 101; ks. myös esim. Sampson 1989 ja Gergen 1989)

Tällainen näkemys itsenäisestä persoonallisesta toimijasta antaa mahdollisuuden yksilön ja yhteisön vastakkainasettelulle aivan kuin ne muodostaisivat luonnollisen dikotomisen parin. Tällaisesta näkökulmasta minää, itsenäistä psykologista yksilöä, tarkastellaan kaikkea sosiaalistakin toimintaa edeltävänä tekijänä. (Potter & Wetherell 1987, 101) Perinteiset sosiaalipsykologiset teorialtkin, kuten ihmisen identiteetin näkeminen sosiaalisesti vaihtelevina rooleina, pitää sisällään ajatuksen identiteetin - noiden 'näyteltyjen' roolien - taustalla toimivasta 'todellisesta' minästä.

Seuraavaksi tarkastelemme diskursiivisen ja systeemisen psykologian teorioiden näkemystä inhimillisestä subjektiviteetista. Molemmat teorialtk hylkäävät perinteisen psykologisen oletuksen eheästä, itsessään olemassaolevasta minästä.

5.1.1. DISKURSIIVINEN PSYKOLOGIA JA MONET MINÄT

Diskursiivinen psykologia on kiinnostunut siitä, kuinka psykologiset prosessit tuotetaan diskursiivisessa toiminnassa. Tällaisesta lähtökohdasta näkemys inhimillisestä subjektista asettuu ristiriitaan perinteisen psykologian näkemyksen kanssa. Diskursiivisesta näkökulmasta seuraa muun muassa se, että vaikka kontekstista irrotetulla yksittäisellä lausumalla on henkilökohtainen puhujansa, tätä puhujaa ei välttämättä pidetä suvereenina puheensa kontrolloijana. Psykologinen agentti tai entiteetti ei ole samalla tavalla tutkimuksen keskiössä kuin perinteisessä psykologisessa tutkimuksessa. Diskursiivisesta lähtökohdasta minän 'todellisen' luonteen paljastaminen ei ole tärkeää. (Edwards & Potter 1992, 169-170) Diskursiivisessa psykologiassa minän olemuksen pohtimisen sijasta kiinnostus kohdistuu minän rakentamisen/rakentumisen prosesseihin (Potter & Wetherell 1987, 102). Diskursiivisessa - kuten ei myöskään systeemisessä - psykologiassa tarkastelun kohde ei ole yksilö, vaan sosiaaliset käytännöt. Diskursiivisen psykologia ei tutki *yksilön* kielenkäyttöä, vaan *yhteistoimintaa*; merkitysten rakentumista kielellisissä käytännöissä. Niiden merkitysten, jotka määrittävät minää, nähdään rakentuvan, aivan kuten muidenkin merkitysten, tilanteisissa kielellisissä käytännöissä. Kun minä

ymmärretään näin, korostuu se, että sama fyysinen toimija voi liikkua hyvin monenlaisissa toiminnallisissa positioissa. Niinpä yhden ja yhtenäisen minän sijasta kullekin fyysiselle toimijalle voi rakentua monta, eri konteksteissa todentuvaa minää. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 37-38)⁶

Huomion kiinnittäminen minän rakentumisen prosesseihin antaa mahdollisuuden tarkastella sitä, kuinka ihmiset puheen eri konteksteissa tuottavat erilaisia versioita itsestään ja maailmasta. Tutkimus vapautuu tällöin ajattelusta, että ihmisen toiminnan taustalla täytyy olla jokin ihmisen sisään paikantuva staattinen persoonallisuus. Tällöin tutkimus voidaan kohdistaa siihen, mikä on näkyvillä, eli kielelliseen toimintaan, eikä tutkijan tarvitse tehdä arviota siitä, edustaako jokin näistä versioista fyysisen toimijan 'aitoa' minää. (vrt. Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 38)

Itse asiassa diskursiivisesta näkökulmasta erilaisia psykologisia teorioita ihmisen identiteetistä voidaan tarkastella kielellisinä resursseina, joita ihmiset käyttävät hyväkseen suorittaessaan diskursiivista toimintaa. Viittaamalla vaikkapa persoonallisiin piirteisiin tai sosiaalisiin rooleihin voidaan tiettyjä tekoja oikeuttaa. Esimerkiksi Wetherellin ja Potterin tutkimuksessa poliisin väkivaltaista käyttäytymistä mielenosoittajia vastaan oikeutettiin muun muassa siten, että ihmisluontoon - *jokaisen minän peruspiirteisiin* - ilmaistiin kuuluvan se, että ihminen reagoi väkivaltaisiin ärsykkeisiin väkivallalla. Toisaalta poliisien arveltiin vain tehneen työtänsä, toimineen väkivaltaisesti työnsä - eli *roolinsa* - takia, olivatpa he yksityishenkilöinä kyseessä olevasta tilanteesta mitä mieltä tahansa. (Wetherell & Potter 1989)

5.1.2. SYSTEEMINEN KÄSITYS MINÄSTÄ

Systeemisen psykologian näkökulmasta yksittäinen ihminen-ympäristö järjestelmä on aina symmetrinen eikä siinä voi erottaa subjektia ja objektia: subjekti ja objekti määrittävät toinen toisensa ja kuuluvat yhteen. Eliö-ympäristö -järjestelmän symmetrisyydestä seuraa, että subjektin kuvaaminen määrittää objektin ja objektin kuvaaminen määrittää

⁶ Käsitys inhimillisestä persoonasta usean erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa todentuvan minän yhdistelmänä ei sinällään ole uusi. Samantapaisia ajatuksia esitti mm. Erving Goffman jo 1950-luvulla. (Goffman 1959)

subjektin. Siksi ne eivät voi olla erillisiä tai edes vuorovaikutuksessa keskenään. (Järvi-
lehto 1995, 131) Samoin kuin yhdessä eliö-ympäristö -järjestelmässä subjektin ja objek-
tin suhde on vain tietynlainen asymmetrian kuvaus, useamman yksilön muodostamassa
järjestelmässä kunkin 'minä' edustaa vain systeemistä näkökulmaa, josta yhteistoimin-
taa ja sen synnyttämiä toiminnan tuloksia tarkastellaan. (Järvilehto 1994, 190)

Tietoisuus ei voi sijaita missään yksilön osassa, sillä sosiaalisen toiminnan subjektina ei
ole yksilön keho, vaan 'minä', joka kuuluu laajempaan ihmiset-ympäristö -
järjestelmään. Systeemisen psykologian näkökulmasta psykologista teorianmuodostusta
onkin merkittävimmin haitannut juuri tietoisuuden rajoittaminen yksilöön, ajattelevan
subjektin sisään. Systeemisesti nähtynä tietoiselle ihmiselle oma keho on yhtä suuressa
määrin 'ulkomaailmassa' kuin muutkin yksilöt tai muut ympäristön osat. Jos tietoisuus
todellakin olisi yksilön ominaisuus, jos se sijaitsisi 'minussa', sen tulisi olla olemassa
myös ilman 'sinua'. 'Minä' määrittyy kuitenkin vain suhteessa 'sinuun'. Minä voi syn-
tyä ainoastaan, jos on olemassa muita yksilöitä, joihin oma toiminta voidaan suhteuttaa
ja joiden kanssa voidaan muodostaa yhteistoiminnallinen organisaatio. Minä ja sinä
kuuluvat yhteen, ne syntyvät yhdessä eikä niitä voi erottaa toisistaan ilman että ne hä-
viävät. (Järvilehto 1994, 189;190; 1995, 131)

John Shotter toteaa, että 'sinuna' olemisen nimenomaan edeltää 'minuna' olemista. Se,
että olemme toisille 'sinä' herättää 'minämme'; opettaa meidät tunnistamaan itsemme
'minuna'; ymmärtämään oman fyysisen kehomme luoman ainutkertaisen position suh-
teessa toisiin toimijoihin. (Shotter 1989, 143) Minun minäni on kuitenkin eri asia kuin
sinun minäsi: minä on sosiaalisen järjestelmän subjekti, joka yksilöiden kannalta mer-
kitsee koko järjestelmän sitä puolta, joka toteutuu tietyn kehon kautta. Minä ei kuiten-
kaan sijaitse kehossa, sillä se on pelkästään sosiaalisessa järjestelmässä syntyvä suhde.
Keho on ikään kuin piste avaruudessa, johon kaikki sosiaalisen järjestelmän toiminnan
tulokset suhteutuvat tämän yksilön kohdalla. (Järvilehto 1995, 131)

Koska tietoisuus mahdollistaa oman toiminnan tarkastelemisen, se mahdollistaa myös
kuvitelman siitä, että tietoisuus on juuri kehon tai jonkin sen osan toimintaa. Järvilehto
toteaa, että periaatteessa voisimme sijoittaa tietoisuuden aivan yhtä hyvin esimerkiksi
ympäristöön: voisimme ehkä kuvitella kulttuurin, jossa esimerkiksi ihmisen käyttämät

esineet ajattelisivat ja tekisivät ratkaisuja ihmisten kautta. Koska kuitenkin olemme omassa kulttuurissamme tottuneet sijoittamaan oman kokemuksemme ja tietoisuutemme kehoomme, ajattelemme tietoisuuden ja toiminnan subjektin sijaitsevan kehon sisällä. ‘Minän’ kokemat tietoiset kokemukset näyttävät ehdottoman yksityisiltä ja muilta salatuilta asioilta. Kuitenkin systeemisesti ajatellen kaikkien noiden ‘salattujen ja yksityistenkin’ kokemusten lähtökohtana on nimenomaan yhteinen kokemus. Tulemme tietoiseksi ainoastaan yhteistoiminnassa muiden kanssa ja tätä kautta pystymme erottautumaan muista ihmisistä. (Järvilehto 1994, 190)

5.1.3. MINÄ MUUTOKSESSA

Palatkaamme luvussa neljä esiin tuotuun diskursiivisen psykologian kohtaamaan kritiikkiin siitä, että se teoriana johtaa ‘tyhjään subjektiviteettiin’, ‘persoonan katoamiseen’, ja että tällaisesta lähtökohdasta tehty tutkimus ei voi antaa aineksia henkilökohtaiseen tai yhteiskunnalliseen muutokseen. Diskursiivisen psykologian arvostelijat toteavat, että muutoksen luomiseen tarvitaan yksilöllinen toimija, jonka moraaliset ja ideologiset näkemykset - uskomukset siitä, kuinka maailma toimii - ohjaavat hänen toimintaansa. (esim. Collier 1998, Willig 1998)

Kuitenkin tällaisen näkemyksen hyväksyminen, sen että ‘minä’ on ihmisen toimintaa edeltävä, kehon sisään paikantuva itsessään olemassaoleva entiteetti, tarkoittaisi diskursiivisen psykologian näkökulmasta sitä, että psyykkisiä ilmiöitä ei voisi tutkia diskursiivisissa merkityksensä saavina. Tällöin psykye ‘naturalisoitaisiin’ niin, että uudenlaisia psykologisia kysymyksiä ei voisi esittää. Kysymys minästä kietoutuukin realismi/relativismi -keskusteluun: minän olemassaolon myöntäminen kaikkea inhimillistä toimintaa edeltäväksi entiteetiksi tarkoittaisi diskursiiviselle psykologialle metodologisen relativismin hylkäämistä. (vrt. Spears 1997, 16)

Aivan kuten realismi/relativismi -kahtiajaottelu, systeemisen psykologian näkökulmasta myös kysymys ihmisen toimintaa edeltävästä, sinällään olemassaolevasta minästä on seurausta kahden järjestelmän, ihmisen ja ympäristön, ajatuksellisesta erottamisesta. Ihminen-ympäristö –järjestelmän teorian myötä tällainen ‘minän’ ja ‘maailman’ erotta-

misen tarve poistuu, ja kysymyksen inhimillisestä subjektista voi asettaa uudella tavalla. Diskursiivisen psykologian tapa tutkia subjektiviteettia kielellisissä käytännöissä todentuvana ja systeemisen psykologian näkemys 'minästä' systeemisenä suhteena eivät ole ristiriidassa keskenään, vaan itse asiassa tukevat toisiaan. Juuri kielen käytännöt ovat sellaisia yhteistyön muotoja, joissa minä paikantuu yksilön kehoon. Diskursseissa minä 'puhutaan' todeksi; se saa niissä jatkuvan luonteensa *aivan kuin* se olisi sinällään ole-massaoleva stabiili entiteetti. Samalla minämme saa statuksen positiona, joka on vastuussa kehomme toiminnasta. Minä on siten aina väistämättä *moraalinen positio*; se paikka, jonka 'salattuihin kokemuksiin' toimintamme tuloksilla oletetaan olevan syy-seuraus -suhde. Toimintaa oikeutetaan ja toiminnan seurauksia arvioidaan minän 'yksityisten' kokemusten kautta. (vrt. Shotter 1989; Harré 1989; Potter & Edwards 1992; Harré & Gillett 1994)

Kritiikki diskursiivisen psykologian minä-käsityksen johtamisesta muutoksen mahdottomuuteen kumpuaa ajattelusta, että itse asiassa ihmisen identiteetti on vakaa ja stabiili ja haluttu muutos on tällöin tehtävä ja sen tekemiseen tarvitaan yksilöllistä tavoitteellista toimijaa. Systeemisestä näkökulmasta ihmisen elämä on kuitenkin aina ja väistämättä jatkuvaa muutosta; se on alati tapahtuvaa toimintajärjestelmien uudelleenjärjestymistä. Yhden järjestelmän teorian näkökulmasta toimintamme 'tavoitteellisuus' ei ole meidän mielissämme, vaan koko ihminen-ympäristö -järjestelmässä. 'Tavoite' tai 'uskomus' tarkoittaa siten sitä ihminen-ympäristö -järjestelmän organisaatiota, joka on välttämätön tietyn toiminnan tuloksen tuottamiseksi.

Luvussa kolme esittelemäni diskurssianalyttisen tutkimuksen kolme peruskäsitettä - funktio, variaatio ja konstruktio - sisältävät myöskin huomion, ettei ihmisen toiminnan ymmärtämiseksi eikä sen tutkimiseksi tarvitse olla ennako-oletusta stabiilista toiminnan subjektista tai toimintaa edeltävistä, ihmisten mielissä sijaitsevista uskomuksista tai tavoitteista. Esimerkiksi keskustelun jäsentyminen (keskustelunanalyttisesti sekventiaalinen organisoituminen) itse puhetilanteessa merkityksellistää, eli konstruoi, toimintaa. Systeemisen psykologian käsittein ilmaistuna kysymys on yhteistyöstä, jossa puhetilanteeseen osallistuvat 'muovaavat' organisaatiotaan niin, että yhteiset toiminnan tulokset mahdollistuvat. Sanat ja käsitteet ovat yhteisesti rakennettuja ympäristön osia, jotka antavat mahdollisuuden luoda toimintaa toteuttavia organisaatioita toisten ihmis-

ten kanssa ja jotka saavat spesifin merkityksensä tällaisessa yhteistoiminnassa. Eri puhe-tilanteissa yhteistyö suuntautuu erilaiseen toiminnan tulokseen eli diskursiivisesti määriteltynä kysymys on puheen variaatiosta. Puheen variaatio tuo puolestaan esiin ihmisen identiteetin jatkuvan vaihtelun: minä on ihminen-ympäristö -järjestelmän systeeminen positio, joka ei ole aina sama ja yhtenäinen, vaan saa merkityksensä kulloisessakin toimintatilanteessa.

Yksi etnometodologisen teorian keskeisistä ajatuksista on se, että erilaiset ilmaukset eivät ainoastaan kuvaile maailmaa, vaan niillä myös tehdään asioita.⁷ Näin ajatellaan myös diskursiivisessa ja systeemissä psykologiassa: ihmisen puhe ei ole vain kertovaa, vaan se on ennen kaikkea toimintaa, tekemistä. Tästä näkökulmasta ajateltuna myös ihmisen 'minä' on aina tekevä (ei ainoastaan tarkkaileva/kertova) ihminen-ympäristö -järjestelmän systeeminen osa. Voimme ajatella, että tietoisessa toiminnassamme minä aivan kuin syntyy aina eri toimintatilanteissa uudelleen ja uudelleen, mutta paikallistettuna yksilölliseen kehoomme se saa jatkuvan luonteensa, jota ylläpidetään diskursseissa. Jatkuvasti muuttuva ihminen-ympäristö -järjestelmä pitää sisällään jatkuvasti joksikin tulevan, muuttuvan ja moninaisen, minän. Nykyään useat terapiamuodot ja vaihtoehtoisia elämäntapaa esiin tuovat tahot kehottavat ihmisiä etsimään 'todellista minäänsä', jolla yleensä tarkoitetaan jotakin luontaista ja turmeltumatonta itseä, joka on hautautunut kiireisen elämän tuoman virheellisen minäkäsityksen alle. Systeemisesti ajateltuna ihmisen minäkäsitys syntyy kuitenkin aina muiden ihmisten kautta; ihminen ei voi tulla tietoiseksi itsestään yksinään. Ihmisen persoonallisuus ei sinänsä kehity hyvään tai pahaan (tai korkeammalle tai matalammalle), vaan tällaiset seikat määrittyvät aina suhteessa yhteisön arvostamiin toimintatapoihin ja toiminnan tuloksiin. Minän määrittäminen sosiaalisten suhteiden kautta merkitsee sitä, että jos sosiaaliset suhteet poistetaan, persoonallisuudesta ei jää mitään jäljelle. (Järvilehto 1995, 132, 144) Ihmisen minä on siten aina suhteessa toisiin ihmisiin, eikä ihminen voi, ollessaan tietoinen, panna syrjään kaikkia niitä vanhoja toimintajärjestelmiä, joiden varaan hänen hetki hetkeltä muovautuva minänsä rakentuu. Ihminen voi toki tulla tietoiseksi - esimerkiksi terapian avulla - niistä suhteista, niistä minän rakentumisen tavoista, jotka ovat hänelle vahingollisia; jotka estävät uutta, positiivista toimintaa.

5.2. MUISTI

Kognitiivisessa psykologiassa muistilla tarkoitetaan yleensä jonkinlaista varastoa, paikkaa aivoissa, johon ympäristöstä poimittua tietoa sijoitetaan joko lyhytkestoisesti tai pitempiaikaisesti. Menneisyyden tapahtumien ajatellaan jättävän jälkiä, muistikuvia, noihin erilaisiin muistivarastoihin. (esim. Eysenck 1984) Muistelemisen, muistikuvien kielellisen raportoinnin, taasen ajatellaan olevan seurausta niistä päänsisäisistä prosesseista, joissa nämä muistikuvat aktivoidaan käyttöön ja joiden avulla ne ovat kerrottavissa toisille ihmisille. (vrt. Edwards & Potter 1995, 35)

Systeeminen ja diskursiivinen psykologia eivät tarkastele muistia pään sisään sijoittuvana muistikuvien varastona. Itse asiassa niin systeemisen kuin diskursiivisenkin psykologian näkökulmasta erilaisten psykologisten toimintojen erittelemisen omiksi, toisistaan erillään toimiviksi kokonaisuuksiksi on keinotekoista ja harhaanjohtavaa. Systeemisesti nähtynä erilaisten psyykkisten toimintojen selittäminen on aina yhden järjestelmän toiminnan selittämistä hieman eri näkökulmista, ja nämä eri toiminnat ovat aina riippuvaisia toisistaan. Diskursiivinen lähestymistapa puolestaan painottaa sitä, että tilanteisesti rakentuvat kielelliset versiot leikkaavat perinteisten psykologisten rajalinjojen halki. Esimerkiksi 'minän' tuottaminen voi tapahtua samoissa kielellisissä käytännöissä kuin 'muistelemisen'; versiot siitä, mitä tapahtui menneisyydessä rakentavat aina myös lausujansa nykyistä identiteettiä. Kaikkia psyykkisiä ilmiöitä voidaan tarkastella diskursiivisissa merkityksensä saavina. (vrt. Edwards & Potter 1992)

Systeemisen ja diskursiivisen psykologian näkökulmasta 'mielen rakenteiden' erottaminen toisistaan erillisiksi itsenäisiksi toiminnoiksi antaa sinällään harhaanjohtavan kuvan näiden toimintojen luonteesta. Psyykkisten toimintojen tarkasteleminen toisistaan erillään olevina toimintoina voi kuitenkin auttaa meitä ymmärtämään sitä, minkälainen uusi psykologinen näkökulma systeemisen ja diskursiivisen psykologian myötä rakentuu. Tutut psykologiset käsitteet saavat näiden teorioiden myötä uudenlaisen sisällön. Seu-

⁷ Etnometodologiassa refleksiivisyyden käsite viittaa juuri tähän seikkaan. Refleksiivisyys puolestaan liittyy ilmausten indeksikaalisuuteen; siihen, että kategoriat saavat merkityksensä kontekstissaan (ks. luku 3.2). (Heritage 1996, Potter 1996, 42-48)

raavaksi tarkastelemme lähemmin sitä, minkälaisena muisti ja muistaminen näyttäytyvät systeemisen ja diskursiivisen psykologian teorioissa.

5.2.1. MUISTI SYSTEEMISESSÄ PSYKOLOGIASSA

Luvussa 2.2.2 käsitelimme jo lyhyesti sitä, millaisena muisti nähdään systeemisen psykologian teoriassa. Muistin tarkastelu lähtee liikkeelle kahdesta systeemisestä perusoleduksesta. Ensinnäkin ihminen ja ympäristö muodostavat yhden järjestelmän, jonka järjestäytyminen määräytyy toiminnan tuloksen mukaan. Toiseksi tieto ei ole siirrettävissä oleva kappale, vaan ihmisen ja ympäristön muodostaman olemassaolon muoto. Kun ihmisen toimintaa selitetään näiden perusolekusten pohjalta, muistin käsitettä jonakin erillisenä muistilaatikkona tai ympäristön edustusten kokoelmana ei lainkaan tarvita. 'Muisti' tarkoittaa ihmisen ja ympäristön muodostaman järjestelmän rakennetta. Muisti on mukana kaikessa toiminnassa, sillä muisti tarkoittaa juuri kunkin hetkistä ihminen-ympäristö -järjestelmän organisaatiota. Niinpä kaikkea toimintaa voidaan kutsua 'muistamiseksi', sillä kaikki toiminta perustuu ihmisen ja ympäristön muodostaman järjestelmän rakenteeseen. (Järvilehto 1995, 118)

Systeemisen psykologian mukaan muistaminen on psyykkistä toimintaa ja kaikki psyykinen toiminta on kokonaisen ihminen-ympäristö -järjestelmän toimintaa. Siksi muistiin kuuluu aina yhtä hyvin sekä ihminen (aivot ja muut kehon osat) että ympäristökin. Samoin kaikki yleensä erillään tarkastellut psyykkisen toiminnan osat ovat riippuvaisia toinen toisestaan. Ilman muistia mikään muukaan psyykinen toiminta ei ole mahdollista, sillä muisti tarkoittaa yksinkertaisesti ihmisen ja ympäristön muodostaman järjestelmän rakennetta. (Järvilehto 1995, 118, 123)

Arkipäiväinen käsitys muistista perustuu siihen, että kunkin hetkisen ympäristön ajattelun olevan ajaton 'tässä ja nyt' -ympäristö. Muistikuvat ovat muistikuvia siksi, ettei niihin liittyvä ympäristö ole enää olemassa. Ympäristö olisi siis olemassa aivan kuin aika ei kuuluisi siihen lainkaan. Systeemisesti ajatellen muistaminen on kuitenkin aina ajassa tapahtuvaa toimintaa ja sen vuoksi ympäristö, jossa tämä prosessi etenee on aina tietty ajallis-paikallinen kokonaisuus. Ajatonta 'tässä ja nyt' hetkeä ei voi olla olemassa

siitä syystä, että ajan pysäyttäminen merkitsisi toimintajärjestelmien toiminnan lakkaamista, kaiken liikkeen loppumista. Koska tällaista ajatonta 'tässä ja nyt' hetkeä ei systeemisesti nähtynä ole olemassa, 'aikaisempi' ympäristö on aivan yhtä todellinen ja ihminen-ympäristö -järjestelmään kuuluva kuin 'nykyinenkin' ympäristö. Muistaminen merkitsee sitä, että ihminen-ympäristö -järjestelmällä on historia, joka on aina mukana nykyhetkessä. Nykyhetkessä tapahtuvaan toimintaan sisältyy aina järjestelmän osia, jotka ovat syntyneet joskus aikaisemmin. Muistaminen on toimintaa, jossa jotkin piirteet ihmisen aikaisemmasta toiminnasta kertautuvat nyky-ympäristössä. Muistaminen on siis yhteistyötä nyky-ympäristön kanssa joiltakin osin samaan tapaan kuin aikaisemmin olemassa olleen ympäristön kanssa. Ihminen ei kanna mukanaan muistikuvia, vaan mahdollisuuksia toimia yhteistyössä kulloisenkin ympäristön kanssa. (Järvilehto 1995,119-120; 1994, 155)

Systeemisesti ajatellen muisti ei siis ole mikään esineenomainen paikka aivoissa eikä muistaminen ole mikään erityinen kokemus, vaan tekemistä, toimintaa. Inhimillinen muisti on mahdollista vain sosiaalisesti kehittyneen tietoisuuden kautta. Siksi laajassa mielessä muisti ei koskaan ole yksityinen asia, vaan kuuluu koko sosiaalisen yhteisön rakenteeseen. Muistaminen mahdollistuu kommunikaation, kielellisen yhteistyön, kautta. Kun ihminen muistaa jotakin, hän on saanut aikaan tietyn toiminnan tuloksen, josta hän voi kertoa muille ihmisille. Muistaminen tarkoittaa siis ihmisen tietynlaista yhteistoimintaa nyky-ympäristön kanssa. Esimerkiksi puhelinnumeron muistaminen merkitsee sitä, että inhimillinen toiminta on tuottanut kerrottavissa olevan tuloksen. Systeemisesti ajatellen numero ei ole ollut odottamassa jossakin muistivarastossa löytymistään, vaan numeron muistaminen on sen toiminnan tulos, jolla tulevaisuuteen liittyvää toimintaa (esimerkiksi puhelimen käyttöä) mahdollistetaan menneisyyden avulla. Tällaisen tuloksen tuottaminen ei synny jonkin yksittäisen muistivaraston avulla, vaan sen toteuttamiseen tarvitaan kaikki koko ihminen-ympäristö -järjestelmän toiminnalliset osat. (Järvilehto 1995, 121)

5.2.2. MUISTAMINEN ON DISKURSIIVISTA TOIMINTAA

Kuten on tullut ilmi, diskursiivinen psykologia ei ole kiinnostunut siitä, mitkä kognitiiviset toiminnot tekevät kommunikoinnin mahdolliseksi, vaan siitä, kuinka itse kognitio - ja tässä tapauksessa muisti - saa merkityksensä diskursseissa. Sen sijaan että ihmeteltäisiin kuinka sisäiset mentaaliset prosessit representoivat menneitä tapahtumia, diskursiivinen psykologia on kiinnostunut siitä, kuinka ihmiset jokapäiväisissä kielellisissä käytännöissä rakentavat versioita tapahtumista ja omista mentaalista prosesseistaan. Diskurssianalyttinen lähestymistapa sallii tutkijan ottaa ihmisten menneisyydestä tekemät kuvaukset käytännöllisinä, jotakin toimintoa palvelevina, versioina, jotka on tuotettu tietyssä kommunikatiivisessa ympäristössä. Ihmisten selostuksia menneistä tapahtumista ei pidetä ikkunana jonkin muistikeskuksen kognitiivisiin toimintoihin, vaan kuvauksina, jotka vaihtelevat sen mukaan minkälaista käytännöllistä ja retorista toimintaa ne suorittavat. Niinpä mitään yksittäistä, kontekstistaan irrotettua versiota menneistä tapahtumista ei diskursiivisen psykologian näkökulmasta voi pitää osoituksena muistin 'sisällöstä'. Menneisyyden kuvauksia ei tule tarkastella kognitiivisina representaatioina vaan osana diskursiivista toimintaa. (vrt. Middleton & Edwards 1990, 11; Edwards & Potter 1992, 54; Saarenheimo 1997)

Muistelemine ei ole automaattista, tyhjiössä tapahtuvaa toimintaa. Ihmisillä on tietty käsitys siitä, mitä muistellessa tapahtuu ja he toimivat näiden käsitysten mukaisesti. Samoin toisten muistoja kuunnellaan ja tulkitaan tietyssä kontekstissa. Diskursiivisesta näkökulmasta tarkasteltuna muistelun yksilölliset merkitykset ovat erottamattomasti sidoksissa muistelun vuorovaikutuksellisiin, kollektiivisiin, jopa yhteiskunnallisiin funktioihin. (Saarenheimo 1997, 207) Jonkin asian muistelemine ei siis välttämättä suorita ainoastaan muistelutoimintaa, vaan menneisyyden rakentaminen voi liittyä kaikenlaiseen diskursiiviseen toimintaan: totuuden ja valheen esiintuomiseen, syytösten ja anteeksipyynnöjen suorittamiseen, selityksiin miksi ihmiset tekevät mitä tekevät ja niin edelleen. (vrt. Edwards & Potter 1995, 35) Edwards ja Potter ovatkin tutkimuksessaan tuoneet ilmi, että perinteisesti kognitiivisen psykologian tutkimusalueena pidetty muisti ja puolestaan sosiaalipsykologian piiriin luettu attribuution tutkimine - sen, kuinka ih-

miset määrittävät toiminnan syysuhteita kielellisen informaation pohjalta - ovat diskursiivisesta näkökulmasta itse asiassa samoissa kielellisissä käytännöissä rakentuvia asioita. Selonteot siitä 'mitä tapahtui' (muistelemineen) ovat keskeisessä asemassa tuotettaessa erilaisia vastuuta ja syy- ja seuraussuhteita ilmaisevia kuvauksia kuten syytöksiä tai selityksiä. (Edwards ja Potter 1992)

Versiot menneisyydestä rakennetaan sen mukaan, minkälaista nykyhetken toimintaa ne palvelevat. Kielellisen muistelun nykyhetkisenä funktiona on aina, ainakin potentiaalisesti, tuoda esiin mennyt 'totuus'. (Middleton & Edwards 1990b, 9) 'Mitä todella tapahtui' on olennainen teema kaikessa muistamiseen liittyvässä tutkimuksessa, niin arkikäytäntöjen kuin laboratoriotutkimusten kohdalla. Kognitiivisen psykologian piirissä laboratorioissa suoritettujen tutkimusten tarkoituksena on ollut luoda sellaiset häiriöttömät olosuhteet, joissa tutkijoiden on ollut mahdollista tietää tutkittavien muistiin painamien asioiden 'todellinen luonne' ja samalla tarkistaa, muistiko tutkittava asian oikein vai väärin. Totuus on paljastettavissa tutkijan suoralla pääsillä 'syötökseen'. Muisti ajatellaan syötöksen (input) ja tuotoksen (output) välisenä aikana yksilön pään sisällä tapahtuvaksi prosessiksi ja tutkimuksen kiinnostus on suuntautunut tämän oletetun prosessin paljastamiseen. (Middleton & Edwards 1990a, 42-43)

Diskursiivisen psykologian näkökulmasta tällainen suora, ei-konstruoiva pääsy 'syötökseen' on kokeellisen tutkimuksen keinotekoisesti luoma illuusio mahdollisuudesta saavuttaa 'puhdas' totuus, ja se sinällään pikemminkin estää kuin edistää arkikäytännöissä tapahtuvan muistamisen ymmärtämistä. (Edwards & Potter 1992, 73) Diskursiivinen psykologia onkin itse asiassa - informaatioteknologisen termistön käyttöä jatkaen - kiinnostunut pelkästä 'tuotoksesta'. (Middleton & Edwards 1990a, 43) Muistaminen nähdään toimintana, joka toteutuu arkielämän kielellisissä käytännöissä, joissa kuvaukset menneisyydestä voivat liittyä laajempaan diskursiiviseen toimintaan. Mennyt rekonstruoidaan nykyhetkessä kulloisenkin toimintatilanteen näkökulmasta. Diskursiivisesti nähtynä muistaminen on yritystä konstruoida hyväksyttävä ja kommunikatiivisesti menestyvä versio siitä 'mitä tapahtui'. (Edwards & Potter 1992, 24, 75) Muistin tutkimiseksi ei tarvitse olla pääsyä menneisiin tapahtumiin sellaisina kuin ne 'todella tapahtui', vaan tutkimus voi keskittyä nykyhetkessä tuotettuun diskurssiin ja kysymykset oikein tai väärin muistamisesta voi jättää diskursiivisten toimijoiden itsensä määriteltäväksi.

5.2.3. MUISTI, MINÄ JA MUISTAMINEN

Molemmissa teorioissa, systeemisessä ja diskursiivisessa psykologiassa, perinteisen psykologisen tutkimuksen käsitys muistista muuttuu. Kumpikaan teoria ei pidä muistia jonakin aivoissa sijaitsevana tiedon varastona, josta mentaalisten prosessien avulla tarvittaessa haetaan muistikuvia käyttöön. Esittelemäni teoriat eivät tarkastele ihmistä erillisistä psyykkisistä entiteeteistä muodostuneena 'mekaanisena' toimijana, vaan kaikkien psyykkisten toimintojen katsotaan kietoutuvan yhteen ja ilmenevän sosiaalisen toiminnan alueella.

Systeemisen psykologian teoriassa muistin käsite laajennetaan käsittämään organismin koko järjestelmän rakennetta, jolloin muisti on mukana kaikessa toiminnassa tuon toiminnan mahdollistaen. Systeemisesti ajatellen ihminen (tai mikään muukaan eliö) ei voi olla edes olemassa ilman muistia; siis ilman niitä rakenteita, jotka mahdollistavat kaiken toiminnan. Muisti käsitteenä edustaa siis kaikkien eliöiden toiminnan rakenteita. Inhimillinen muistaminen on kuitenkin mahdollista vain sosiaalisesti rakentuneen tietoisuuden kautta ja muistaminen merkitsee aina yhteistoimintaa nyky-ympäristön kanssa. Diskursiivinen psykologia puolestaan tutkii tätä inhimillistä muistamista, yhteistyötä nyky-ympäristön kanssa kielellisissä käytännöissä toteutuvana toimintana. Sanoa esimerkiksi 'Minä muistan...' on aina nykyisyydessä tapahtuvaa diskursiivista toimintaa, joka täyttää tietyn nykyhetkessä elävän toiminnan funktion.

Kognitiivisen psykologian käsityksestä muistista jonakin mielikuvien varastona seuraa sellainen ajatus, että oppiessaan uusia asioita ihminen pysyy koko ajan samana, vain muistivaraston sisältö muuttuu. Tällöin 'muisti' ja 'minä' ajatellaan erillisiksi kokonaisuuksiksi. Systeemisesti nähtynä ne kuuluvat kuitenkin yhteen, sillä ilman muistia mikään muukaan psyykkinen toiminta ei ole mahdollista. Systeemiseltä kannalta 'muistiin painaminen' tarkoittaa koko eliö-ympäristö -järjestelmän organisoitumistavan muuttamista. (Järvilehto 1994, 155) Tiedon luominen ei tarkoita tiedon siirtymistä toisen ihmisen 'muistivarastosta' toisen ihmisen muistivarastoon. Oppiessaan ihminen laajentaa toimintaympäristöään, hänen 'minänsä' on jatkuvassa muutoksessa. Minkä tahansa asi-

an ymmärtäminen perustuu ihmisen ja ympäristön muodostaman järjestelmän uudelleen järjestäytymiseen ja johtaa aina uudenlaiseen toimintaan. Oppiminen merkitsee ihmisen (ihminen-ympäristö -järjestelmän) koko rakenteen muuttumista. Ihminen ei kerää tietoa muistivarastoonsa, vaan hetki hetkeltä syntyy uusi ihminen, uusi minä, joka tietää enemmän. (vrt. Järvilehto 1995, 171-172)

5.3. TUNTEET

Olemme tottuneet pitämään tunteita jonakin, joiden syntysijana on fyysinen kehomme ja jotka varmasti kuuluvat yksityisen kokemuksen, ei sosiaalisen yhteistyön, piiriin. Vaikka kuinka hyväksyisimme ajatuksen, että monet psyykkiset ilmiöt saavat merkityksensä sosiaalisessa yhteistyössä ja diskursiivisessa toiminnassa, niin tunteet ovat kuitenkin tunteita; kielellisiä käytäntöjä edeltäviä ja niiden ulkopuolella eläviä fyysisessä kehosamme tapahtuvia asioita. Mutta ovatko tunteet näin yksiselitteisiä? Seuraavaksi ryhdymme tarkastelemaan sitä, minkälaisena tunteet näyttävät systeemisen ja diskursiivisen psykologian näkökulmista.

5.3.1. TUNTEET ORGANISAATION UUELLEEN JÄRJESTÄYTYMISEN TAPAHTUMANA

Vaikka nykyään tunteita tutkitaan myös kognitiivisen psykologian piirissä (esim. Lazarus & Lazarus 1994), eivät tunteet kognitiivisessa tutkimuksessa ole kuitenkaan saaneet vastaavaa sijaa kuin tiedon prosessoinnin tutkimus. Joka tapauksessa niin psykologisessa kuin arkiajattelussakin on nykyään yleisesti vallalla sellainen käsitys, että niin sekä tietoon perustuva – 'rationaalinen' – kuin myös tunteeseen perustuva – 'irrationaalinen' - toiminta toteutuu tiettyjen aivoalueiden toiminnan ansiosta.

Systeemisen psykologian teorian mukaan tunteet eivät kuitenkaan ole päämme sisäisiä tiloja yhtään sen enempää kuin esimerkiksi havainnot, muisti tai oppiminenkaan. Systeemisestä näkökulmasta tarkasteltaessa tunnetta tai tietoa ei voi löytää aivojen sisältä. Aivoista löytyy hermosoluja, tukisoluja, erilaisia nesteitä, kemikaaleja ja niin edelleen, mutta mitään niistä emme voi samaistaa tunteen tai tiedon kanssa. Aivot ja hermosto

muodostavat vain osan psyykkistä toimintaa toteuttavasta ihminen-ympäristö – järjestelmästä. Tieto ja tunne eivät ole hermosolujen tai aivojen toiminnan kuvauksia, vaan ne määrittyvät suhteessa toimijaan, joka tietää ja tuntee tietyssä toimintatilanteessa. Aivan kuten tietoaakaan, ei myöskään tunnetta voi syntyä ilman jonkinlaista toimintaympäristöä, jossa toiminta joko johtaa tai ei johda ihmisen kannalta hyödyllisiin tuloksiin. (Järvilehto 1995, 95-96)

Tunne ja tieto ovat käsitteitä, jotka kuvaavat samaa toimintajärjestelmän toimintaa, vain eri näkökulmista. Tieto tarkoittaa järjestelmän olemassaolon muotoa, mahdollisuutta saavuttaa toiminnan tuloksia. Juuri toiminnan tulos on se paikka, jossa tieto ja tunne kohtaavat. Tieto kuvastaa toiminnan tuloksen sisältöä, tunne tulokseen liittyvää järjestelmän uudelleenjärjestymisen suuntaa. (Järvilehto 2000a) Systemisen psykologian teoriassa tunteet määritellään siten nimenomaan suhteessa toiminnan tuloksiin. Tunne tarkoittaa sellaista eliö-ympäristö –järjestelmän toimintaa, jonka aikana toimintajärjestelmät järjestäytyvät uudelleen. Toiminnan tulokseen liittyvän uudelleenjärjestäytymisen suunnan mukaan emootiot jaetaan kahteen pääluokkaan: positiivisiin tunteisiin, jotka tarkoittavat järjestelmän organisoitunutta uudelleen järjestymistä eli toiminnan laajentumista sekä negatiivisiin tunteisiin, jotka tarkoittavat toiminnan hajaantumista eli disorganisaatiota. (Järvilehto 1995, 98)

Eliö-ympäristö –järjestelmään voi toiminnan aikana liittyä sekä järjestelmän laajentumista että hajaantumista. Niinpä positiiviset ja negatiiviset tunteet voivat sekoittua moin tavoin, eikä tunteiden tarkka erittely ole aina mahdollista. Vaikka tunteet systeemisessä psykologiassa jaetaankin karkeasti kahteen luokkaan, se ei kuitenkaan tarkoita, että tunteita pidettäisiin selkeärajaisina ja aina erillään esiintyvinä. Sellaiset tilat, joita yleensä pidetään selvästi emotionaalisina (kuten viha ja rakkaus) edustavat vain järjestelmän aivan äärimmäistä uudelleenjärjestymistä. (Järvilehto 2000a) Toimintajärjestelmien uudelleenjärjestymistä tapahtuu jossain määrin kaiken aikaa, ja siksi kaikella toiminnalla on jokin emotionaalinen sävy; voimme puhua tunnetilasta. Tunteet ovat siis osa kaikkea, mitä ihminen tekee ja kun kuvaamme tunteita, kuvaamme juuri ihminen-ympäristö –järjestelmän muutoksen suuntaa. Siksi onkin tärkeä ’kuunnella’ tunteitaan, sillä ne välittävät ihmiselle tietoa oman toimintajärjestelmän suhteesta toiminnan tulokseen. Kielteiset tunteet kertovat, että ihmisen elämässä on jotakin pielessä: ihminen-

ympäristö –järjestelmä on hajautumassa. Kielteisistä tunteista voi seurata hedelmällistä uudelleenjärjestäytymistä, jos tunteita ei pyritä tukahduttamaan vaan ihminen on valmis tietoisella tasolla etsimään uusia mahdollisuuksia positiivisten tulosten tuottamiseksi. (Järvilehto 1995, 97, 98)

Toiminnan tulos on toimintojen välinen taitekohta, jossa tuleva toiminta rakentuu aiemman toiminnan pohjalle. Saavutettu toiminnan tulos mahdollistaa järjestelmän laajenemisen niin, että aiemmat toiminnan tulokset muodostavat lähtökohdan uusien tulosten saavuttamiselle. Vanhat toimintamahdollisuudet eivät katoa, vaan ne ovat koko ajan mukana järjestelmän organisoitumisessa. Tällainen toimintajärjestelmän laajeneminen, järjestelmän monimutkaistuminen ja erikoistuminen merkitsee positiivista, myönteistä tunnetta. Toiminta on onnistunut ja on mahdollista siirtyä uuteen toimintaan. Tällöin toiminta soljuu eteenpäin, tunnetila on hyvä.

Kun ihminen-ympäristö –järjestelmän toiminta ei tuota positiivisia tuloksia, järjestelmän on järjestäydyttävä uudella tavalla. Ihmisen on palattava aikaisempaan, kehitettävä vaihtoehtoisia toimintatapoja eikä toiminta pääse etenemään. Tällainen toiminnan epäjärjestys on negatiivisten, kielteisten tunteiden tilanne. Toimintaa täytyy hajauttaa, jotta vaihtoehtojen määrä lisääntyisi. Hajautettu organisaatio, palaaminen aikaisempiin ja yksinkertaisempiin toiminnan muotoihin, lisää todennäköisyyttä sille, että edes jonkinlainen toiminnan tulos saavutetaan. Organisaatio ei kuitenkaan voi olla hajaantuneessa tilassa pitkään tuhoutumatta. Systeemisessä psykologiassa arvellaan, että negatiivisen tunteen epämiellyttävyys liittyy juuri tähän järjestelmän hajaantumisen uhkaan. Koska ihmisen ja ympäristön muodostaman järjestelmän epäjärjestys estää organisoitua toimintaa, on kielteisistä tunteista päästävä eroon. Epäjärjestys jatkuu kunnes positiivinen tulos saavutetaan. Järjestelmä voi kehittyä vain myönteisten tunteiden kautta, sillä myönteiset tunteet mahdollistavat uutta toimintaa ja sitä kautta järjestelmän laajentumista. (Järvilehto 1995, 97-99)

Systeemisessä psykologiassa oletetaan, että positiiviset ja negatiiviset 'tunteet' ovat luultavasti olleet olemassa jo aivan ensimmäisten elämänmuotojen kohdalla perustavanlaatuisina toimintamuotoina. Jos vaikkapa yksisolainen liikkuu ympäristössä, jossa se ei saa tarpeeksi ravintoa (toisin sanoen positiivisia tuloksia ei synny), solun toiminnot yk-

sinkertaistuvat ja hajaantuvat siten, että vain jotkin perustoiminnot säilyvät. Toiminnan yksinkertaistuminen merkitsee myös ympäristön yksinkertaistumista eli sitä, että solu tulee toimeen suppeammalla ympäristöllä. (Järvilehto 1995, 98) Samalla tapaa esimerkiksi kastemadon asettaminen ongenkoukkuun saattaa madon toimintajärjestelmät disorganisaatioon; mato siis kokee kielteisen 'tunteen'. Mato ei kuitenkaan koe tietoista kipua, sillä se edellyttäisi lajikumppaneiden kanssa yhteistyössä syntyneitä tietoisuutta ja sen myötä mahdollisuutta jakaa 'tunteensa' toisten kastematojen kanssa. (Järvilehto 1994, 172)

Ihmisen tunteita pidetään hyvin subjektiivisina, ihmisen sisäisinä ja yksityisinä kokemuksina. Systemisessä psykologiassa mikä tahansa kokemus tarkoittaa kuitenkin koko ihminen-ympäristö –järjestelmän muovautumista, uusien toimintamahdollisuuksien ja toiminnan tulosten syntymistä. Mikään kokemus ei siten ole 'sisäinen', vaan kattaa koko järjestelmän. Jos inhimillinen kokemus on tietoinen, liittyy se aina yhteiseen toiminnan tulokseen. Tämä merkitsee sitä, että tietoiset kokemukset ovat periaatteessa aina yhteisiä, muiden ihmisten kanssa jaettuja kokemuksia. Jos siis jostakin tunteesta voidaan 'raportoida' itselle tai toisille ihmisille, kysymyksessä on tietoinen tunne. Muissa tapauksissa emootiot liittyvät ei-tietoiseen toiminnan tuloksiin, jolloin niitä ei voi tietoisesti kokea. Ulkopuolinen tarkkailija saattaa kuitenkin päätellä emootioiden olemassaolon ihmisen käyttäytymistä tarkkailemalla. (Järvilehto 1994, 171)

Tunteiden perustana on eliö-ympäristö –järjestelmän uudelleen järjestäytyminen, joka näkyy ihmisessä muun muassa kehon fysiologisissa prosesseissa tai käyttäytymisessä tapahtuvina muutoksina. Alun perin ihminen ei kuitenkaan voi tulla tunteistaan tietoiseksi yksin, havaita kehonsa muutoksia suoraan, vaan ihmisen tietoiset havainnot syntyvät toisten ihmisten kautta. Koska systeemisen psykologian näkökulmasta kaikenlainen inhimillinen tietoisuus voi kehittyä vain yhteisessä toiminnassa, on myös tietoisilla tunteilla sosiaalinen alkuperä. Niinpä vaikka 'emootiot', eli ihmisen ja ympäristön muodostaman järjestelmän muutokset, näkyisivätkin ihmisen kehon toiminnoissa, itse tunteet opitaan ihmisten yhteistoiminnassa.

Tietoiset tunteet ovat siten perimmältään jaettuja ja niiden tulkinta ja merkitys opitaan yhteisessä toiminnassa. Tietoiset tunteet muodostavat keskeisen osan kaikkea sosiaalista

toimintaa. Sosiaalinen toiminta on mahdollista vain jos voimme ennustaa toisten ihmisten toimintaa suhteessa omaan toimintaamme. Tässä prosessissa tunteilla on keskeinen osuus, koska ne kuvastavat sosiaalisen toimijan valmiutta yhteistyöhön. Iloisen ihmisen kanssa on helppo ryhtyä yhteistyöhön, vihaista ihmistä varotaan. Positiiviset tunteet rakentavat yhteistyötä, sillä niiden vallassa olevan ihmisen toimintaa on helpompi ennakoita kuin negatiivisten tunteiden vallassa olevan. Esimerkiksi raivostunut ihminen on hajaannustilassa, ja hänen toimintansa suuntautumista on vaikea ennustaa. (Järvilehto 1995, 97-98)

Samalla tavalla tietoiset tunteet kertovat myös yksilölle hänen mahdollisuuksistaan saavuttaa toiminnallaan tuloksia. Kun sanomme, että joku tuntee surua, syntyy siitä vaikutelma että on olemassa jokin 'surullisuus', joka voidaan 'tuntea'. Tunteminen ei kuitenkaan ole jonkin 'tunneobjektin' sisäistä, subjektiivista kokemista, vaan koko järjestelmän toimintaa. 'Olen surullinen' tarkoittaa siten sitä, että minun mahdollisuuteni saavuttaa tiettyjä toiminnan tuloksia ovat rajoittuneet. Tunteet kuvastavat aina valmiutta toimia tietyllä tavalla, ne eivät ole vain jokin ihmisen sisäinen, abstrakti psyykinen kokemus. Emme tietäisi lohduttaa ihmistä, joka vain 'tuntee surua' sisällään; olla surullinen merkitsee sitä, että tietyt piirteet ihmisen käyttäytymisessä tulkitaan suruksi.

”Niinpä ihminen ei itke siksi, että olisi surullinen, vaan kokee tietoista surua siksi, että on oppinut toisten ihmisten kautta tietynlaisen kehon muutosten ilmaisevan juuri surua.” (Järvilehto 1994, 171)

5.3.2. TUNTEET DISKURSIIVISENA TOIMINTANA

Nämä tietynlaisille kehon muutoksille yhteisessä toiminnassa annetut merkitykset voivat muuttua ajan ja paikan myötä. Tunteet eivät ole samoja aina ja kaikkialla, vaan tunteiden merkitys on erilainen muun muassa eri aikoina ja eri kulttuureissa. Myös tunteiden diskursiivinen tutkimus perustuu ajatukseen, että inhimilliset tunteet ovat sosiaalisesti rakentuneita. Tunteita ei siten nähdä yksiselitteisinä kielellisen toiminnan ulkopuolella elävinä kokemuksina. Vaikka tunnekokemuksilla on tietty kehollinen alkuperä, niiden ilmaukset muotoutuvat aina spesifissä kontekstissa. Tunneilmaukset toteuttavat tietyn

sosiaalisen tilanteen, tai laajemmin, tietyn yhteisön tai kulttuurin toiminnallisia vaatimuksia. (vrt. Stearns 1995, Harré & Gillet 1994)

Peter Stearns on tuonut ilmi, kuinka esimerkiksi juuri surun ilmaukset (englanniksi grief) vaihtelevat kulttuurista toiseen ja samankin kulttuurin sisällä eri aikakausina.

”Surureaktiot vaihtelevat, ei ainoastaan kulttuurien välillä, vaan myös aika-akselilla. Joissakin kulttuureissa surua vähätellään, tai se, minkä voisimme ymmärtää surutapahtumaksi, kääntyykin nopeasti vihan osoittamiseksi. Jotkut ovat ylpeitä myötätunnostaan toisten surua kohtaan, kun taas toiset kiertävät asian tai väheksyvät sitä. Länsimaisessa historiassa viimeisen kahdensadan vuoden aikana surun muoto on muuttunut riippuen taloudellisista vaateista, uskonnollisista odotuksista ja väestöllisistä seikoista.” (Stearns 1995, 46)

Edwards huomauttaa, että kysymys ei ole vain siitä, että tuntisimme kyllä aina samoja tunteita, mutta oppisimme ainoastaan nimeämään ne eri aikakausina ja eri kulttuureissa eri tavoin. Sekä se, millaisia tunteita tunnemme, että se, miten näitä tunteita nimitämme, ovat molemmat sidoksissa ajallisesti ja paikallisesti muuttuviin sosiaalisiin olosuhteisiin. (Edwards 1997, 180)

Diskursiivinen psykologia lähestyy emootioiden tutkimista siitä näkökulmasta, kuinka ihmiset kielellisesti ilmaisevat tunteitaan ja kuinka he käyttävät tunnekategorioita myös puhuessaan muista asioista. Tunnesanastot ovat keskeinen osa kaikenlaisia diskursseja: puhuttaessa fyysisen maailman tapahtumista, persoonallisesta mielenlaadusta, sosiaalisista suhteista ja niin edelleen. Tunteita käytetään selittämään ihmisen toiminnan irrationaalisuutta (esim. ”Hän teki sen suutuspäissään.”), mutta toisaalta tunteiden ilmeneminen voidaan selittää hyvinkin rationaalisin perustein (”Kaiken kokemansa jälkeen hänellä oli täysi syy suuttua.”). Diskursiivisessa psykologiassa ei tehdä selvää erontekoa tunteista puhumisen ja tunteiden itsensä välillä. Diskursiivisen psykologian mukaan tunteet ovat löydettävissä niistä sosiaalisen esittämisen tavoista, joissa tunteita käsitteellistetään; joissa niistä puhutaan ja joissa niitä tulkitaan. (Edwards 1997, 179)

Diskursiivinen psykologian lähtökohdista tunteista ei tarvitse yrittää muodostaa kognitiivisia malleja, joiden oletettaisiin kuvastavan samaa kehollista tilaa tilanteesta (ja kulttuurista) toiseen. Diskursiivisesta näkökulmasta tunnekategoriat toimivat ennen kaikkea retorisisina keinoina, joita voidaan käyttää hyvinkin joustavasti erilaisissa kielellisissä tilanteissa suorittamaan erilaisia diskursiivisia tekoja. (Edwards 1997, 173) Tunteisiin liittyvien metaforien laaja variaatio ei siten niinkään representoi lukemattomien kehollisten toimintojen variaatioita, vaan mahdollistaa joustavaa ja mitä moninaisempaa tilannesidonnaista kielellistä toimintaa. Tunnekategorioiden potentiaaliset merkitykset realisoituvat niissä yhteyksissä, joissa niitä käytetään.

Ihmiset voivat syyttää itseään tai heitä voidaan syyttää liiallisesta tunteilusta tai toisaalta tunteettomuudesta; siitä että tuovat tunteensa esiin tai siitä että eivät tuo niitä esiin; siitä että kontrolloivat tunteitaan liikaa tai siitä että eivät pysty hallitsemaan tunteitaan. Tunteita voidaan pitää hyvin yksityisinä asioina, mutta toisaalta voidaan olla sitä mieltä, että vaikka ajatuksensa voisikin pitää piilossa, niin tunteitaan ei; ne kyllä paljastavat mitä mieltä ihminen jostakin on! Kaikki tällainen vaihtelu ja vastakkaisuus luo hedelmällisen maaperän jokapäiväisessä elämässä tapahtuvalle kielelliselle toiminnalle, jossa tunteita merkityksellistetään ja jossa tunnekategorioiden avulla suoritetaan mitä moninaisempia diskursiivisia tekoja.

5.3.3. KEHON TOIMINNAN MUUTOKSET JA TIETOISET TUNTEET

Yhteenvedona voimme todeta, että niin systeemisen kuin diskursiivisenkin psykologian näkökulmasta inhimilliset tunteet ovat sosiaalisesti rakentuneita. Tunteiden tutkiminen esimerkiksi kielellisissä käytännöissä saattaa kuitenkin herättää kritiikkiä siitä, että paikallistamalla tunteet diskursseihin kielletään niihin liittyvä inhimillinen kokemus. Näin ei kuitenkaan tarvitse olla, jos otamme huomioon sen jo edellä ilmi tulleen systeemisen näkökulman, että oman kokemuksenkin tiedostaminen – niin kuin koko inhimillinen tietoisuus – on pohjimmiltaan sosiaalinen taito. Opimme tulkitsemaan omia kehomme muutoksia tunteiksi toisten ihmisten kautta samalla, kun opimme antamaan merkityksiä toisten ihmisten kielellisille ja muillekin, esimerkiksi ilmeisiin ja muihin kehon eleisiin perustuville, tunteiden ilmauksille. Tunteiden tutkiminen kielellisissä käytännöissä mer-

kityksensä saavina ei tarkoita sitä, että samalla kiellettäisiin se, että inhimillistenkin tunteiden taustalla on kehon prosessien muutoksia. Diskursiivinen tunteiden tutkimus painottaa ainoastaan sitä, että tunteet eivät ole sillä tavalla 'luonnollinen' asia, että ne olisivat sosiaalisesta merkityksenannosta vapaita. Vaikka tunteilla olisikin kehollinen alkuperä, ne saavat ilmauksensa aina aikaan ja paikkaan sidotuissa sosiaalisissa tilanteissa, jotka suorittavat jotakin tuossa hetkessä toteutuvaa toiminnallista funktiota. Diskursiivinen psykologia on keino tarkastella näitä kontekstisidonnaisia tunteiden ilmauksia.

6. SYSTEEMINEN JA DISKURSIIVINEN PSYKOLOGIA: UUSI PSYKOLOGINEN NÄKÖKULMA

Molemmat tässä tutkielmassa tarkastellut teoriat ovat osaltaan rakentamassa uutta, kognitiivisesta psykologiasta poikkeavaa psykologista näkökulmaa. Mutta tarvitsemmeko me uutta psykologista ajattelua? Vastauksena toimikoon Timo Järvilehdon näkemys psykologisen tutkimuksen nykytilasta. Hänen mukaansa psykologista tutkimusta hallitsee yhä tänä päivänä suoraviivainen ajattelutapa: psyykkisen toiminnan ajatellaan etenevän ärsykkeestä reaktioon ja reaktion ajatellaan selittyvän ärsykkeen ja siihen liittyvän sisäisen prosessoinnin avulla. Psykologiseen tutkimukseen on liittynyt neurofysiologinen tutkimus, joka on tuonut tietoa näistä mahdollisista ärsykkeen ja reaktion väliin sijoittuvista hermostollisista 'mekanismeista': reseptoreissa tapahtuvista muutoksista, hermoimpulssien synnystä, ärsykkeiden valikoinnista, niiden vaikutuksesta aistinelinten toimintaan ja prosessoineista keskushermostossa, ärsykkeiden hermostollisista malleista ja niin edelleen. Järvilehto toteaa, että ihmisen toiminnan dynaamisuutta, tarkoituksenmukaisuutta tai edes yksinkertaisimmankaan havainnon syntyä nämä tutkimustulokset eivät kuitenkaan ole auttaneet ymmärtämään. Psykologinen tai neurofysiologinen tutkimus ei hänen mielestään ole tuottanut yhtään perusteltua teoriaa siitä, miten edes suhteellisen yksinkertaisissa tilanteissa ärsykkeet johtaisivat tarkoituksenmukaisiin reaktioihin tai joustavaan toimintaan. (Järvilehto 1994, 22-23)

Systeemisen ja diskursiivisen psykologian yhteinen perustavanlaatuinen lähtökohta on se, että mielen toimintaa ei tarkastella pään sisällä tapahtuvana tiedon prosessoimisena,

vaan molemmissa psyykkiset ilmiöt paikallistetaan sosiaalisen alueelle, ihmisten yhteistoimintaan. Vaikka molemmat teorit itsessäänkin muodostavat uudenlaisen ja kognitiiviselle psykologialle vaihtoehtoisen psykologisen näkökulman, on teorioilla myös annettavaa toisilleen.

Systeemisessä psykologiassa eliö-ympäristö –järjestelmän teorian avulla voidaan yleisellä tasolla selittää kaikkien eliöiden toimintaa. Teoria luo uusia mahdollisuuksia myös ihmisen toiminnan yhtenäiselle selittämiseksi aina yksinkertaisimmasta havainnosta kulttuurin monimutkaisiin ilmiöihin. Inhimillistä toimintaa selittäessään systeemisen psykologian lähtökohtana on se, että näkemys psyykeestä ihmisen sisään sijoittuvana on seurausta virheellisestä ajatuksesta ihmisen ja ympäristön erillisyydestä. Ihmistä ja ympäristöä tulee tarkastella yhtenä toiminnallisena järjestelmänä. Ja näin tehtäessä toteutuvat itse asiassa myös diskursiivisenkin psykologian peruslähtökohdat. Kieli ei esimerkiksi näyttäydy tiedon välittämisenä, vaan yhteisenä toimintana. Sanat eivät representoi meitä ympäröiviä asioita, vaan toimivat ehdotuksena yhteiseen toimintaan. Myöskään kaikille yhteistä objektiivista todellisuutta ei ihminen-ympäristö –järjestelmän näkökulmasta ole mahdollista määritellä, vaan ympäristön (sekä ihmisen) ominaisuudet rakentuvat aina kulloisenkin järjestelmän sisällä. Tämä näkemys tukee diskursiivisen psykologian konstruktivistista ja relativistista lähtökohtaa.

Diskursiivisessa psykologiassa ei puolestaan ole pyrittykään luomaan yleistä, kaikkea toimintaa selittävää psykologista teoriaa. Diskursiivinen psykologia keskittyy inhimillisen toiminnan alueelle ja siellä nimenomaan kielellisiin käytäntöihin.⁸ Diskursiivisen psykologian vahvuus on siinä, että se antaa metodologisia välineitä analysoida kieltä nimenomaan toimintana. Vastatessaan omiin kysymyksenasetteluihin, diskursiivisen psykologian piirissä suoritettu empiirinen tutkimus antaa aineksia myös systeemiselle psykologialle; diskursiivinen psykologia auttaa tarkastelemaan kielellisen yhteistyön - ja samalla - psykologisten merkitysten rakentumista.

Koska diskursiiviselle psykologialle ei ole kirjoitettuna omaa yleistä teoriaperustetta, tarkastellaan sitä usein suhteutettuna kognitiiviseen psykologiaan. Näin siitäkin huoli-

⁸ Tosin, kuten on tullut ilmi, laajasti ajatellen diskursiivisen psykologian piirissä myös muuta kuin kielen käsitteiden toteutettua toimintaa voidaan tarkastella merkityksiä synnyttävänä, diskursiivisena, toimintana.

matta, että diskursiivista psykologiaa edustavissa teksteissä erityisesti kritisoidaan kognitiivisen psykologian lähtökohtaoletuksia. Kognitiivisella psykologialla on kuitenkin niin voimakas asema psykologisen tutkimuksen kentässä, että sen edustama psykologinen ajattelu on läpäissyt – ei ainoastaan tieteellistä yhteisöä – vaan myös arkipäiväisen ajattelun niin, että kognitiivisen psykologian näkemystä esimerkiksi havaitsemisen, muistamisen tai kielen käytön mahdollistavista aivoissa tapahtuvista informaation prosessoineista pidetään jotenkin itsestäänselvänä psykologisen ajattelun lähtökohtana. Diskursiivinen psykologia joutuu tahtomattaankin tarkastelluksi suhteessa kognitiiviseen psykologiaan, mistä seuraa, että se teoriana saa helposti vain vaihtoehdon tai kritiikin statuksen, vaikka diskursiivinen psykologia itse asiassa rakentuu kokonaan erilaiselle psykologiselle näkemykselle kuin kognitiivinen psykologia.

Sen sijaan tarkasteltuna yhdessä systeemisen psykologian kanssa diskursiivisen psykologian näkemys kielestä sosiaalisena toimintana muodostaa ymmärrettävän psykologisen lähtökohdan. Se, ettei diskursiivinen psykologia ole kiinnostunut aivoissa ja muualla hermostossa tapahtuvista prosesseista, sopii myös systeemiseen käsitykseen psyykkisen toiminnan luonteesta, eikä diskursiivinen psykologia tässä tarkastelussa näyttäydy jona-kin kaikelle muulle psykologiselle ajattelulle vieraana ja teoreettiselta perustaltaan ’vajavaisena’ psykologisena käytäntönä.

Diskursiivisen psykologian teoreettiset perusolettamukset ja niiden pohjalta suoritettu empiirinen työ piirtävät hyvinkin samankaltaista kuvaa sosiaalisen todellisuuden rakentumisesta kuin systeeminenkin näkökulma, vaikka diskursiivisen psykologian lähtökohtiin ei käsitystä yhdestä toimivasta järjestelmästä ole kirjattukaan. Niinpä kun systeeminen psykologia luo yleisellä tasolla teoreettista pohjaa uudentodellisuudelle psykologiselle näkökulmalle, diskursiivisen psykologian teoria – samalla kun on itsenäinen psykologinen näkökulma – itse asiassa tukee systeemisestä näkökulmaa tuoden siihen uusia elementtejä. Diskursiivinen psykologia puolestaan hyötyy systeemisestä psykologiasta sellaisena psykologisena yleisteoriana, joka ei kyseenalaista metodologista relativismia psykologisen tutkimuksen lähtökohtana. Päinvastoin, systeemisessä yhden järjestelmän teoriassa todentuvat diskursiivisen psykologian lähtökohtaoletukset: kieli on toimintaa ja merkitykset ovat sosiaalisesti konstruoituja.

Diskursiivinen psykologia on nykyiselläänkin toimiva psykologinen käytäntö, enkä väitä, että diskurssianalyttistä tutkimusta tekevien tulisi välttämättä omaksua systeemisen psykologian ajatuksia. Diskursiiviselle psykologialle on ominaista tietty teoreettinen ja käytännöllinen väljyys. Sen lisäksi, ettei diskursiivisella psykologialla ole kirjoitettuna yhtä yleistä teoriaa, myöskään diskurssianalyysin tekemisestä ei ole olemassa tarkkaa metodologista ohjeistusta. Potter toteaa joidenkin keskustelunanalyttikkojen tapaan, että diskurssianalyysin tekeminen vaatii tietynlaista 'analyttistä mielenlaatua'. Hänen mukaansa diskurssianalyysin tekeminen on vähän kuin pyörällä ajamista; sen oppimista on vaikea kuvailla, mutta se ei tarkoita, etteikö voisi arvioida sitä, onko kaatunut vai pysynyt pystyssä. (Potter 1997, 147-148)

Ehkä systeemisestä näkökulmasta voisi olla diskursiivista tutkimusta tekeville tutkijoille apua heidän kehittäessään tätä 'diskurssianalyttistä mielenlaatuun'. Konstruktiivinen ajattelu esimerkiksi on yksi keskeisin diskursiivisen näkökulman rakennusaineista, mutta diskursiivisen psykologian metodologista relativismia kritisoidaan, kuten luvussa neljä totesimme, myös sosiaalisen konstruktionismin sisällä. Eräät tutkijat haluaisivat asettaa diskurssianalyysin relativismille rajalinjat. Systeeminen psykologia asettaa kuitenkin kyseenalaiseksi koko realismi/relativismi –kahtiajaon; se on seurausta ajatuksista, että on olemassa kaksi erillistä järjestelmää, yksilö ja ympäristö. Systeemisestä näkökulmasta katsottuna tämä vastakkainasettelu ylittyy, sillä yhden järjestelmän teorian mukaan se reaalimaailma, joka voi olla meille ihmisinä olemassa on aina väistämättä relativistinen. Systeemisestä näkökulmasta radikaaleinkaan konstruktionismi ei ole tarpeeksi radikaalia, jos se hyväksyy traditionaalisen jaon ontologiseen ja epistemologiseen maailmaan. (vrt. Järvilehto 1999a) Diskursiivinen psykologia haluaa sivuttaa ontologiaa koskevat kysymykset, mutta ongelma syntyy siitä, että kritisoijat ajattelevat itsestäänselvästi, että tieteellinen tutkimus *aina* pohjautuu ontologisen ja epistemologisen maailman erottamiseen ja että halutessaan sivuttaa ontologiaa koskevat kysymykset diskursiivinen psykologia on kykenemätön tai välinpitämätön antamaan vastausta siihen 'mitä todella on olemassa'. Niin kauan kuin oletamus kahden erillisen järjestelmän olemassaolosta säilyy, on oikeutettua kysyä erillisiä kysymyksiä maailman olemassaolosta ja ihmisen tiedosta tuosta maailmasta. Ja niin kauan kuin tutkijoilla itsellään diskursiivisenkin psykologian piirissä on ajattelunsa perustana oletamus ihmisen ja ympäristön erillisyydestä, niin kauan he joutuvat 'välteleämään' ontologisia kysymyksiä, sen sijaan,

että – omaksuessaan systeemisen näkökulman - he voisivat perustellusti todeta nuo kysymykset vääriksi kysyä ja siksi mahdottomiksi vastata.

En tarkoita, että saadakseen tukea 'diskurssianalyttiselle mielenlaadulleen' tutkijan tulisi omaksua systeeminen psykologia ja sen käsitteet sellaisenaan oman työnsä perustaksi. Jo pelkästään näkemys ihmisestä ja ympäristöstä yhtenä järjestelmänä auttaa kehittämään uudenlaista psykologista näkökulmaa. Samalla se antaa mahdollisuuden perustella omia metodivalintojaan ilman, että tutkijan tarvitsee selittää toimintaansa suhteessa kognitiiviseen psykologiaan.

Diskursiivisen psykologian piirissä ei ole haluttu pohtia, mitä mahdollisesti on olemassa heidän tutkimuskohteensa, diskurssien, ulkopuolella. Kaiken tutkimukseen tarvittavan oletetaan löytyvän itse aineistosta. Kuten tässäkin tutkielmassa on tullut ilmi, tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö myös diskursiivisen psykologian taustalla olisi teoreettisia ennakko-oletuksia. Tiede, kuten ihmisen muukin tietoinen toiminta, perustuu aina jonkinlaiseen näkemykseen siitä, miten maailma on järjestynyt. Molemmat tarkastelemamme teorit ovat esimerkiksi sitä mieltä, että kognitiivinen psykologia on väärässä sijoittaessaan psyykkisiä toimintoja tiettyihin paikkoihin aivoissa. Jos avaamme kallon, emme löydä aivoista esimerkiksi muistikeskusta. Mutta ei maailmassa sinällään ole missään myöskään eliö-ympäristö –järjestelmiä tai diskursseja. Myös nämä systeemisen ja diskursiivisen psykologian 'tutkimuskohteet' ovat sosiaalisia konstruktioita siinä missä muukin inhimillinen todellisuus. Onkin tärkeää ymmärtää, että kaikki tiedonhankinta lähtee aina liikkeelle joistakin perusoletuksista ja itse asiassa tieteellisessä teoriassa itessään rakentuu se maailma, jota se tutkii. Tuo maailma elää muun muassa niissä käsitteissä, joiden avulla teoriaa selitetään. Käsitteet kuten esimerkiksi 'kognitio', 'toimintajärjestelmä' tai 'sekventiaalinen organisaatio' osana erilaisia tieteellisiä teorioita kuvastavat sitä, minkälaisesta näkökulmasta - minkälaisin ennakko-oletuksin - kyseiset teorit maailmaa lähestyvät.

Niin systeemisen kuin diskursiivisenkin psykologian peruslähtökohdat tukevat ajatusta, että asioihin ei ole olemassa yhtä 'oikeaa' näkökulmaa. Erilaiset näkemykset voivat olla aivan yhtä perusteltuja, mutta toiset näkökannat saattavat olla tuloksellisen toiminnan kannalta hyödyllisempiä kuin toiset. Psykologiset teorit eivät elä vain psykologisessa

tutkimuksessa. Ne ovat läsnä kaikessa yhteiskunnallisessa toiminnassa. Käsitys ihmisestä psykologisena yksilönä, suvereenina toiminnan subjektina, on ollut erittäin keskeinen länsimaisten yhteiskuntien rakentamiseen vaikuttanut idea. Luodessaan näkemystä siitä, kuinka maailma on järjestynyt, erilaiset teoriat myös sallivat erilaista toimintaa. Esimerkiksi näkemykset muistin toiminnasta vaikuttavat siihen, mitä oppimisesta ajatellaan ja tämä puolestaan vaikuttaa muun muassa siihen, millaisia koulutusjärjestelmiä yhteiskunnassa rakennetaan. Niinpä se, nähdäänkö psykologiset kohteet yksilön sisäisten toimintojen vai sosiaalisen toiminnan alueella sijaitsevinä, vaikuttaa myös siihen, minkälaista toimintaa näiden 'kohteiden' oletetaan toteuttavan ja minkälaisin keinoin niiden toimintaan voidaan vaikuttaa.

Diskursiivisen ja systeemisen psykologian teorioiden kautta muodostuu sellainen uusi psykologinen näkökulma, jossa inhimillisen maailman selittämisen kannalta perustavanlaatuisia ja keskeisintä ei ole erillisen yksilön toiminnan tai yksilössä 'tapahtuvan' toiminnan selittäminen, vaan yhteistyön mekanismien ja sen synnyttämien merkitysten ymmärtäminen. Tämän näkökulman kautta tarve jakaa psykologinen tiede yksilöpsykologiaan ja sosiaalipsykologiaan poistuu, sillä psykologinen toiminta ymmärretään perustaltaan aina sosiaalisiksi.

Kuten luvussa viisi kävi ilmi, esimerkiksi sellaisia yksilön sisäisiin mentaalisiin prosesseihin liitettyjä ja yleensä kognitiivisen psykologian piiriin kuuluvaksi katsottuja 'tutkimuskohteita' kuten subjektiviteettia, muistia tai tunteita voidaan tarkastella myös systeemisestä ja diskursiivisesta näkökulmasta, joista nähtyinä ne inhimillisinä toimintoina saavat merkityksensä nimenomaan yhteisessä toiminnassa. Jatkossa olisikin mielenkiintoista soveltaa tässä tutkielmassa esiin tuotua uudenlaista psykologista näkökulmaa käytännön tutkimukseen, jossa - yhdistämällä systeemisen psykologian ihminen-ympäristö-järjestelmän teoria ja diskursiivisen psykologian diskurssianalyttiset lähtökohdat - voisi tarkastella erilaisten psykologisten toimintojen tilannesidonnaista sosiaalista merkityksellistämistä. Yksi itseäni kiinnostava näkökulma olisi se, syntyykö esimerkiksi erilaisten terapeuttien käytäntöjen systeemi/diskursiivisesta tarkastelusta jotakin sellaista uudenlaista inhimillisen - esimerkiksi minään, muistamiseen tai tunteisiin liittyvän - toiminnan rakentumisen ymmärtämystä, josta voisi olla apua noita terapeutteja käyttäviä uudistettaessa.

LÄHTEET

- Anderson, John R. (1995) *Cognitive Psychology and Its Implications*. (Fourth Edition)
New York: W.H. Freeman and Company
- Billig, Michael (1987) *Arguing and Thinking. A Rhetorical Approach to Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press
- Billig, Michael (1989) The Argumentative Nature of Holding Strong Views: A Case Study. *European Journal of Social Psychology*, 19, 203-223
- Billig, Michael (1991) *Ideology and Opinions. Studies in Rhetorical Psychology*. London • Newbury Park • New Delhi: SAGE Publications
- Billig, Michael; Condor, Susan; Edwards, Derek; Gane, Mike; Middleton, David & Radley, Alan (1988) *Ideological Dilemmas. A Social Psychology of Everyday Thinking*. London • Newbury Park • Beverly Hills • New Delhi: SAGE Publications
- Burr, Vivien (1998) *Overview: Realism, Relativism, Social Construction and Discourse*. Teoksessa Parker Ian (toim.) *Social Constructionism, Discourse and Realism*. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications
- Cavell, S. (1961) *The Claim to Rationality*. Julkaisematon tohtorinväitöskirja, Harvard University. Ref. Heritage (1996)
- Collier, Andrew (1998) *Language, Practice and Realism*. Teoksessa Parker Ian (toim.) *Social Constructionism, Discourse and Realism*. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications
- Edwards, Derek (1997) *Discourse and Cognition*. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications
- Edwards, Derek; Ashmore, Malcolm & Potter, Jonathan (1995) Death and Furniture: the rhetoric, politics and theology of bottom line arguments against relativism. *History of the Human Science*, 8 (2), 25-49
- Edwards, Derek & Potter, Jonathan (1992) *Discursive Psychology*. London • Newbury Park • New Delhi: SAGE Publications

- Edwards, Derek & Potter, Jonathan (1995) Remembering. Teoksessa Harré, Rom & Stearns, Peter (toim.) Discursive Psychology in Practice. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications
- Eysenck, Michael W.(1984) A Handbook of Cognitive Psychology. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers
- Forsberg, Hannele; Ritala-Koskinen, Aino; Järviluoma, Helmi & Roivainen, Irene (1991) MCD-analyysillä moraalisen järjestyksen lähteille? Teoksessa Forsberg et. al. Sosiaalisia käytäntöjä tutkimassa. Katkelmia empiirisen tutkimuksenteon vaiheista. Tampereen yliopisto: Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia, sarja A Nro 1
- Garfinkel, Harold (1967) Studies in Ethnometodology. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. Ref. Heritage (1996)
- Gergen, Kenneth J. (1989) Warranting Voice and the Elaboration of the Self. Teoksessa Shotter, John & Gergen, Kenneth J. (toim.) Texts of Identity. London • Newbury Park • New Delhi: SAGE Publications
- Gergen, Kenneth J. (1994) Realities and Relationships. Soundings in social construction. Cambridge, Massachusetts, and London: Harvard University Press
- Gergen, Kenneth J. (1998) Constructionism and Realism: How Are We to Go On? Teoksessa Parker Ian (toim.) Social Constructionism, Discourse and Realism. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications
- Gibson, James J. (1994a) Ekologinen optiikka. Psykologia 29, liite, 4-10. Alkup. (1961) Ecological Optics. Vision Research, voi 1, 253-262
- Gibson, James J. (1994b) Kommentti ekologisesta optiikasta. Psykologia 29, liite, 11-13. Alkup.(1974) A Note on Ecological Optics. Teoksessa Carterrette, E. C. & Friedman, M. P. (toim.) The Handbook of Perception, vol 1, 309-312. New York: Academic Press
- Gibson, James J. (1994c) Teoria tarjoustusta. Psykologia 29, liite, 14-24. Alkup. (1977) The theory of Affordances. Teoksessa Shaw, R. & Bransford, J. (toim.) Perceiving, Acting and Knowing. Toward an Ecological Psychology. Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- Goffman, Erving (1959) The Presentation of Self in Everyday Life. Harmondsworth: Penguin

- Hakulinen, Auli (1997a) Johdanto. Teoksessa Tainio, Liisa (toim.) Keskustelunanalyysin perusteet. Tampere: Vastapaino
- Hakulinen, Auli (1997b) Vuorottelujäsennys. Teoksessa Tainio, Liisa (toim.) Keskustelunanalyysin perusteet. Tampere: Vastapaino
- Harré, Rom (1989) Language Games and Texts of Identity. Teoksessa Shotter, John & Gergen, Kenneth J. (toim.) Texts of Identity. London • Newbury Park • New Delhi: SAGE Publications
- Harré, Rom & Gillett, Grant (1994) The Discursive Mind. Thousand Oaks • London • New Delhi: SAGE Publications
- Heritage, John (1996) Harold Garfinkel ja etnometodologia. Jyväskylä: Gaudeamus
- Ihanainen, Pekka (1992) Uusi käsite psykologiaan. *Psykologia* 27 (1), 49-54
- Jokinen, Arja (1999a) Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. Teoksessa Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino
- Jokinen, Arja (1999b) Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. Teoksessa Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1999) Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta. Teoksessa Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino
- Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993) Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino
- Juhila, Kirsi (1999) Kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kehät. Teoksessa Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino
- Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1999) Kymmenen kysymystä diskurssianalyysistä. Teoksessa Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero: Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino
- Järvilehto, Timo (1991) Onko psykofysiologia yhtä kuin psykologia plus fysiologia? Systemisen psykologian lähtökohtia. *Psykologia* 26, 469-477
- Järvilehto, Timo (1994) Ihminen ja ihmisen ympäristö. Systemisen psykologian perusteet. Oulu: Pohjoinen

- Järvilehto, Timo (1995) Mikä ihmistä määrää? Ajatuksia yhteistyöstä, tietoisuudesta ja koulutuksesta. Oulu: Pohjoinen
- Järvilehto, Timo (1996) Tietoisuus, yhteistyö ja valta. *Tiedepolitiikka*, 21 (4), 23-28
- Järvilehto, Timo (1998) The Theory of the Organism-Environment System: I. Description of the Theory. *Integrative Physiological and Behavioral Science*, 33, 317-330
- Järvilehto, Timo (1999a) Is Radical Constructionism Radical Enough? *KARL JASPERS FORUM*, TA17 (von Glasersfeld), Commentary 14. Sähköinen lähde: <http://www.mcgill.ca/douglas/fdg/kjf/17-c14JA.htm>
- Järvilehto, Timo (1999b) The Theory of the Organism-Environment System: III. Role of Efferent Influences on Receptors in the Formation of Knowledge. *Integrative Physiological and Behavioral Science*, 34, 90-100
- Järvilehto, Timo (2000a) Feeling as Knowing – Part I: Emotion as Reorganization of the Organism-Environment System. *Consciousness & Emotion* 1, 53-65
- Järvilehto, Timo (2000b) The Theory of the Organism-Environment System: IV. The Problem of Mental Activity and Consciousness. *Integrative Physiological and Behavioral Science*, 35, 35-57
- Järvilehto, Timo (2001) *Machines, Brains, and Consciousness*. Campus Futurus, painossa. Sähköinen lähde: <http://wwwedu oulu.fi/homepage/tjarvile/mach.htm>
- Lazarus, Richard S. & Lazarus, Bearnice N. (1994) *Passion and Reason: Making Sense of Our Emotions*. New York: Oxford University Press
- Middleton, David & Edwards, Derek (1990a) *Conversational Remembering: a Social Psychological Approach*. Teoksessa Middleton, David & Edwards, Derek (toim.) *Collective Remembering*. London • Newbury Park • New Delhi: SAGE Publications
- Middleton, David & Edwards, Derek (1990b) Introduction. Teoksessa Middleton, David & Edwards, Derek (toim.) *Collective Remembering*. London • Newbury Park • New Delhi: SAGE Publications
- Moates, Danny R. & Schumacher Gary M. (1980) *An Introduction to Cognitive Psychology*. Belmont: Wadsworth Publishing Company
- Montero, Mariza (1998) The Perverse and Pervasive Character of Reality: Some Comments on the Effects of Monism and Dualism. Teoksessa Parker Ian

- (toim.) Social Constructionism, Discourse and Realism. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications
- Naess, Arne & Rothenberg, David (1989) Ecology, Community and Lifestyle. Cambridge: Cambridge University Press
- Nikander, Pirjo (1997) Diskursiivinen käänne (sosiaali)psykologiassa. *Psykologia* 32, 404-414
- Parker, Ian (1997) Discourse Analysis and Psychoanalysis. *British Journal of Social Psychology* 36, 479-495
- Partanen, Jukka (1993) Kohti ekologista sosiaalipsykologiaa. Välitön havaitseminen, sallimat ja sosiaalinen kinesteesi ekologisen lähestymistavan aineksina. Tampereen yliopisto, Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos: Sosiaalipsykologian pro gradu -tutkielma
- Partanen, Jukka (1995) Sosiaalinen havaitseminen: huomion kiinnittäminen, huomioon ottaminen ja vastuu. Tampereen yliopisto, Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos: Sosiaalipsykologian lisensiaattityö
- Peräkylä, Anssi (1992) Toiminta, rakenne ja intersubjektiviteetti keskustelunalyysissa. *Sosiologia*, 29 (4), 264-276
- Potter, Jonathan (1996) Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications
- Potter, Jonathan (1997) Discourse Analysis as a Way of Analysing Naturally Occurring Talk. Teoksessa Silverman, David (toim.) *Qualitative Research, Theory, Method and Practice*. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications
- Potter, Jonathan (1998) Fragments in the Realization of Relativism. Teoksessa Parker Ian (toim.) *Social Constructionism, Discourse and Realism*. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications
- Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1987) *Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behaviour*. London • Newbury Park • Beverly Hills • New Delhi: SAGE Publications
- Raevaara, Liisa (1997) Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. Teoksessa Tainio, Liisa (toim.) *Keskustelunalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino
- Saarenheimo, Marja (1997) *Jos etsit kadonnutta aikaa*. Tampere: Vastapaino

- Sampson, Edward E. (1989) *The Deconstruction of the Self*. Teoksessa Shotter, John & Gergen, Kenneth J. (toim.) *Texts of Identity*. London • Newbury Park • New Delhi: SAGE Publications
- Silverman, David (1998) *Harvey Sacks. Social Science & Conversation Analysis*. New York: Oxford University Press
- Sjöberg, Lennart (1982) *Johdanto*. Teoksessa Hjelmquist, Erland; Sjöberg, Lennart & Montgomery, Henry (toim.) *Johdatus kognitiiviseen psykologiaan*. Helsinki: Gaudeamus
- Spears, Russel (1997) *Introduction*. Teoksessa Ibáñez, Tomás & Íñiguez, Lupicinio (toim.) *Critical Social Psychology*. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications
- Stearns, Peter (1995) *Emotion*. Teoksessa Harré, Rom & Stearns, Peter (toim.) *Discursive Psychology in Practice*. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications
- Suoninen, Eero (1999) *Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen*. Teoksessa Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero: *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino
- Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan (1988) *Discourse Analysis and the Identification of Interpretative Repertoires*. Teoksessa Antaki, Charles (toim.) *Analysing Everyday Explanation. A Casebook of Methods*. London • Newbury Park • Beverly Hills • New Delhi: SAGE Publications
- Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan (1989) *Narrative Characters and Accounting for Violence*. Teoksessa Shotter, John & Gergen, Kenneth J. (toim.) *Texts of Identity*. London • Newbury Park • New Delhi: SAGE Publications
- Willig, Carla (1998) *Social Constructionism and Revolutionary Socialism: A Contradiction in Terms?* Teoksessa Parker Ian (toim.) *Social Constructionism, Discourse and Realism*. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications
- Ylijoki, Oili-Helena (1999) *Kriittisen sosiaalipsykologian lähtökohtia*. *Psykologia* 34, 316-321